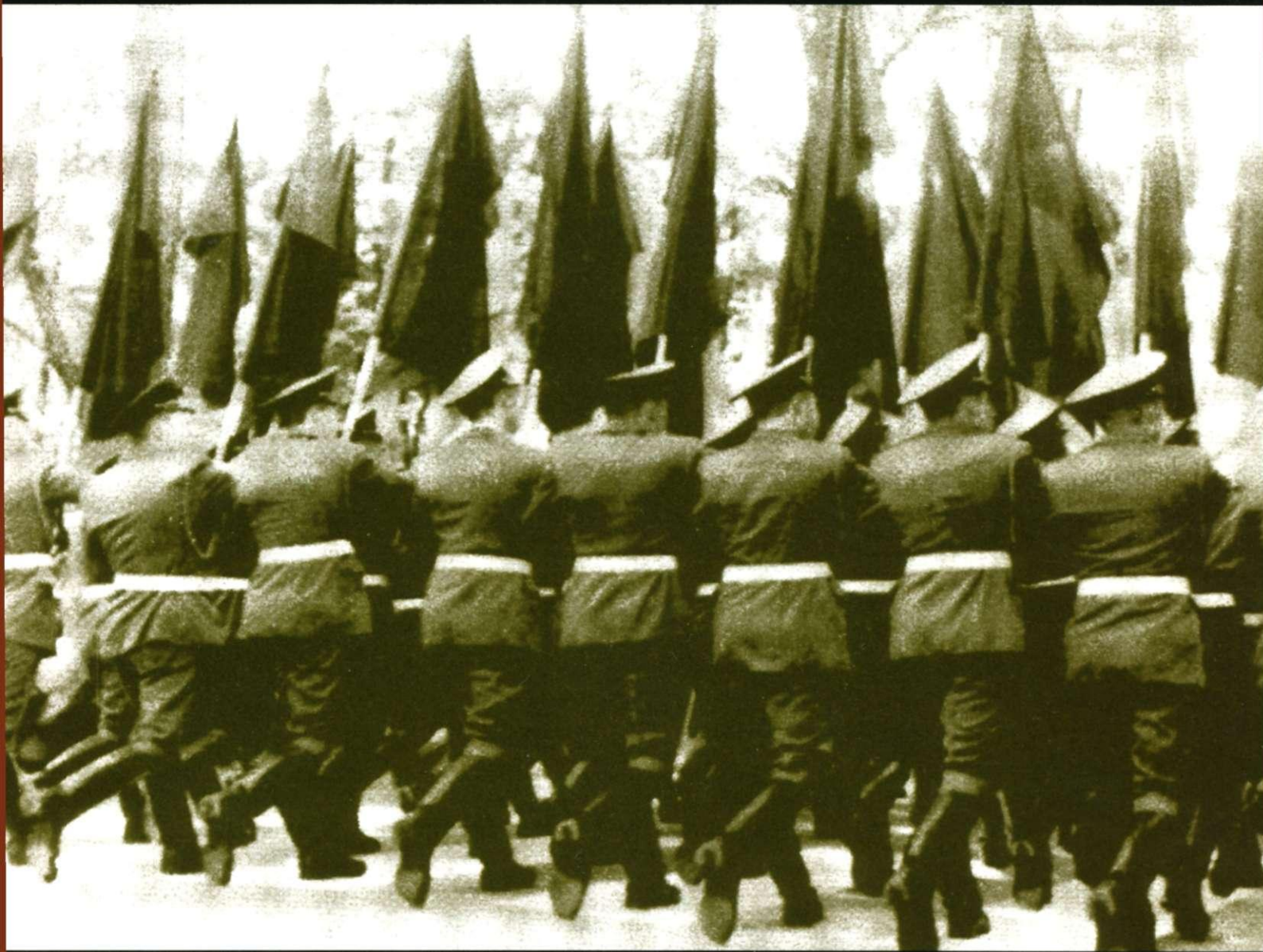

Európai Utas

AZ EURÓPAI EGYÜTTMŰKÖDÉS FOLYÓIRATA · MEGJELNIK ÉVENTE NÉGYSZER · HUSZADIK ÉVFOLYAM

2009/1

20 ÉV UTÁN KÖZÉP-EURÓPÁBAN · LENGYELEK, MAGYAROK, KRAKKÓ ·
TRIESZT · ROMÁN–MAGYAR TÖRTÉNÉSZKAPCSOLATOK · MAGYAR KÁPOLNA
DOBERDÓBAN · NÁPOLYI ÚTINAPLÓ · JAROSLAV HAŠEK: NYELVTÖRTÉNETI
RENDELETEK · RADNÓTI ANGOLUL

*Martonyi János, Giorgio Pressburger, Kovács István, Végel László,
Gömöri György, Csorba László írása, véleménye*

73

Si ringrazia per la collaborazione:

Si ringrazia per la collaborazione:
Comune di Napoli, Consolato d'Ungheria, Associazione Cult. Ungherese,
Univ. „l'Orientale”, AdS, ICCE,

La S.V. é invitata il giorno 21 novembre 2008 ore 15.30 nella Sala della
Loggia di Castel Nuovo. Maschio Angioin al convegno
„Momenti comuni della storia italiana ed ungherese”

Európai Utas

AZ EURÓPAI EGYÜTTMŰKÖDÉS FOLYÓIRATA
MEGJELNIK NEGYEDÉVENKÉNT

A szerkesztőbizottság elnöke:
Pomogáts Béla

Főszerkesztő:
Módos Péter

Tervezőszerkesztő:
Kerekes Zoltán

Számunk szerkesztésében részt vett:
Komlóssy Ágnes
Molnár Alexa
Szilágyi N. Zsuzsa

A szerkesztőség címe:
1023 Budapest, Frankel Leó út 49.
Telefon/fax: 266-1267, 326-0109
e-mail: keki@ella.hu

Kiadja: Az Európai Utas Alapítvány
Felelős kiadó:

Az Európai Utas Alapítvány kuratóriuma
Terjeszti a HELP, a Lapker Rt.,
a kiadó és alternatív terjesztők.

Előfizethető a szerkesztőségben, a hírlapkézbe-
sítő postahivatalokban, a Posta hírlapüzleteiben,
az Üzleti és Logisztikai központnál (ÜL.K. 1946
Budapest VII., Vörösmarty u. 16–18.) közvetlenül
vagy postautalványon, valamint átutalással a
HELIR 11991102-02102799 pénzforgalmi
jelzőszámára

Egy szám ára: 590 Ft
Előfizetési díj egy évre: 1860 Ft
Előfizetés külföldről:
Batthyány Kultur-Press Kft.
H-1014 Budapest,
Szentháromság tér 6.
e-mail: batthyany@kultur-press.hu

Az internetes megjelenést a Magyar
Emberi Jogok Alapítvány biztosítja

Támogatók:

OKTATÁSI ÉS KULTURÁLIS MINISZTERIUM

Európai Utas Alapítvány

Nyomda: Mester Nyomda Kft.

Tartalom

20 ÉV UTÁN KÖZÉP-EURÓPÁBAN

Jelek, gesztusok, üzenetek	2
Martonyi János: 20 év után Közép-Európában	3
Közeledés és szembenállás térségünkben	9

LENGYELEK, MAGYAROK, KRAKKÓ

MP: Lengyelek, magyarok, Krakko	11
Kiss Gy. Csaba: Séta Krakkóban	14
Éles Márta: Krakkói jegyzetek, 2008. november	16
A kultúra lényege a fejlődés – Beszélgetés Jacek Purchálával	19
Józsa Péter: Nemzedékek szolgálatában	24
Kovács István: A több nevű hős ezredes emléke	29

HISTÓRIA – ISTORIE

Dorin Matei: A történelem kezd egyesíteni bennünket	33
Szász Zoltán: Politika és szaktudomány között	37

DOBERDÓTÓL NÁPOLYIG

Csorba László: „Ha fölragyog a hold a Marechiare fölött...”	42
Giorgio Pressburger: Merre tartasz, Trieszt?	47
Renato Tubaro: Magyar kápolna Doberdó felett	54
MP: Közép-Európa legrokonszenvesebb arca	56

MŰHELY

A XX. század madarai Kalmár Ferenc szobrászművész világa	59
---	----

BOLDOG BÉKEIDŐ A MONARCHIÁBAN

Jaroslav Hašek három kiadatlan írása	63
Végel László: Peremvidéki európaiság	67

ÉVFORDULÓK

Gömöri György: Radnóti angolul	70
Nagy Márta: 20 év Európában	74
Az irodalom és a tudomány új színtere Beszélgetés Klemens Renoldnerrel, a salzburgi Stefan Zweig Központ igazgatójával	76
Szekernyés János: A ragyogás ereje	78

Számunk szerzői	79
Summary	80

A címlapon: Kivonulás (megjelent a Zeszyty Literacki 1994/2. számában)

Belső borító: Veduta az Európai Utast bemutató nápolyi rendezvény meghívójáról, 2008.
november 21. (*Il Mandracchio e il molo dell'Immacolata*, XVIII. század, részlet)

Hátsó belső borító: A foglianói temető, ahol az első világháború nem olasz áldozatai
nyugszanak, illetve az Isonzo folyó. Mindkettő a felavatott kápolna közelében van.

Hátsó borító: A 2009-ben felavatott doberdói kápolna

Az Európai Utas az interneten is elérhető:

<http://www.europaiutas.hu>, valamint <http://www.hhrf.org/europaiutas>

Jelek, gesztusok, üzenetek

„A közép-európai utas tudja, átérzi, hogy térségünkben a történelem két évszázad óta harci eszköz, román–magyar viszonyban különösen. S a Szatmártól Pécsig, Budapesttől Bukarestig terjedő térben tartott közös konferenciák sora még nem természetes állapot, még csak most válik azzá, mert messziről indultunk egymás felé... A modern magyar és román történetírás ifjúkorára a nemzeti szembenállás nyomta rá a bélyegét, s a történészek maguk is beálltak a nemzeti falanxokba, miközben legjobbjai szenvedtek tőle időnként” – írja a nemrég Budapesten tartott történetstatalálkozóról szóló írásában Szász Zoltán.

E lapszámunk elsősorban ezt a történelmi állapotot rögzíti – „elindultunk egymás felé”. Voltak, akik nagyon messziről indultak, és voltak, akik közelebből, mert talán korábban is elkezdtek az egymás felé fordulást.

Olaszországban a múlt, az egykori szembenállások felidézése is a jelenkori együttműködést szolgálja Civi-daletól Nápolyig. Nemrég avattak fel egy magyar civil kezdeményezésre újjáépített I. világháborús kápolnát a doberdói harcok egykori színhelyén köztársasági elnökünk részvételével. Észak-Olaszországban régóta közösen emlékeznek az I. és II. világháborúban harcolt katonák leszármazottai a goriziai Kulturális Találkozások Intézetének (ICM) szervezésében. Az intézetet 1966-ban alapították.

Olaszországban ezt a nemzetközi együttműködést az észak-olasz tartományok kormányának és a térség városainak támogatásával civil szervezetek működtetik. Másutt más formát találtak a nemzetközi együttműködésre. Ausztriában, Bécsben ugyancsak több mint fél évszázada működik a Duna-menti és közép-európai régió intézete (IDM), amely feladatának tekinti a nemzetközi kulturális együttműködés szervezését, támogatja az ilyen irányú törekvéseket más országokban is, és évtizedek óta (könyvkiadással, kiállításokkal, találkozók) kirakatként bemutatja a bécsieknek, az osztrák közönségnek – milyen is az a térség, amely Ausztriát körülveszi. Bemutatja a szomszédok kultúrájának legjavát.

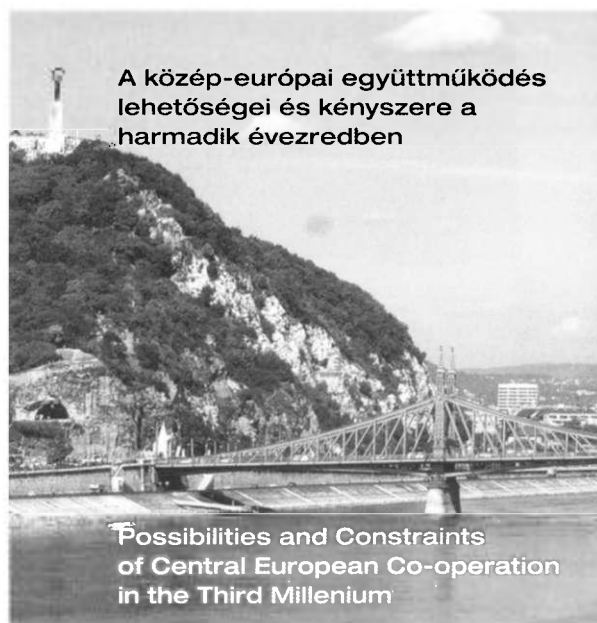
A történelem és a régmúlt más országokban is erősíti napjaink összekapcsolódását. A lengyel–magyar

barátságának évszázados alapja van. Múltbéli és jelen kapcsolatait egyaránt ápolja egy nemzetközi kulturális intézet Krakkóban.

Miért is szükséges nekünk, magyaroknak Közép-Európa? Azért, mert a térség kulturális együttműködésével, kapcsolatrendszerével, széles körű nemzetközi nyilvánosságával olyan nagy és sokféle részből összeálló közösséget jelent, amelyen belül más nagyságrendűnek látszanak a remélhetőleg csak ritkán fel-fellobbanó nemzeti ellentétek. Közép-Európa által térben, időben egy nagyobb léptékű régió polgárai lehetünk. A felmerülő problémákhoz sok irányból, sokféle módon lehet hozzászólni.

Ez a lapszámunk voltaképpen variációkat jelent Közép-Európára, arra a térségre, amely minden pontjáról némileg másnak látszik, és más is. 1991-ben a Trieszti-öböl partjának egyik cölöpén ülve mondta a közép-európai együttműködés nagy ideológusa, Claudio Magris: „Nem leszünk egyformák, nem leszünk annyira egységesek, mint egy nagy állam, de egy nagy család vagyunk, amelyben a különbségek ellenére is ott van a hasonlóság.”

Valóban egy család lennének? És tudjuk ezt? Akarjuk ezt?

A közép-európai együttműködés lehetőségei és kényszere a harmadik évezredben

Possibilities and Constraints of Central European Co-operation in the Third Millennium

MARTONYI JÁNOS

20 év után Közép-Európában

„A közép-európaiság mindenekelőtt lelkiállapot, érzés, hangulat. Ezért is hullámzik, erősödik s gyengül a körülmények változásaitól függően, ezért hiszünk benne időnként nagyon erősen, majd ezért gyengül benne bizalmunk. Sokan hisznek, hiszünk abban, hogy a hullámozás mögött van egy állandó elem, ami független a gazdasági és politikai tényezők alakulásától, a különböző együttműködési formák sikerétől vagy kudarcától, hiszen mélyebben gyökeredzik, és a szellem, a lélek birodalmában él.

Akik hisznek a közép-európai lélekben, időről időre számot kell hogy vessenek a külső valósággal is, és szembesíteniük kell ezt a lényegi, szellemi jelenséget a külső, azaz gazdasági és politikai realitásokkal.”¹

Több mint fél évtizede írtam ezeket a sorokat itt, az *Európai Utasban*, és azt követően is több alkalommal megkíséreltem ezt a szembesítést.² Nem kétséges, hogy a közép-európai országok bekerülése az Európai Unióba alapvetően új helyzetet hozott létre, megváltoztatta nemcsak a politikai és gazdasági feltételeket, hanem azokra a hangulati és érzelmi tényezőkre is hatott, amelyek nélkül nem lenne Közép-Európa, és mi sem lennének közép-európaiak. Márpedig Európának ezen a táján nemcsak a politikai, gazdasági, szociális helyzet változik és hullámzik évszázadok óta, hanem a hangulataink is, sokszor lényegesen nagyobb kilengéssel, mint maga a valóságos helyzetünk. A „fent” és a „lent” állapotát mi erősebben éljük át, hangulataink és érzelmeink általában túlépnek a sikerünk vagy a kudarcunk tényleges mértékén. A sikereinket gyakorta hajlamosak vagyunk eltúlozni, de a történelmi kudarcaink egyidejű aggódást és szorongást is belénk égettek: alakulhatnak-e egyáltalán kedvezően a dolgaink, és ha jobban mennek a dolgok, mikor indul meg ismét hanyatlásunk és lemaradásunk.

Öt évvel az európai újraegyesítés után megváltozott helyzetben, de hasonló kérdéseket kell feltennünk, mint az elmúlt évtizedek során. Van-e olyan politikai

Martonyi János

és gazdasági realitás, hogy Közép-Európa? Létezik-e még az a lelkiállapot, érzés, hangulat, amely képes valami sajátos identitássá sűrűsödni, amely a hasonló történelmi örökségre és a vesztesek és győztesek közös sorsára épül? Sikerült-e előrelépni az intézményi és jogi feltételek létrejöttét követően a legszélesebb értelemben vett tényleges felzárkózási folyamatban? Javult, vagy romlott hírünk a világban? Vannak-e még közös érdekeink, amelyeket az európai integrációs folyamaton belül is együttesen kell képviselnünk? Meg kell-e őriznünk azokat az együttműködési formákat, amelyeket az elmúlt húsz esztendőben, de a tagságot megelőzően építettünk ki? Erősödnek-e vagy gyengülnek-e feszültségeink, hogyan és miként tudjuk azokat kezelni? Ne zárjuk le a sort, és lássuk be, hogy a fenti kérdések egyikét sem tudjuk kimerítően és megnyugtatóan megválaszolni.

Közép-Európa létét tagadni éppen olyan hiábavaló, mint – hogy a feszültségeket se kerüljük meg – azt tagadni, hogy a Kárpát-medence földrajzi, történelmi és gazdasági realitás. Szerencsére a valóság általában nem a politikai nyilatkozatoktól függ, és célszerű, ha inkább a saját szemünknek hiszünk. El kell látogatnunk

1 Martonyi János, *Hogyan tovább Közép-Európa? Európai Utas*, 2003/2

2 Még egyszer Közép-Európáról, *Polgári Szemle*, 2007 április, *Mi lesz veled Közép-Európa, Figyelő*, 2008/31

például Temesvárra és Szegedre, Nagyváradra és Debrecenre, Kassára és Miskolcra vagy éppen bármely más Kárpát-medencei városba, és látni fogjuk, hogy ez a realitás a városban beszélt többségi nyelvtől, valástól, sőt államhatalomtól függetlenül létezik. A közép-európai realitás érzékeléséhez pedig mindössze át kell kelni a Kárpátokon, el kell mennünk például Krakkóba (ha sietünk, még a bezárásra ítélt magyar konzulátust is meg tudjuk látogatni), de indulhatunk nyugati, déli vagy akár keleti irányba is.

Az európai integráció teremtette közös politikai és intézményi keretek következtében a természetes fejlődésből az következne, hogy a közép-európai országok és régiók az európai integráció folyamatának szélesebb összefüggésén belül közelebb kerülnek egymáshoz. Valójában nem ennyire egyértelmű a helyzet, hiszen az a tény, hogy a közös dolgaink túlnyomó többsége egy szélesebb érdekszerbe kerül, és az érdekek egyeztetése jelenleg huszonnégy tagállam bonyolult viszonyrendszerében zajlik, az egymástól történő távolodást is serkentheti. A közeledés és távolodás szempontjából az igazi kérdés sokunk szerint nem az, hogy az egyes országok kormányai hogyan alakítják az úgynevezett nagypolitikát, hanem az, hogy a valóságos világ, a gazdasági élet, az önkormányzatok, a civilek világa közeledik-e egymáshoz, felismeri-e mindazt, ami összeköt és ami nemcsak megőrzésre, hanem továbbfejlesztésre is érdemes, legyen szó kultúráról, kereskedelemről, tőkeáramlásról és legfőképpen az emberek és gondolataik áramlásáról.

A felzárkózás kérdését általában a gazdasági felzárkózáson keresztül, ezen belül is a gazdasági növekedés ütemén keresztül közelítjük meg, jóllehet tudjuk, hogy a tényleges integrációnak korántsem ez az egyetlen tényezője, és a szó igazi értelmében vett újraegyesülés legalább annyira függ a politikai, intézményi kultúráról, valamint magától a szó szűkebb értelmében vett kultúráról, mint az egyébként jelentős mértékben külső tényezők befolyása alatt álló gazdasági fejlődéstől. Mégis, amit mérni tudunk, az a gazdasági növekedés vagy újabban csökkenés mértéke. Az adatok részletes ismertetése nélkül is látható, hogy a globális pénzügyi és gazdasági válság bekövetkezése előtt az új tagállamok növekedési üteme lényegesen meghaladta a régi tagállamok, illetve az Európai Unió átlagát, egyes közép-európai országok növekedési üteme pedig annak többszörösét tette ki. Ma már látszik, hogy ennek a gyors növekedésnek komoly kockázata is voltak, amelyek részben már bekövetkeztek nemcsak a gazdaság, hanem a fizetendő társadalmi ár tekintetében is. A válságot megelőző évek gyorsabb

közép-európai növekedése alól egyetlen jelentős kivétel volt, mint tudjuk, Magyarország. Amí pedig a válság hatását illeti, a 2009-es előrejelzések szerint a közép-európai országok gazdasági visszaesése lényegesen csekélyebb lesz, mint a nyugat-európai országoké. Látványos kivételt jelentenek a balti országok, ahol a GDP csökkenése előreláthatólag kétszámjegyű lesz, ez azonban az új tagállamok átlagát döntően nem befolyásolja, mivel a nagyobb gazdaságok – kivétel természetesen ismételt Magyarország – a nyugat-európai átlagnál lényegesen alacsonyabb csökkenést szenvednek el (Lengyelország $-1,4\%$, Csehország $-2,7\%$, Szlovákia $-2,6\%$). Mindez persze csak előrejelzés, és nagy kérdés, hogy hogyan vészeli át Európa és ezen belül Közép-Európa a válság esetleges mélyülését 2009 második felében vagy akár 2010-ben. Az igazi gond az, hogy Közép-Európában a válság egy lendületes növekedést állított meg, és jelenleg nehezen mérhető fel a megtorpanás, sőt visszaesés gazdasági, társadalmi és politikai következményei.

Közhely, hogy a közép-európai országokban lényegében sikeresen létrehozott demokratikus politikai intézményrendszer európai politikai kultúrával történő megtöltése és működtetése komoly gondokat mutat. Az is lehet persze, hogy az intézmények működése meglepően jól indult, és ez mindenkiben azt a meggyőződést keltette, hogy a politikai átalakulás megtörtént, a demokrácia, mint az emberi társadalom létezésének természetes állapota, külön erőfeszítéseket nem igényel. (Adott esetben – minden előzmény és hagyomány nélkül – megfelelő katonai jelenléttel Irakban is bevezethető. A történelmi ismeretek teljes hiányát jelezte egyébként az a neokon érvelés, hogy Irakban azért lehet bevezetni könnyűszerrel a demokráciát, mert ugyanez – a demokratikus hagyományokat nélkülöző – közép- és kelet-európai országokban is sikerült.) A hiányosságok és tagadhatatlan visszalépések ellenére továbbra is úgy látom, hogy a közép-európai országokban létrejött demokratikus politikai rendszerek semmivel sem működnek rosszabbul, mint a nyugat-európai politikai rendszerek, ha ezt az összehasonlítást történelmi távlatban végezzük el, és kiterjesztjük a nyugat-európai országok II. világháború utáni történetének egészére. (Átlagosan kilenc havonta változó kormányok, polgárháborús állapotok, terrorizmus, politikai gyilkosságok, általános sztrájkok stb.) Az elmúlt húsz esztendő története Közép-Európában nem mutatott hasonló fejleményeket, az átalakulás mindenütt sima és „bársonyos” volt, igaz, hogy ezt egyesek utólag túlságosan bársonyosnak ítélik. A 2009-es európai parlamenti választások

Magyar külügyminiszterként Bronislaw Geremekkel 2000-ben

eredménye pedig különleges figyelmet érdemel, mivel részben eltérő okokból, de hasonló változások mentek végbe mind a nyugat-európai, mind pedig a közép-európai országokban. Ha a június 7-i jelentős elmozdulás a hagyományos jobbközép javára és az európai baloldal hátrányára tartós folyamatot jelez – márpedig jó néhány körülmény erre utal –, akkor a hagyományos pártstruktúrák lényegesen átalakulnak. A marxista gyökerű, később megreformált európai baloldal ugyanis számtalan metamorfózisa, a '68-as mozgalom szélsőségei, majd a harmadik út egyre erősebben neoliberaisba hajló kalandja után kiüresedett, nincs üzenete, illetve hagyományos üzeneteit a választók jelentős része nem vagy egyre kevésbé hiszi el. Így következhetett be, hogy az európai baloldal éppen akkor szenvedte el történelmi vereségét, amikor az európai gazdaság mélyülő válságban van, a foglalkoztatás drámaian csökken, a társadalmi feszültségek elkerülhetetlenül erősödnek, a szabad piacgazdaság elsősorban a jobbközép által képviselt alapvető értékeit és tételait egyre többen, egyre erőteljesebben kérdőjelezzik meg, és amikor hónapok óta az elemzők azt jelzik előre – sőt, a józan észből is ez következett volna –, hogy a válság a baloldalnak kedvez, ezen belül pedig elsősorban a kormányon lévő jobbközép pártok helyzete fog gyengülni. Ennek pont az ellenkezője történt, azzal az eltéréssel, hogy nemcsak a kormányon lévő jobbközép pártok erősödtek a baloldal rovására, hanem a tagállamok többségében az ellenzékben lévő jobbközép

pártok is. Ugyancsak figyelemre méltó, hogy európai szinten a szélsőjobb oldali pártok nem tudták elérni a remélt áttörést.

A modern baloldal történetét persze – amint azt 2006 szeptembere óta tudjuk – más fogja megírni, így ne is menjünk az egyébként nagyon izgalmas részletekbe, abba például, hogy hogyan váltotta fel a sötét-kék ingeket és gyűrött sportzakókat a miniszterelnökök és kancellárok Pierre Cardin öltönye, kifogástalan nyakkendője, majd a leköszönés után különlegesen jól fizetett állása.

Ennél sokkal izgalmasabb, hogy hogyan alakult az elmúlt években és különösen 2009. június 7-én a közép-európai országok baloldali, ezen belül a poszt-kommunista némenklátúra pártok helyzete. A lengyelországi összeomlás már évekkel ezelőtt megtörtént, és június 7-ével hasonló fejlemény következett be Magyarországon és kisebb mértékben Bulgáriában. A magyar példa egyértelműen jelzi, hogy két évtized után bekövetkezett az utódpartok alkonya, és ez együtt jár a politikai pártok szerkezetének alapvető átalakulásával. Az a tény, hogy a jobbközép több mint háromszor annyi szavazatot kapott, mint a poszt-kommunista némenklátúra pártja, egyértelműen jelzi, hogy közel másfél évtized után megszűnőben van a magyar politikai szerkezet végletes és végzetesnek tűnő kétségbeesése, amelyben két meghatározó szereplő vívja váltakozó sikerrel és eszközökkel élet-halál harcát. Az utódpart veresége nemcsak annak tulajdonítható,

hogy több mint hét éven keresztül katasztrofális gazdaság- és társadalompolitikát folytatott, hanem annak is, hogy eszközeiben messze túllépett a demokratikus politikai rendszer keretein, világossá tette, hogy a parlamentáris demokrácia rendszerét olyan megszeghető játékszabálynak tekinti, amelyet csak a látszat kedvéért, legjobb esetben formailag kell betartani, a tartalmat illetően pedig kizárólag a hatalom és az attól elválaszthatatlannak tekintett anyagi haszonszerzés a meghatározó. Ez pedig nem nyugat-európai, nem is közép-európai, hanem az a keleti kultúra, amely többek között a Magyar Kommunista Pártot jellemezte 1945 és 1947 között. Kétségkívül elhúzódott az az időszak, amíg az utódpart politikizálásának igazi természete a széles közvélemény előtt is világossá vált, de miután ez bekövetkezett, nehéz azt feltételezni, hogy ez a folyamat és az erre épülő felismerés visszafordítható, illetve megváltoztatható.

A magyarországi helyzeten túlmenően Közép-Európára nézve általában is megállapítható, hogy húsz esztendő kellett ahhoz, hogy az „ancien régime” struktúrái lassan-lassan háttérbe szoruljanak és leépüljenek, az átmenet időszakában létrejött politikai szerkezet átalakuljon, és megszülessen az a komplexus nélküli generáció, amelynek politikizálását már nem a korábbi negyven évvel történő állandó összehasonlítás és nem is általában a totális rendszerekhez történő viszonyulás kényszere határozza meg. Új politikai erők és mozgalmak jönnek létre, amelyek kilépnek a múlt kalodáiból, abból a szellemi restségből, amelyet ez az összehasonlítási és önmeghatározási kényszer váltott ki. Ha ez megtörténik, ezzel Közép-Európa megkapja azt a lehetőséget, hogy a politikai kultúra és gondolkodás terén is túllépjen komplexusain, és meginduljon a tényleges felzárkózás útján, akár még úgy is, hogy tanítványként megelőzi híres mesterét (ahogy ezt egy totális diktatúra labdarúgó-válogatottja 1953-ban Angliával megtette). A jó hír tehát az, hogy nagy valószínűséggel lezárult az átmenet első két évtizedes szakasza, a posztkommunista nómenklatúra pártjai elvesztették hatalmukat. A „rossz hír” viszont az, hogy az átalakuló politikai szerkezet működtetéséhez új gondolatok kellenek, és a múlt árnyaitól, előítéleteitől, hisztériáitól meg kell szabadulni, függetlenül attól, hogy azok melyik történelmi korszakban gyökereztek.

A gazdasági és a politikai felzárkózásunk fenti elemeinek rövid felvillantása azt az állítást kísérte meg megalapozni, hogy a közép-európai beilleszkedés számos gondunk és hiányosságunk ellenére nem torpant meg, a globális pénzügyi és gazdasági válság

sem állította meg a gazdasági felzárkózást, a politikai szerkezet és kultúra területén pedig a közép-európai országok részben az elmúlt években, részben pedig az elmúlt hetekben kaptak egy lehetőséget, amellyel – ha élnek vele – megtölthetik tartalommal azokat az intézményi és jogi kereteket, amelyeket öt esztendővel ezelőtt Európa újraegyesítésével kaptak.

A fenti következtetés talán azért is tűnik meglepőnek, mert hírünk a világban ritkán volt rosszabb, mint jelenleg. Ez nem kizárólag Magyarországra, hanem Közép-Európára és az új tagállamokra is vonatkozik, igaz, változó mértékben. A lengyelek követelőznek (bár újabban javultak), a csehek megbízhatatlanok, és az EU-elnökségük kellős közepén buktatják meg a kormányukat, a magyarokról megjelent híreket, torz, hamis és egyoldalú írásokat talán felesleges ismételni. Az igazi kérdés az, hogy mi az oka ezeknek a vitathatatlanul eltúlzott, a tárgyilagosságot nélkülöző, jó esetben felszínes és tájékozatlan, rossz esetben tudatosan torzító és rosszindulatú írásoknak. Az okok, főleg a mélyebb okok elemzését nem tekintem feladatomnak, célszerűbb ezt a történésekre és a kollektív tudatalatti összefüggéseiben is járatos pszichológusokra bízni. Mindez persze nem jelenti azt, hogy nem kell ez ellen tennünk, és ez lehetne, kellene hogy legyen a közép-európai együttműködés egyik fontos területe, ahol tárgyszerűen, higgadtan, a tények és az érvek megfelelő bemutatásával megkíséreljük megingatni e hamis képet.

A kép fontos, de még fontosabb a valóság. Mi az új tagállamok hozzájárulása az európai építkezéshez? Valóban az európai integrációs folyamat új energiaforrása lettünk, amint ezt ígértük? Adtunk-e tehát új lendületet az európai integrációnak? Ezekre a kérdésekre nehéz igenlő választ adni. Igaza van Csaba Lászlónak, amikor azt írja, hogy „Az új tagállamok nem bizonyultak képesnek arra, amit a csatlakozáskor föl vállaltak. Nem képesek ugyanis belépni az EU mélyüléseként létrejött valutablokkba, nem képesek teljesíteni a lisszaboni célkitűzéseket sem a foglalkoztatás, sem a K+F terén, és emellett nem váltak az európai egységesülési folyamat zászlóvivőjévé sem a közös kül- és biztonságpolitika, sem pedig a belügyi és igazságügyi együttműködés terén.”³

Pedig a történelmi tapasztalataink segíthetnének bennünket abban, hogy gazdagítsuk és erősítsük az egységesebb Európa megteremtésének folyamatát. Sokszor emlegetjük, hogy az 1867. évi XII. törvényünk, amely a „közös érdekű viszonyok”-ról szól, valamint a XVI. törvényünk, amely a vám- és kereskedelmi szövetséget,

3 Csaba László, Kisiklás, *Figyelő*, 2008/20

A taszári bázison 1999-ben

tehát a vámuniót hozta létre, a római szerződés alkotói számára is mintául szolgálhatott volna. A két világháború és a Vörös Hadsereg megjelenése ugyan évtizedekre visszavetette a fejlődésünket, mégis ennek a közös elnyomatásnak az élménye is hozzájárult a közép-európai gondolat, érzés és hangulat fennmaradásához. A totális rendszerek egyértelmű elítéléséhez talán kellett is a közép-európai történelmi tapasztalat, hiszen mint látjuk, Európa boldogabb fele, amely ezt a tapasztalatot nem élte át, nehezen képes megérteni a mi tragédiáinkat és a mi érzékenységünket. Európának persze nemcsak a mi történelmi tapasztalatainkra, hanem tényleges gazdasági, politikai és intézményi hozzájárulásra is szüksége van. E hozzájárulásnak természetesen minden egyes közép-európai országban megvannak a belső feltételei, a gazdaság dinamizálása, a versenyképesség fokozása, a foglalkoztatottság növelése, az intézményi-jogi kultúra erősítése, az állami bürokrácia csökkentése, a korrupció visszaszorítása, a népességfogyás lassítása és megállítása, és talán legelsősorban a hitelesség és a bizalom helyreállítása önmagunkban és egymásban.

A közép-európai hozzájárulás egészének növelése pedig alapvetően két lényeges tényezőtől függ. Az egyik a közép-európai összetartozás és együttműködés erősítése, mivel nélkülül elképzelhetetlen meghatározott kérdésekben történő közös érdekérvényesítés és az európai folyamatoknak, a jelenlegi és jövőbeli közös politikáknak a befolyásolása. Az együttműkö-

désre épülő közös hozzájárulásra építhetők a közös sikerek, amelyek Közép-Európa egészének szerepét és súlyát növelhetik. A feszültségeink okos, de különösen az emberi jogok területén minden megalkuvást kizáró kezelése, a markáns közös érdekérvényesítés és a közép-európai szempontok határozott európai szintű megjelenítése egy sor területen hozhat konkrét eredményeket. Óriási az elmaradásunk például az észak–déli irányú infrastruktúra területén, legyen szó autópályákról, vasútvonalakról vagy éppen kőolaj- és gázvezetésekről. Ami a vasutat illeti, sem a háború utáni negyvenöt, sem pedig az azt követő húsz esztendő nem volt arra elegendő, hogy például a Szeged–Temesvár közötti vasútvonalat – a felrobbantott vasúti híddal együtt – újjáépítsük. (A szakemberek szerint nincs is már erre szükség... Lehet. De mi van helyette?)

A másik alapvető tényező, hogy a közép-európai országoknak egységesen fel kellene ismerniük azt az alapvető érdeküket, amely az integrációs folyamat erősítéséhez és mélyítéséhez fűződik. Különös, hogy akkor, amikor végre megoldódni látszik a lisszaboni szerződés ügye, a Közép-Európa közepén lévő ország államfője támaszt nehézségeket, és játssza el Európa első számú, de mindenképpen a legfeltűnőbb euroszkeptikusának a szerepét, megelőzve és egyben zavarba hozva ezzel legeuroszkeptikusabb brit kollégáit is. A britek pedig túlélnének egy többsebességű, sőt többszintű Európát is, London minden valószínűség

szerint a válság ellenére pénzügyi központ marad, és soha nem lesz olyan atlanti szövetség, amelyből az Egyesült Királyság hiányozna. Ezzel szemben, ha az integrációs folyamat megreked, és előtérbe kerül a lopakodó, majd egyre nyilvánvalóbb széttöredezés, akkor Közép-Európának semmi esélye sem lesz arra, hogy felzárkózását felgyorsítsa vagy folytassa, és ne kerüljön ismételtelen a gazdasági és politikai perifériára. Ha az európai integrációs folyamat bajba kerül, a legnagyobb vesztes Közép-Európa lesz, a világ halad előre a maga multipoláris, heterogén és globális rendszerében, legfeljebb a jövő egy kicsit kevésbé lesz európai és csekélyebb szerepet fognak játszani az európai értékek és normák. Ma lépten-nyomon halljuk az Atlanti-óceán túloldaláról is, hogy Közép-Európa elveszítette jelentőségét, érdekes és kellemes régió, de alapvetően a globális folyamatok, kihívások és dilemmák szempontjából irreleváns.

Közép-Európa globális relevanciáját az európai integrációs folyamat erősítésén keresztül nyerheti vissza. Ezt diktálják egyébként alapvető érdekei is, hiszen mi vagyunk elsősorban érdekeltek az új közös politikák létrehozásában, a közös kül- és biztonságpolitika tartalommal való megtöltésében és a közös új energia-politika kialakításában. Mi részesülünk elsősorban a szolidaritás elvére épülő kohéziós politika előnyeiből, és nekünk van – ugyan változó mértékben – szükségünk egy hatékony közös mezőgazdasági politikára is, és nekünk kell a figyelmet arra felhívni, hogy az élelmiszer-ellátás a következő évtizedekben az ivóvízhez és az energiához hasonló globális stratégiai kérdés lesz, a mezőgazdaság pedig az élelmiszer-ellátáson túl a közös európai kultúránknak, örökségünknek is része.

Közép-Európa relevanciáját tehát korántsem kizárólag, de elsősorban az európai folyamatokhoz történő hozzájárulása adja. Európa gazdasági és stratégiai térvészése pedig nyilvánvaló tény, de nagyon nagy hiba lenne ebből a „Nyugat alkonyára”, Európa relevanciájára következtetni. A sok adat között sokszor elsikkad az a tény, hogy az Európai Unió bruttó hazai összterméke körülbelül 15 százalékkal haladja meg az Egyesült Államokét, és ezen lényegesen a válság sem fog változtatni. A transzatlanti világ teljes hazai össztermékének a világ GDP-jében való részesedése az elmúlt tíz esztendőben valóban 60 százalékról körülbelül 55 százalékra csökkent, és valószínűsíthető, hogy a válság eredményeként ez a részesedés akár 50 százalék alá is süllyedhet. Ezzel párhuzamosan növekszik meg Kína, India, Brazília és Oroszország részesedése, ami jelenleg mindösszesen 15 százalékot tesz ki. A gazda-

sági világrendszer egyik szembetűnő egyensúlyhiánya éppen abban áll, hogy e viszonylag alacsony GDP-részesedés ellenére a négy BRIC-ország a világ összes devizatartalékainak 40 százalékát tartja kézben.

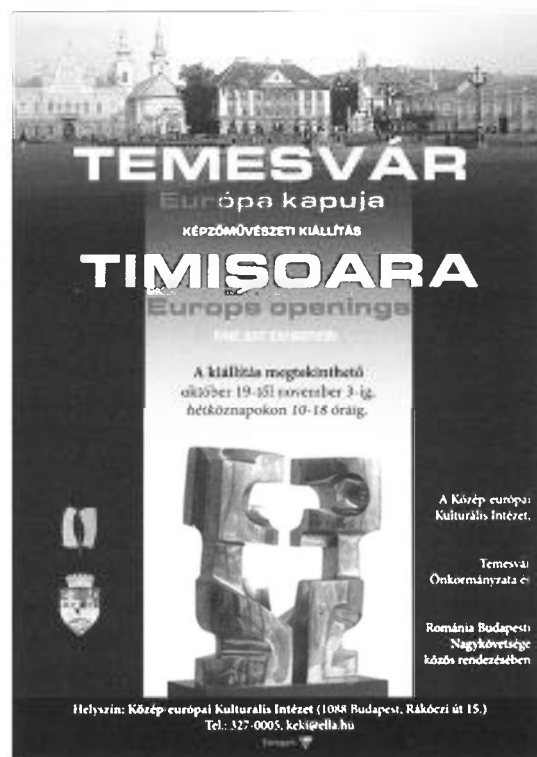
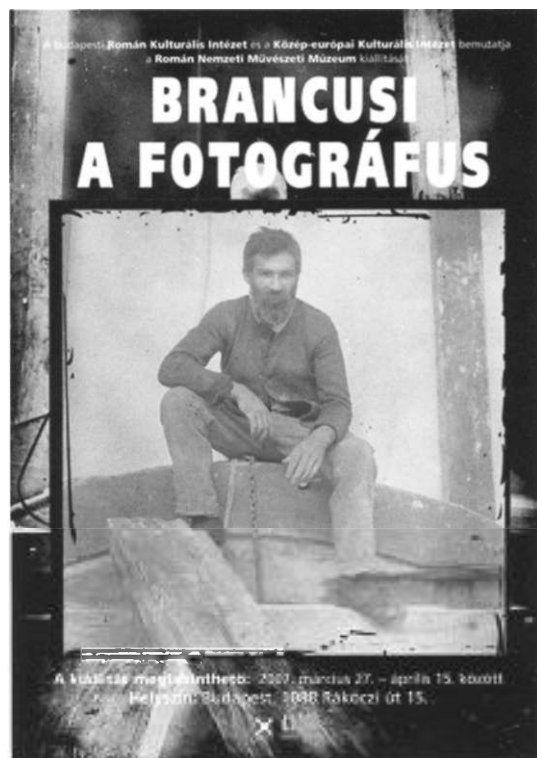
A válság okozta légörvény még kavarog, nem látjuk még világosan, mi lesz a vihar utáni helyzet. Anynyi azonban már megkockáztatható, hogy a szociális piacgazdaságnak a II. világháború után kialakult rajnai modellje és legfőképpen az amögött álló értékrend nagyobb erkölcsi és szociális tartalékokkal, következőképpen erősebb politikai stabilitással rendelkezik, mint más, gyors gazdasági növekedést mutató, de sok szempontból törekeny és az Európában ismert „automatikus stabilizátorokat” nélkülöző rendszerek. Európa ereje pedig éppen ebben rejlik. A felelős és fenntartható szociális piacgazdaság biztosította eddig a legemberibb életet és a legjobb életminőséget, ideértve azt is, hogy az egy főre eső környezetszennyezése ennek a modellnek az Egyesült Államok által kibocsátott szennyezés felét sem éri el. (Valamennyi, az élet minőségével összefüggő mutató tekintetében – várható élettartam, élve születések aránya, egészségügyi ellátás stb. – az európai adatok jobbak, mint az amerikaiak.) Mindez korántsem jelenti, hogy mi vagyunk a világon a legjobbak. De nem vagyunk a legrosszabbak sem, és az utóbbi években létrejött multipoláris rendszernek Európa is nélkülözhetetlen („indispensable”) szereplője. (És ha már a multipoláris rendszerről esik szó, érdemes megjegyezni, hogy e sokszereplős képlet mögött bipoláris szerkezetek is meghúzódnak. Továbbra is bipoláris a világ a nukleáris robbanófejek területén, ahol az Egyesült Államok és Oroszország a világ elpusztításához szükséges mennyiség többszörösével rendelkezik. Sok szó esik arról, hogy a globális kihívások, elsősorban a klímaváltozás terén a G2, tehát az Egyesült Államok és Kína viszonya lesz a meghatározó.) A multipoláris rendszer egyik legfontosabb sajátja, hogy a főszereplők egyszerre függenek egymástól, és egyszerre korlátozottak a lehetőségeik, hogy akaratukat a másik vagy a többi félre rákényszerítsék.

Közép-Európa valójában senkire sem kívánja rákényszeríteni akaratát, de szeretne végre külső fenyegetések és beavatkozás nélkül felzárkózni a világ legfejlettebb országaihoz, hiszen egy évezreddel ezelőtt, majd legutóbb öt évvel ezelőtt erre kapott történelmi esélyt. És ha ez sikerül, akkor talán még a Szeged–Temesvár közötti vasútvonalat is felépítjük. Ha másként nem, legalább virtuálisan.

■

Közeledés és szembenállás térségünkben

A közelmúlt és a jelen rendezvényeinek plakátjaiból, meghívóiból készítettük összeállítást. E rendezvények gesztusok – az *Európai Utas*, a magyar kultúra kéznyújtásai a szomszédoknak. Örülünk, hogy Temesvár (Timișoara), Nagyszeben (Sibiu) bemutatkozott nálunk, Budapesten, hogy *Thomas Bernhard*, *Danilo Kiš* életművét közelebb hoztuk a mai olvasókhoz. Talán a kevésbé ismert, kiváló művészettörténész és kultúraszervező *Josef Polák* emlékkiállításához kell annyit hozzátenni, hogy a kiállítást a prágai *Zsidó Múzeummal* és a kassai *Kelet-szlovákiai Múzeummal* közösen készítettük, bemutatva, hogy Josef Polák kassai múzeumigazgatói tevékenysége a térség mindegyik kultúrájának segített. Egyaránt profitált belőle cseh, szlovák és magyar is.

Meghökkenően furcsa egy száz évvel ezelőtt született ironikus-szatirikus írás mostani közlése e plakátok között, ám Jaroslav Hašek 1909-ben született *nyelvrendeletét* a Pozsonyban nemrég elfogadott, a Szlovákiában kisebbségben élő magyarok számára rendkívül hátrányos nyelvtörvény létezése teszi nemcsak hangsúlyossá, de sajnós időszzerűvé is.

A Közép-európai Kulturális Intézet kiállítása
AZ IFJÚ KÖZTÁRSASÁG
Ausztria 1945–55

Válogatás az Osztrák Nemzeti Könyvtár fotoarchívumából.

Megtekinthető november 10-től december 2-ig
hétköznapokon 10-től 18 óráig

Helyszín: Budapest VIII., Rákóczi ut 15., Tel: (1) 327 0005, info: bekirella.hu

Jaroslav Hašek: *NYELVRENDELETI* *JAVASLATOK (részlet)*

I.

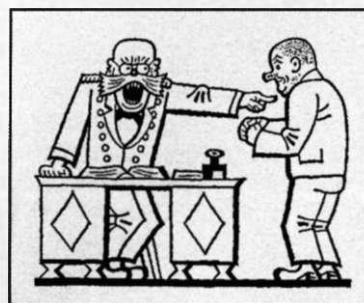
Hogy ne sérüljön a birodalmi alaptörvény XIX. cikkelye, mindkét nemzetiségnek biztosítja az anyanyelvhasználat jogát, azzal a megkötéssel, hogy a hivatalokban, nyilvános helyeken, az utcán stb. németül kell beszélni. A cseh nyelvhasználatát otthon a házastársak között, ha suttogva beszélnek, hogy a szomszédjukat, amennyiben az esetleg német, ne zavarják, ne provokálják ezzel a minderwertig nyelvvél.

IV.

A postánál a cseh névhasználat csak az adott járáson belül a tiszta cseh település esetén engedhető meg. Amennyiben a levél keresztülhalad egy vegyes vagy német járáson, a címzést, nehogy sértse a németek nemzeti érzelmeit, nem szabad máshogy írni, csak németül. A német engedmény oly nagy mértékű, hogy a cseh tulajdonneveket, legyenek azok akár személy-, akár helységnevek, nem kell lefordítani németre. Így pl. a következő cím: K. Krikava, Tylova ulece, Smíchov, maradhat cseh, nem kell a következőképpen hangoznia, ahogyan tulajdonképpen hangoznia kellene: K. Schreihals, Organtingasse, Lachau. Vagy Jan Němeček Vyšehradon = Hans Deutscherle in Höherburg.

Amennyiben a csehek nem fogadják el e mérsékelt követeléseinket, készek vagyunk vérrel (nem a sajátunkkal) megvédeni szent jogainkat. Heil! Heil! Heil!

(Karikatúra I. évf. 4. sz. 1909. február 4.)

Lengyelek, magyarok, Krakkó

Eredetileg mentegetőzést, magyarázatot akartam írni a Jacek Purchlával, a Krakkói Nemzetközi Kulturális Központ igazgatójával tavaly év végén történt beszélgetés késedelmes közlése miatt. Akkor, ott Krakkóban úgy terveztük, hogy az Európai Utas és a KeKI 2009-ben, Budapesten szervez egy közép-európai kulturális műhelyek közti találkozót. 2009 azonban, mint tudjuk, nem a magyar kulturális élet forrásokban bővelkedő éve. Azt gondoltam, hogy a késedelem okozta röstelkedést leplezem az elmúlt két évtized sikeres együttműködésével, mire azonban összegyűltek a lengyel–magyar kapcsolatokról és Krakkó jelentőségéről szóló újabb írások, megértettem: a lengyel–magyar kapcsolatokat évtizedekben, évszázadokban mérik, és a fél éves késedelem nem tényező ebben az időszámításban.

Jacek Purchla igazgató úrral és az általa vezetett intézettel egyébként majd két évtizedes szakmai és baráti kapcsolatban vagyunk. Hozott már hozzánk Közép-Európát tanuló egyetemistát, ahogy mi is vitünk Krakkóba tanulmányi versenyt nyert diákokat. Mindketten hisszük azt, hogy a közép-európaiság tradíciók alapul. **Közép-Európának sok centruma van, az egyik legértékesebb közülük: Krakkó. A város, mely a történelem folyamán olykor szinte önmagában jelentette Lengyelországot.**

MP

A Grodzka utca: Lengyelország 2008-ban ünnepelte függetlenségének 90. évfordulóját

**A Piactér
Justus Decius reneszánsz villája**

A Wawel-domb: uralkodók és püspökök székhelye

Krzysztof Penderecki

Találkozó a Városházán 1995-ben. Balról jobbra:
Rafał Wiśniewski, Módos Péter, Szenyán Erzsébet,
Kovács István

Andrzej Wajda sokszor írt és nyilatkozott az *Európai Utasnak*

A Potocki-palota falán elhelyezett
Balassi-emléktábla

„A négy nyelven beszélő költő a reneszánsz kor magyar nyelvű megteremtője és legkiválóbb művelője volt. Lengyelországot tekintette második hazájának. Nem véletlenül kelt útra 1589-ben Polóniába annak hírére, hogy a lengyel–litván állam délkeleti részét tátarok dúlják.

Az emléktábla, amelyet leleplezünk, nem csak a költő krakkói tartózkodását örökíti meg. Bronisław Chromy professzor szép munkája a költőn és katonán kívül annak az embernek is emléket állít, akivel ama nagy táborban mindnyájan egyek vagyunk.”

*részlet Kovács István 1995. január 10-én
elhangzott avató beszédéből*

Koncert a Zsidó Kulturális Fesztiválon

II. János Pál pápa Krakkóban *(fent)*

Nobel-díjas művészek. Wisława Szymborska, Czesław Miłosz és Jacek Woźniakowski professor, az 1989. évi rendszerváltás után megválasztott első krakkói polgármester társaságában *(lent)*

A Szt. Péter és Pál jezsuita templom a Grodzka utcán *(balra lent)* · Jerzy Wyrozumski professor, a Jagelló Egyetem rektorhelyettese a tüntető diákok védelmében fellép a rohamrendőrséggel szemben, 1988. április 28. *(jobbra lent)*

Hozzá tartoznak

a városhoz az egyetemisták, a templomok, a világhírű művészek – Wajdatól Szymborskáig. És II. János Pál pápa is, Krakó egykori érseke, Karol Wojtyła, aki raboskodott Dachauban a náci megszállás alatt, majd a nyolcvanas években már pápaként Rómából kézzel írt levélben figyelmeztette Brezsnyevet, ha a szovjetek fegyverrel avatkoznak be Lengyelországban, akkor ő lemond pápai megbízatásáról, s hazamegy, hogy szervezze az ellenállást.

Hozzá tartoznak a városhoz a régi kávéházak is, meg a Kazimierz-városrész, az elpusztított, elüldözött zsidók máig létező emlékeivel, s a nyaranta megrendezett nagy sikerű, nemzetközi, Zsidó Kulturális Fesztivállal.

Krakó hatszáz kilométerre sincs Budapeستől, s polgárai máig számoltartják tradicionális szövetségüket a magyarokkal.

KISS GY. CSABA

Séta Krakkóban

Az utak a Főtérre vezetnek. Napközben keresztülsétálva rajta biztosan találkozunk ismerőssel. Nemcsak a nevezetes látnivalók sorakoznak itt, a Posztócsarnoktól kezdve a szebbnél szebb palotákig és a Miasszonyunk templomáig, hanem erre van a legtöbb közép-európai hangulatú kávéház, könyvesbolt is, a mellékutcákban elegáns üzletek (azt hiszem, ugyancsak csodálkoznék, aki utoljára a nyolcvanas évek elején-közepén járt erre), nincs messze az egyetem, kóhajításnyira a szerkesztőségek. Igen, az az embernek az érzése, Krakkóban minden közel van, a belvárosban legjobb az apostolok lován közlekedni.

És persze akármerre pillant az ember: a kézfelfogható múlt. Magáról a Főtérről, mondhatjuk akár régies magyarsággal Nagypiacnak (szó szerint valami effélet jelent a Rynek Główny kifejezés) is, egész könyvet lehetni írni. Hiszen a lengyel történelem egyik fontos helyszíne, a folyamatosságot jelenti, a régi dicsőség századainak fővárosi ragyogását. Még abból is kerekednék tanulmány, ha valaki ennek a pompás térnek a magyar vonatkozásait óhajtaná bemutatni. Kezdhetné mondjuk a Posztócsarnok előtt álló kis kerek, kupolás Szent Adalbert-templommal, amelynek ősében a hagyomány szerint a mi István királyunkat bérmáló szent maga is prédikált; de folytathatná a nevezetes Wierzynek-házzal, ahol 1364-ben a cseh IV. Károly, a lengyel Nagy Kázmér és a magyar Nagy Lajos a „visegrádi gondolatot” szötte tovább a tehetős krakkói polgár lakomáján; és azt is ellenőriznie kellene, hogy a Mária-templom egyik harangján megtalálható-e még a kassai Gál János harangöntőmesterre utaló J. és G. betű. Amikor pedig óránként megszólal a toronyból a jellegzetes kürtszó, hajdani kapcsolataink természetességére, mindennapiságára gondolhatunk, hiszen Krakkó legendáriumának ezt a fontos elemét lengyelül „hejnał”-nak hívják, ami köztudomásúan a magyar *hajnal* szóból származik.

Mintha ma nem volnának ilyen természetesek a kapcsolatok. Magyarokkal nemigen lehet találkozni a Főtéren, pedig nem volt olyan régen – gondolom persze én –, amikor sűrűn lehetett magyar szót hallani a Posztócsarnok árkádjai alatt, nem volt ritka vendég

Kiss Gy. Csaba az Európai Utas képviselőjeként a Jagelló Egyetem tanzékén 1995-ben

a magyar egyetemista a Jaszczury diákklubban, találkozóhelynek mi is a Mickiewicz-szobrot jelöltük meg nemegyszer.

Irigylésre méltó a kulturális kínálat is. A múzeumok, a kiállítások, a színházi előadások, a könyvbejelentések. Krakkóban mindig történik valami. Újabban visszakapta a város a királyi székesfőváros titulust is, szellemi tekintetben – mondjanak bármit a varsóiak – kétségkívül Lengyelország egyik fővárosa. Közép-európai ambíciókkal, ahogy a Nemzetközi Kulturális Központ főtéri székházában halljuk. Hiszen Dél-Lengyelországnak és Krakkónak ebben a térségben lehet szerepe, ebbe az irányba mutat a hagyomány is, Prága, Bécs, Pozsony és Budapest felé. Erre keresik a kapcsolatokat, itt remélnék partnereket. Az egyetemek, a művelődési intézmények, a tudományos műhelyek (nemrégiben újította meg tevékenységét az itteni Tudós Társaság, amelyik hosszú időn keresztül az egyetlen tudományos akadémia volt lengyel földön), a művészeti szövetségek.

Az egyetemen évek óta van már magyar tanzék, Ziejka prorektor úr örömmel újságolta, hogy hamarosan új épületben, tágasabb helyen folytathatják munkájukat. Ha van város Lengyelországban, ahol sok értékes anyagot találhat a magyar történelem és kultúra iránt érdeklődő, akkor Krakkó bizonyosan az. Mennyi minden lehet még a levéltárakban; rengeteg csemege filológusoknak. Remélhető, hogy a magyar szakos hallgatóknak lesz módjuk elmélyedni a magyar filológiában. Persze ehhez számos kedvező körülményre

Nagy László Kálmán, a magyar tanszék vezetője. Az Európai Utas bemutatkozik a diákoknak, 2008

van szükség, az oktatókon kívül magyarországi ösztöndíjakra és megfelelő számú magyar könyvre is. (...)

A *Tygodnik Powszechny* szerkesztőségében jó óra hosszat kell válaszolnom a magyarországi helyzetet firtató kérdésekre. Ez az a katolikus hetilap, amely évtizedeken keresztül Közép-Európa egyetlen független kulturális orgánuma volt, a demokratikus gondolat fontos szócsöve. Az a furcsa érzésem, hogy ismét úgy néznek Magyarországra, mint valamikor a hetvenes években: figyelvén a kommunista reformok viszonylagos előnyeit. Amikor elmondom, hogy szerintem a nómenklátúra fiatalabb nemzedékéből lettek a kapitalisták, hogy a Kádár-korszak gazdasági érdekcsoportjai megtartották befolyásukat, savanyú mosoly jelenik meg az arcukon; mintha Lengyelországról beszélnek, jegyzik meg. Tőlem kérdezik, merre tart Magyarország. Szerettem volna valami vigasztalót mondani nekik, mert effélet vártak, de nem állt rá a szám a füllentésre.

Akit én szeretnék tüzetesebben kérdezni arról, hogy mi történt Lengyelországban, az Stefan Wilkanowicz, régi barátunk (itt volt az MDF első országos gyűlésén is), a *Znak* című havi folyóirat főszerkesztője; csak rövid percekre tudunk szót váltani: magyarázza, hogy alaposan elemezni kell mindazt, ami 1990-től kezdve történt, hol tévesztett utat a Szolidaritás bázisán születő nagy ellenzéki mozgalom. Kiadójának vezetője, Henryk Woźniakowski tájékoztat bennünket a cég munkájáról. A krakkói Znak Kiadó (a kommunizmus alatt szintén egy független fórum) a lengyel szellemi termés javából jelentet meg műveket, megmaradt katolikus arcéle is, és ügyelnek az üzleti szempontra: a Főtértől macskaugrásnyira található exkluzív könyvesboltjuk.

Amihez kevés a séta, az az alaposabb mérleg elkészítése. Kiábrándult-e Lengyelország, hogyan gondolkodik a kisember (a vallásos, a patrióta) a poszt-kommunista világról? Miképpen vélekednek az értelmiségiek, a műveltségükre oly sokat adó krakkóiak a most kormányzó pártokról, az ország helyzetéről? Bizonyára kevés az egyértelmű válasz; ma nem lehet úgy választani, mint 1980-ban vagy a Jaruzelski-féle hadiállapot idején. Mindenesetre a terhek, amelyeket elhordtak, igen komolyak voltak. Sokan valószínűleg belerokkantak, elvesztették a reményeiket. Mégis, mintha valamelyest optimistábbak volnának, mint mi. Kevesebb volna a deviancia, mentálisan jobb állapotban volna a lengyel társadalom, mint a miénk? Nem tudom. Fiatalabbnak mindenképpen fiatalabb. Hogy meggyőződjünk róla, ahhoz elég kétszer keresztül-sétálni a Főtéren. Ahová mindig visszatér az ember. Napjában többször is át kell vágni rajta; lehet, hogy öntudatlanul ejtjük útba megint, mintha különös vonzást gyakorolna a városban kószálóra. Talán nem vagyunk hozzászokva. Budapestnek, ennek a részekből összetoldott városnak tulajdonképpen nincs főtere. A krakkói Nagypiac azonban igazi főtér, betölti a fórum, az agóra funkcióját is; itt találkoznak az emberek, ügyeiket intézik, összejönnek.

Sokszor eszembe jutott, a századok alatt hány magyar koptatta köveit; magam is egy hosszú-hosszú sor egyik tagja vagyok. 1995 januárja után még otthonosabban járhatunk erre: nagy elődünk, Balassi Bálint megkapta emléktábláját a főtéri Kosfejés házon.

Európai Utas, 18. sz. 1995/1.

ÉLES MÁRTA

Krakkói jegyzetek, 2008. november

Krakkóba megérkezni mindig jó, még egy novemberi napon is, amikor a város a késő őszi ködös, borongós arcát mutatja. Színeket az előző napi, november 11-i nemzeti ünnepre emlékeztető zászlók sokasága hoz. Lengyelország legnagyobb nemzeti ünnepén az 1918. november 11-én visszanyert függetlenséget ünneplik, az utcák felett kifeszített lobogók Piłsudski emlékét hirdetik.

Első utunk természetesen a főtérre, a Rynekre vezet, a megszokott virágárusok, galambokat etető kisgyerekek, a zsúfolt kávéházakban lobogó gyertyák látványa megnyugtatóan jelzi – újra Krakkóban vagyunk. Csak kellemes és még kellemesebb helyek közül lehet választani, akkor hát irány a Camelot kávéház, amely naiv faragott szobraival, gyertyafényével, no és nem utolsósorban remek süteményeivel és a forralt mézborral a krakkóiakat és a turistákat is leveszi a lábáról.

Másnap reggel Kazimierzbe, a zsidó negyedbe indulunk, először a Klezmer Hois vendégfogadóba és étterembe, majd az Austeria Könyvkiadó és Könyvesboltba. A név nemcsak Kawalerowicz filmjéből lehet ismerős a magyar fülnek, de az utóbbi évben már Budapesten is találkozhattunk a felirattal, a Nagydíófa utcai könyvesbolt cégérén. Mindhárom hely egy álom valóra válását jelzi. Az álmodó Wojciech Ornat, aki nem mond le az ábrándjairól, hanem megteremti az azokhoz szükséges hátteret. Az első álom a könyvkiadó és a könyvesbolt volt, a háttér pedig a Szeroka utcában lévő Klezmer Hois vendégfogadó és étterem. Ez utóbbi is olyan, mint egy szép álom – meleg és otthonos, színeivel, az elmaradhatatlan gyertyákkal és virágokkal vendégmarasztaló. Falain a korábban szintén itt vendégeskedő Spielberg és Polański fotói. Ez a háttér tette lehetővé az elsősorban judaisztikai témájú könyvkiadó megalapítását, majd pedig a könyvesbolt megnyitását a közelben, a Józef utcában. Egy éve valósult meg az újabb álom – a budapesti zsidó negyedben, a Nagydíófa utcában megnyitott könyvesbolt, ahol a választék a Budapesten oly sok éve hiányzó lengyel nyelvű kortárs irodalommal is bővült. Akárcsak krakkói „testvére”, emberek és gondolatok találkozhelye kíván lenni. Legutóbb Barbara Toruńczykkal, a *Zeszyty Literackie* folyóirat főszerkesztőjével beszélgethettek az érdek-

Módos Péter, Éles Márta és Jacek Purchla

lődők, a kiállítóteremben és a régi kapubejáróból kialakított kis „ékszerdobozban” pedig lengyel képző- és fotóművészek mutatkoznak be sorra. Elindult a közös magyar–lengyel kiadói terv megvalósítása is, amelynek első eredménye An-Ski *Dybukja* magyar nyelven, Andrzej Wajdának a mű színpadi változatához készített rajzaival.

A délután újra a főtéren talál, Jacek Purchlához, az ország határain túl is ismert Nemzetközi Kulturális Centrum (MCK) igazgatójához visz az utunk. Ismét egy olyan emberrel találkozunk, aki a tizennyolc éve a vezetése alatt álló intézményben következetesen valósítja meg az álmait. Működésének kezdeteitől fő célkitűzése a kultúrák közötti kommunikáció erősítése, az európai civilizáció örökségének ápolása, az állami, ideológiai, vallási megosztottságok fölötti Európa kialakulásának elősegítése. A nemzetközi rangú intézményt vezető Jacek Purchla szerint napjainkban új kihívások és egyben lehetőségek előtt áll Közép-Európa kultúrája. Új jelenség, hogy a földrajzilag távoli területek – Japán, India, Kanada – történészeinek, kulturális szakembereinek érdeklődését Közép-Európa a maga eltérő kultúrájával, adottságaival kelti fel, ami új jelentőséget ad a szomszédos országok közös megmutatkozásának. Ő maga is heteken belül Indiába készül, ahol a közép-európai műemlékvédelem érdekli a vendéglátóit. A beszélgetés során kiemeli, hogy a modern társadalomban a kultúra helye gyorsan változik, csak

Krakó főtere, a Rynek Główny

egy intézményeiben és tartalmában is erős kultúra képes kiegyensúlyozni a fogyasztói kultúra, az elektronikus média hatásait. Mindemellett megjegyzi, az utóbbi hónapokban főkönyvelő és építésvezető lett egy személyben. Az uniós pénzekből megvalósuló építkezés végeredménye a krakkói főtéren álló, illetve a mögötte (a térről nem látható) épület építészeti és funkcionális integrálása, felújítása lesz. Az újjáépített részben kap majd helyet az Európai Örökség Intézete, valamint a könyvtár és az olvasóterem. A tudományos, oktatási és kulturális célokat szolgáló, közel 1500 m² területtel kibővített Nemzetközi Kulturális Központ – szemléletmódjával és legfontosabb céljaival összhangban – építészeti és követésre méltó példája lesz annak, miként lehet összekapcsolni a hagyományok tiszteltét, a kulturális örökség védelmét és a legmodernebb technikai megoldásokat. Üveg kupolaterméből Krakó legizgalmasabb kilátása tárul elénk: egyik oldaláról a Rynekre, a másiktól a Wawelre látni. No és persze azon is túlra... Az új épület elgondolásában és megvalósulásában is szép példája annak, amit a lengyelekben szüntelen csodálhatunk: úgy tudnak modernnek és korszerűek lenni, hogy közben büszkén őrzik hagyományait. Ezt nemcsak egy ilyen jelentős terv megvalósulásában, de a leghétköznapibb dolgokban is érezhetjük. A Rynekről nyíló Grodzka utca elején találjuk

a „Krakowski Kredens” üzletét. Ebben a „kredencben” megvásárolhatjuk a legkedveltebb lengyel finomságokat – az áfonya- és feketeribizli-lekvártól a céklán és marinált gombán át a tejkaramelláig – mindezt egységes, ízléses csomagolásban. A design, amely minden dobozon, üvegen megtalálható, a múlt század eleji „kulináris társaság vasárnapi piknikjéről” készült korabeli fotó. A lekváros üvegekhez tartozó kis füzetkéből pedig megtudhatjuk, hogy a báli szezon előtt bizony a hajdon lányoknak a befőzés tudományát is be kellett mutatniuk, a legnehezebb próbának pedig a cukrozott rózsaszirm eltevése bizonyult... A tulajdonosok olyan biztosak voltak abban, hogy az üzletben egymásnak fogják adni a kilincset a lelkes turisták, hogy a bolt szórólapján a címet nem is tüntették fel. Pontosan tudták, hogy a vevők elvárásolásánál nincs jobb reklám, majd ők fogják továbbadni, hogy ott van a Grodzka elején, ha a Rynekről megyünk, a jobb oldalon...

Másnap a Jagelló Egyetem magyar tanszékének diákjaival találkozunk. Felsőbb évesek, többször jártak ösztöndíjjal Magyarországon, így tolmácsolás nélkül is értik Módos Péter előadását a Közép-európai Kulturális Intézet tevékenységéről, az *Európai Utasról*. Különös érzés, hogy ezeknek a fiataloknak már a Szolidaritás és a rendszerváltás ideje is történelem. A délután a *Znak* folyóirat szerkesztőségében

A Wawel reneszánsz udvara

folytatódik, ahol Michał Bardel főszerkesztő és munkatársa vár minket. A katolikus társadalmi-kulturális folyóirat két éve ünnepelte 60 éves működését. Az évfordulóra *A világ egysége* címmel kiadott válogatás az elmúlt hatvan év anyagából a lap szinte minden jelentős szerzőjétől közöl egy-egy írást, hogy csak a magyar olvasónak is ismerős neveket említsük: Karol Wojtyła, Józef Tischner, Ryszard Kapuściński, Czesław Miłosz, Leszek Kołakowski. A katolikus lap nem áll egyházi befolyás alatt, sőt, a hivatalos egyházzal szembeni kritikai szemlélet jellemzi kezdetektől fogva. A hit témája természetesen jelen van a folyóiratban, de emellett jelentős terjedelemben foglalkozik a közép-európaiság kérdésével. Azt, hogy Krakó mágikus város, a szerkesztőségben is megtapasztaljuk. Épp hogy megemlítjük a kiadó elnökének, Henryk Woźniakowskinak a nevét, amikor váratlanul belép az ajtón. Rögtön említést tesz a Znak Kiadó magyarországi kapcsolatairól, elsősorban a legfontosabb partnerről, az Európa Könyvkiadóról. Kołakowski, Miłosz mellett egy magyarul alig néhány napja megjelent könyv is szóba kerül, Andrzej Szczeklik *Koré, avagy az orvoslás lelke* című kötete. A szerző nemzetközi hírnév orvosprofesszor, aki egyaránt otthonos a tudomány és a művészetek világában. Arról, hogy milyen ismertségnek és köztiszteletnek örvend Len-

gyelországban, talán elegendő annyit mondanunk, hogy könyvének egy évvel ezelőtti krakkói bemutatóján az egyik beszélgetőpartner Andrzej Wajda volt, és az ezer fős hallgatóságban vendégként ott volt a Nobel-díjas Wiesława Szymborska is. Arról pedig, hogy nemcsak orvosnak kiváló, de személyében egy mélyen humanista embert ismerhetünk meg, az ez év októberében a Lengyel Püspöki Kar Alapítványa által adományozott – a közérthetőség kedvéért csak „katolikus Nobel-díjnak” nevezett – Totus díj tanúskodik. A díjat II. János Pál pápa megválasztásának évfordulóján ítélik oda négy kategóriában. Szczeklik professzor az „életében és munkásságában II. János Pál tanítása által inspirált mély humanizmus tanúságtételéért” kapta meg. Jó érzés tudni, hogy most már a magyar olvasók is megismerhetik a gondolatait.

Nem véletlen, hogy Krakóban lépten-nyomon úgy érezzük, az utcán és kávézóknak nemcsak turistákkal és egyetemistákkal találkozhatunk, de a szomszéd asztalnál bármikor ott ülhet egy kiváló költő, író, szerkesztő vagy filmrendező. Talán mi is egy véletlen találkozásra vágyunk, amikor este még egyszer benézünk a három nap alatt kedvenc kávézóknak vált Camelotba. Még el sem búcsúztunk Krakótól, máris hiányozni kezd...

A kultúra lényege a fejlődés

– beszélgetés Jacek Purchlával, a krakkói Nemzetközi Kulturális Központ igazgatójával –

Módos Péter: *Hogyan lehetne jellemezni és összegezni a Krakkóban működő Nemzetközi Kulturális Központ (MCK) első tizegynéhány éves tevékenységét?*

Jacek Purchla: Mindenekelőtt meg kell jegyezni, hogy a Központ kivételes időszakban és különleges körülmények között jött létre. 1991 tavasza Közép-Európában az államok és nemzetek egymás felé nyitásának, ám ugyanakkor a bizonytalanságnak az időszaka is volt. Ekkor került sor Krakkóban az EBESZ (Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet) szimpóziumára – ez volt a Nyugat és Kelet között rendezett első nagy európai tanácskozás közös örökségünkről –, s ugyanekkor bomlott fel a Szovjetunió, miközben már a levegőben lógott a balkáni konfliktus. Vagyis központunk nagy változások szülötte, de a nyolcvanas és kilencvenes évek fordulójának nagy lelkesedése és reménykedése is hozzájárult létrejöttéhez. A Harmadik Köztársaság első kormányának nyitó kezdeményezései közé tartozott egy ilyen intézmény létrehozásának ötlete. Az MCK közel tizennyolc éves működésének perspektívája lehetővé teszi, hogy jobban megértsük, miként változott meg a kultúrának a társadalom életében elfoglalt helye. Ez a változás egyúttal azt is igazolja, hogy intézményünk küldetése mit sem veszített aktualitásából. Hogy alapja továbbra is a kulturális kérdések egyetemes és nyitott szellemű megközelítése, valamint a párbeszédre való állandó készség. Ez az alapállás természetes kiindulópontot jelent számunkra a kulturális javak védelmével kapcsolatos új filozófia kereséséhez.

A Központ alapvető küldetése az, hogy közös európai örökségünkkel kapcsolatban újfajta magatartás kialakítására és propagálására törekedjék. Olyanra, amelyet egyfelől nem árnyékol be a nacionalizmus beteg szelleme, másfelől viszont erőteljesen hangsúlyozza az önazonosságot, az individuális hagyományt és az egyes kultúrák eredetiségét. Küldetésünk abból a kihívásból is származik, amelynek lényege a XX. és XXI. század fordulójának civilizációja és a múlt öröksége között fennálló folytonos és napjainkban különösen dinamikus reláció. Sajátos kölcsönhatásról van itt szó: korunk civilizációja megváltoztatja kulturális örökségünkhöz fűződő viszonyunkat, az örökség pedig folytonosan igazolja a civilizációhoz fűződő viszonyunkat.

Jacek Purchla

Intézetünk küldetésének lényege kezdettől fogva a köz szolgálata volt, amelyet manapság különféle területeken fejtünk ki.

A Központ érdeklődése olyan kérdések köré összpontosul, mint például az európai civilizáció lényege, nemzeti sztereotípiák és a szomszédság problémái, a nemzeti önazonosság és a globalizáció viszonya, a közösségi emlékezet, Közép-Európa kulturális sokszínűsége, Lengyelország helye Európában, a kulturális örökség és az örökségvédelem új filozófiája, a történelmi város mint jelenség, kultúra és fejlődés, a kultúra társadalomban elfoglalt helye. Fennállásának bő tizenhét esztendeje alatt intézményünk már közel száz nemzetközi konferenciát és szemináriumot, több mint száz kiállítást, a College for New Europe keretében hatvannál is több nemzetközi tanfolyamot szervezett, mintegy kétszáz kiadványa jelent meg lengyelül és más nyelvekre lefordítva (albumok, konferenciaanyagok és kiadói sorozatok). Székházunkban könyvtár is működik olvasóteremmel, ahol használni lehet gazdag könyvgyűjteményünket, az AHICE közép-európai információs szervizt. Számos kutatási programot valósítunk meg lengyel és külföldi partnerekkel közösen, aktívan részt veszünk egy sor jelentős nemzetközi grémium és kulturális hálózat munkájában.

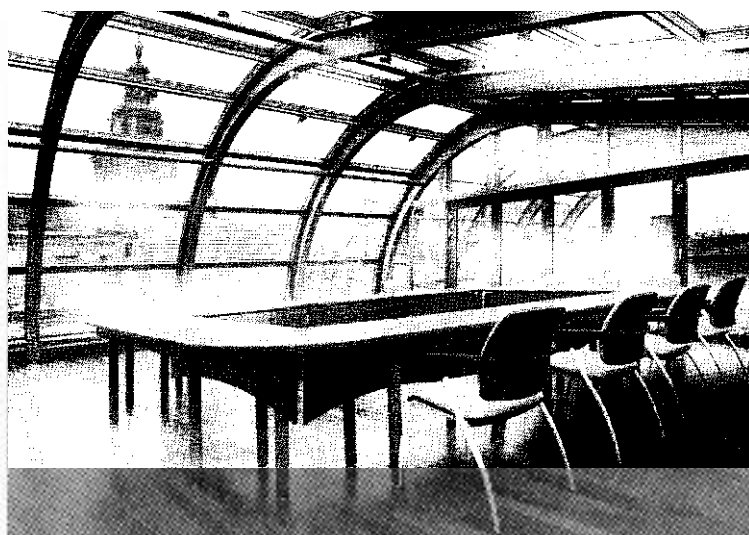
A Nemzetközi Kulturális Központ állandóan fejlődik, s az előttünk álló legközelebbi fontos változás az, hogy tizenhét évnyi tevékenység után 2008/2009

fordulóján szükségleteinket mindenben kielégítő székházunk lesz. Előbb ugyanis olyan program létrehozására és megvalósítására összpontosítottuk figyelmünket, amelynek következtében jelentős pozícióra tettünk szert Európa kulturális térképén, s csak ezek után jött el az ideje annak, hogy megfelelő tető kerüljön a fejünk fölé, amely lehetővé teszi tevékenységünk további bővítését. A lengyel kulturális tárca és a – Norvégia, Izland és Lichtenstein által létrehozott – Európai Gazdasági Térség Finanszírozási Mechanizmusa anyagi támogatásával a műemlék „Hollós Házat” átalakítottuk merészen tervezett középületté, s ezzel Krakó szívében olyan teret hoztunk létre, amely kultúrák párbeszédére és állami funkciók betöltésére egyaránt alkalmas. Székházunk korszerűsítésének eredménye 1480 négyzetméternyi új tér, amely, minthogy Krakó főterén – vagyis sok lengyel számára szinte szent helyen – található, provokatív jellegű lesz, lévén nagyon modern építmény. Az épület utcai frontjának és hátsó részének funkcionális és építészeti integrációját többek között a két épületrész összekötő tér üvegtetővel történt befedésével és egy összeköttetést biztosító közlekedő folyosóval oldjuk meg. A provokációt és a meglepetést csak fokozza, hogy az építkezés a Főter felől nem látható.

– *Évek óta kísérem figyelemmel az MCK dinamikus fejlődését. Milyen pénzekből fedezik az intézmény működését?*

– A lengyel kulturális intézmények finanszírozásában jelenleg látható változást kétségkívül az Európai Unió által teremtett esélyek tették lehetővé. Az unió segítségével tudjuk megvalósítani székházunkkal kapcsolatos elképzeléseinket. Rajtunk kívül több tucatnyi lengyel projekt kapott támogatást a Norvég Finanszírozási Mechanizmustól és az Európai Gazdasági Térség Finanszírozási Mechanizmusától. Lengyelországban olyan szerencsénk volt, hogy az akkori kulturális miniszter, Waldemar Dąbrowski kiharcolta, hogy az úgynevezett „norvég pénzek” jelentős részét a kulturális szektor kapja.

2005-ben a pályázat első szakaszában mintegy 120 lengyel kulturális intézmény pályázott, ebből a 14 legjobbnak ítélt projekt kapott támogatást, a mi pályázatunk pedig az előkelő ötödik helyen végzett a versenyben. Az építkezésnek még az idén, 2008-ban be kell fejeződnie, s még idén el is kell számolnunk vele. Ez utóbbi feladat természetesen jóval nehezebb, tekintettel arra, hogy az euró árfolyama állandóan változik

A krakkói Nemzetközi Kulturális Központ

a lengyel zlotyhoz képest. Az utóbbi években a zloty erősödött, ami nekünk veszteségeket okozott. Az építkezés azonban szerencsésen a végéhez közelít.

Már a Központ létrejöttékor tudtuk, hogy az új helyzetben és a közpénzek elosztásában tapasztalható állandó krízis közepette saját magunknak kell megszerezniünk a tevékenységünkhöz szükséges anyagi eszközöket. Gyorsan megtanultuk, hogyan boldoguljunk, ma már jól kimunkált, széles körű kapcsolataink vannak, s egyre újabbakat keresünk. Az állami költségvetésből juttatott pénzeszközök kiadásainknak csupán egy részét – főleg az intézmény fenntartását – fedezik. Projektjeink többségének megvalósításához, a kiállításokat is beleértve, magunk keresünk fedezetet. Terveink finanszírozásában az európai integráció mellett fontos segítséget jelent a Krakó iránt megnyilvánuló érdeklődés növekedése akár olyan távoli helyekről is, mint Japán vagy India. A nemzetközi együttműködés földrajzában változására gondolok itt. A kilencvenes években főleg szomszédainkkal folytattunk párbeszédet. Akkor ez volt a legfontosabb, s ezt természetesen ma is folytatjuk. Példaként említhetem a *Közös örökség – közös felelősség* című, nemrégiben rendezett konferenciát. Ennek a lengyel–ukrán kerekasztal-konferenciának elsődlegesen két célja volt: az első az eddigi együttműködés összegzése, a másik a jövőre vonatkozó cselekvési irányok kijelölése volt. A tanácskozáson szakértők – történészek, művészettörténészek, műemlékvédelmi szakemberek, levéltárosok – mellett részt vettek mindkét részről minisztériumi tisztségviselők és a kulturális politika alakításában közreműködő személyek is.

Nemzetközi kapcsolatainkban új színt jelent az, hogy 2008 elején egyezmény született köztünk és négy japán egyetem – a Hitotsubashi University, az Interna-

tional Christian University, a Tokyo University of Foreign Studies és a Tsuda College – által létrehozott EU Institute in Japan Tokyo között. Az öt évre szóló megállapodásban többek között olyan tervek szerepelnek, mint az, hogy az MCK Örökség Akadémia Oktatási Központja továbbképző programokat szervez fiatal japán kutatóknak, de tudományos munkatársak cseréje is szerepel az egyezményben. Idén szeptemberben már meg is valósítottuk az első közös projektet, amelynek keretében húsz, lengyel kultúrával foglalkozó japán kutató ellátogatott Délkelet-Lengyelországba és Nyugat-Ukrajnába. Az intézményünk által előkészített program előadásain és szemináriumain olyan japán, lengyel és ukrán kutatók vettek részt, akik az általuk meglátogatott történelmi helyekhez kapcsolódó képzőművészettel, történelemmel, irodalommal foglalkoznak. A japánok nagy érdeklődést tanúsítottak olyan, lengyel írókhoz, művészekhez és történelmi személyiségekhez kötődő helyszínek iránt, mint az ukrainai Lwów (Lviv), Stanisławów (Ivano-Frankivszk) vagy Czerniowce (Csernyivci). A következő két évre hasonló programokat tervezünk Litvániába és Fehéroroszországba.

Ugyancsak nemzetközi kapcsolataink földrajzának megváltozását példázza a közeljövőben esedékes utazásom Újdelhibe, kapcsolódva ahhoz a tudományos és oktatási együttműködésről szóló memorandumhoz, amelyet júniusban írt alá intézményünk és az INTACH (Indian National Trust for Art and Cultural Heritage) elnevezésű, művészettel és kulturális örökséggel foglalkozó nemzeti alapítvány. Együttműködésünk céljai között szerepel, egyebek mellett, a kultúra és az idegenforgalom, valamint a kulturális örökségvédelem területén végzendő közös kutatási és oktatási tevékenység.

– *Hogyan értékeli a Visegrádi Csoport államainak jelenlegi együttműködését?*

– Természetesen panaszkodhatunk, hogy a visegrádi együttműködés válságot él át, másfelől azonban a hinduk, japánok, ausztrálok érdeklődnek irántunk, még ha nem is mindig tudják megkülönböztetni Szlovéniát és Szlovákiát. Az ő szemükben egyszerűen más-milyenek vagyunk, mint Nyugat-Európa. Jogosan átkozzuk a kommunizmust, de annak is tudatában kell lennünk, hogy éppen ezek miatt a tapasztalataink miatt vagyunk mások, hogy megőriztünk olyan értékeket, amelyeket az elanyagiasodott nyugati világ már nem ismer. Mi mélyebben kötődünk történelmi gyökereinkhez. Amikor azt mondom, „mi”, nemcsak a lengyelekre gondolok, hanem más közép-európai nemzetekre is. Ez viszont újabb érv mellett, hogy fejleszteni kell régióink között az együttműködést.

A harmadik és legutolsó változás, amelynek szemtanúi vagyunk itt, Krakkóban, az, hogy egyre több turista érkezik városunkba. Hogy irigykedtünk valamikor Budapestre a hatalmas turistaözön miatt, ma pedig azt mondják, hogy Krakkó a „trendi”. Kulturális örökségünkről gyakran a *sacrum* kategóriájában gondolkodunk, pedig a kulturális örökség *tovarum* is. Központunk arra törekszik, hogy változtasson a lengyelek illetén gondolkodásán. A kultúra a gazdasági növekedés egyik legfontosabb tényezője. A kulturális kincsek nélkül nehéz elképzelni az idegenforgalmat, ezzel a kincssel azonban okosan kell gazdálkodni. Országaink európai uniós csatlakozásával együtt azt tapasztaljuk, hogy erőteljesen felgyorsultak az olyan jelenségek, mint a globalizálódás, a kommercializálódás, az uniformizálódás, a disneylandizálódás. Ezzel az új kihívással is szembe kell nézniük a kultúra intézményeinek. A krakkói Nemzetközi Kulturális Központ megalakulása óta tanulmányozza a kulturális örökségben rejlő potenciál kezelésének módjait. Már 1993-ban kiadtunk egy *Managing historic cities* című könyvet, s már akkor figyelmeztettünk arra, hogy az olyan történelmi városokra nézve, mint amilyen Krakkó is, veszélyt jelent az értékeket pusztító, az eredetiséget elutasító kapitalizmus, amelyet ezért ellenőrzés alatt kell tartani, erre viszont országaink nincsenek felkészülve.

Egy hónappal ezelőtt rendeztünk intézményünkben munkaértekezletet a Visegrádi Csoportnak (magyar részről részt vett benne Soós Gábor és Somorjay Sélysette a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal képviselőjében), s ezen a tanácskozáson ugyancsak felvetődött ez a kérdés. A projekt koordinálásával a mi központunkat bízták meg, s ebben a minőségünkben az a célunk, hogy egyfajta diagnózist állítsunk fel. Napjainkban ugyanis azt tapasztaljuk, hogy rohamosan változik a kultúrának a társadalom életében betöltött szerepe, gondolok többek között az úgynevezett konzumkultúra terjedésére. A szórakoztatás világa a magas kultúra ellensége, az elektronikus médiumok pedig teljességgel megváltoztatják életünket. A kultúrával kapcsolatos tradicionális gondolkodás nem képes követni ezeket a változásokat. Nagyon kevés az olyan politikus, aki érti ezt, és hajlandó is ezzel a kérdéssel foglalkozni.

– *Hogyan változott a kultúra szerepe az utóbbi húsz évben?*

– Sajátos paradoxon, hogy Lengyelországban ma a kultúra az egyetlen olyan jelentősszektor, amelyben nem történt átalakítás az utóbbi években. Egyre nagyobb az aránytalanság egyfelől az állam átalakulása és decentralizációja, másfelől a nemzeti kultúra működésének

anakronisztikus modellje között. Az állam kulturális mecenatúrájának modellje és hatóköre nem illeszkedik napjaink változásaihoz. A kultúra globalizálódása és úgynevezett elkényelmesedése, a fogyasztási modell gyors változásai, végül pedig a megváltozott állami be rendezkedés, az 1989 után bekövetkezett decentralizáció természetesen a kultúra helyzetét is megváltoztatta. Lengyelországban nyilvánvaló lett, hogy hiányzik annak a szerepnek a megértése, távlatos kezelése, amelyet a kultúrának kellene betöltenie a gyorsan változó valóságban, akkor ez a hiány elmélyíti a kulturális szektor válságát. Vitathatatlan tény ugyanis, hogy kölcsönös egymásra hatás létezik a kultúra mint fejlődési tényező és a között a tény között, hogy a kultúra lényege a fejlődés. Azt, hogy különösen szoros összefüggés van a kultúra és az ún. újjgazdaság, a gyors kommunikáció, a kreativitás, az innovatív szemlélet, az emberi tőke között, ma már senki sem vonja kétségbe. Kutatási adatok bizonyítják, hogy az emberi tőke adja a világ gazdagságának 65 százalékát, vagyis a kultúrába történő befektetés a gazdasági fejlődés alapja. Ezzel szemben Lengyelországban a kultúrát gyakran ballasztnak, a költségvetés hagyományos teher-tételének tekintik. Nagyon hiányoznak most az olyan kultuszminiszterek, akik igazi államférfiként viselkednének, és a kultúrát politikai prioritássá tennék.

– *Részt vettem a kilencvenes évek közepén egy önök-nél rendezett lengyel–magyar konferencián. Akkor még sem az Európai Uniótól, sem a Visegrádi Alaptól nem kaptak támogatást, intézményük mégis igen jól működött. Évek óta kísérem figyelemmel számos európai ország kulturális intézményeinek tevékenységét, és talán csak Szlovéniában, illetve Csehországban találni olyanokat, amelyeknek fejlődése ugyanolyan dinamikus, mint az Önök központjéé. A politikai és kulturális élet azon kiemelkedő személyiségei, akik akkor részt vettek a konferencián, és azóta is rendszeres látogatói intézményüknek, támogatják-e a Nemzetközi Kulturális Központ tevékenységét?*

– Emlékszem arra a konferenciára és arra az interjúra is, amelyet az *Európai Utas* főszerkesztőjeként készített velem. Idén júliusban meglátogattam Kornai János, akit megajándékoztam a *Miért Krakkó?* című írást tartalmazó lapszámmal. Kornai professzor igen meleg hangú levélben mondott aztán köszönetet, amely részben önt illeti meg, főszerkesztő úr. De visszakanyarodva a kérdéshez: ha jól értem, azon csodálkozik, milyen régen dolgozom ezen a helyen! Igazából magam is osztom csodálkozását, hiszen a Nemzetközi Kulturális Központ igazgatójaként már tizennyolc kultuszminisztert éltem meg. Ez azt jelenti, hogy Lengyelország-

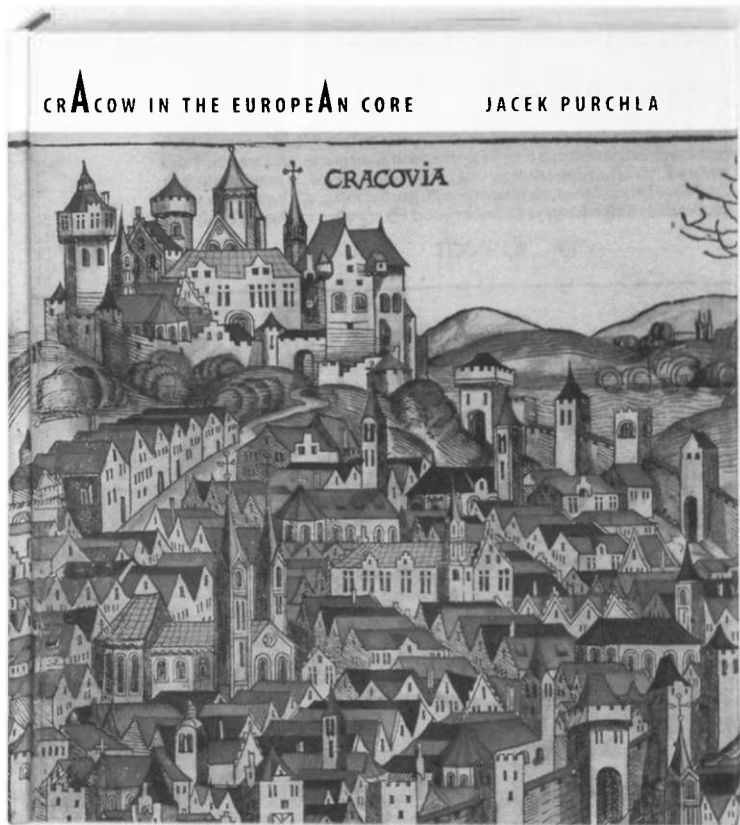
ban 1990 óta máig tizennyolc különféle elképzelés szerint irányították a kultúrát. Az, hogy intézményünk programalkotó tanácsában olyan személyiségek ülnek, mint Andrzej Wajda, segítségünkre van abban, hogy a programok területén szuverén döntéseket hozzassunk. Úgy vélem, Lengyelországban manapság arra van a legnagyobb szükség, hogy szubjektivizáljuk a kultúra intézményeit. Hogy az egymást követő miniszterek ne tárgyként kezeljenek bennünket. Gondolom, az egész posztkommunista Európára jellemző ez a jelenség, még mindig az intézményes kultúra szubjektivizálására, alanyivá tételére várunk. Minden vágyam az, hogy megvalósuljon a következő jelmondat: „Több kultúrát a politikában, kevesebb politikát a kultúrában!” Ami pedig személy szerint nekem a szabadság érzését adja, az abból a tényből fakad, hogy én egyúttal egyetemi oktató is vagyok. Igaz, ugyanez frusztráltságot is okoz: egyfelől ugyanis állami egyetemen oktatok, s ez szabadságot biztosít, másfelől viszont állami intézményt vezetek, amely néha híjával van ennek a szabadságnak. Központunk egyszerűen kiharcolta magának az autonómiát, elsősorban azzal, hogy nemzetközi projektek megvalósítójaként még időben függetlenítette magát a varsói pénzektől.

Számos projektet valósítottunk meg osztrák partnerekkel közösen, január 27-ig tart nyitva galériánkban *A képzelet komor oldala – Alfred Kubin művésze* című kiállításunk. A kiváló grafikus- és rajzművész munkái a világ legnagyobb, a linzi Landesmuseum birtokában lévő Kubin-gyűjteményből származnak. Ez a kiállítás a XIX. és XX. század fordulójának osztrák avantgárd művészetével foglalkozó, konzekvensen megvalósított sorozatunk legújabb fejezete. A krakkói közönség a galériánkban rendezett kiállítások révén már megismerhette többek között Gustav Klimt, Egon Schiele, Oskar Kokoschka és Otto Wagner művészetét. Elsősorban mégis annak örülök, hogy 1989 után sikerült kialakítanunk Bécs és Krakkó között a párbeszéd és együttműködés természetes légkörét. Sikerült betemetni a Közép-Európa népeit megosztó, a II. világháború után ránk erőltetett mesterséges árkokat.

– *Fontos-e most Közép-Európa a világ számára? Milyen együttműködési lehetőségeket lát jelenleg a közép-európai kulturális intézmények között?*

– Azt hiszem, a kilencvenes években mindannyian pontosan meghatározott célok elérésére törekedtünk. Fgyfajta versengés is zajlott köztünk: ki lesz előbb tagja a NATO-nak, majd az Európai Uniónak? Ezek a húsz éve oly távolinak tetsző célok megvalósultak, s most egy kicsit légüres térben érezzük magunkat. Gyors

Jacek Purchla Krakkó-könyvének angol kiadása, 2008

ütemben változik a nemzetközi helyzet. Lengyelországban egyre gyakrabban tesszük fel a kérdést: merre tart Oroszország? Európában jelenleg hiányzik az erős politikai vezetés. Lehet, hogy uniós tagságunk gyengíti elszántságunkat, mert nagyobb biztonságérzetet kölcsönöz? Az uniós eljárások sajátos perpetuum mobile képzetét keltik. Mindez azonban nem változtat azon a tényen, hogy napjainkban tekintély- és értékválságot élünk át, ez pedig szerintem sokkal veszélyesebb, mint a budapesti tőzsde pillanatnyi válsága.

2008 szeptemberében központunk hatodik alkalommal vett részt a rangos Krynica Gazdasági Fórumon, amelyet „lengyel Davosként” is emlegetnek. Az idei, intézményünk által előkészített tematikus blokk jelmondata ez volt: „Szükségünk van-e még Közép-Európára?” A tanácskozáson részt vett többek között Magdalena Vášáryová, Leopold Unger, Erhard Busek is. Vitaindító kérdés volt, hogy nekünk magunknak akarjuk-e a közép-európai identitást vagy az egész Európai Uniónak, ugyanakkor vajon az Európai Unió és a társult tagországok, valamint közvetlen szomszédaink egyáltalán igényt tartanak-e erre a kiegészítő, pótlólagos identitásra? Van-e racionális alapjuk a szlávokra és Közép-Európa más népeire vonatkozó több mint száz éves nyugati előítéleteknek? Vagy esetleg újra kell

definiálnunk Közép-Európa fogalmát ahhoz, hogy a régió lakói nagyobb hittel vállalják saját európai identitásukat?

Azt hiszem, ma feltehetjük azt a kérdést, hogy a Nyugatnak valóban szüksége van-e még a közép-európai hídra ahhoz, hogy jobban megértse a Keletet?

– *Milyennek látja az Ön által vezetett intézmény jövőjét? Milyen feladatok állnak előtte a közeljövőben?*

– A krakkói Nemzetközi Kulturális Központ 2009-ben ünnepli fennállásának 18. évfordulóját. A jelképes nagykorúság nem csupán a már létrehozott intellektuális eredmények tartósítását jelenti, hanem mindenekelőtt azt, hogy használatba vehetünk egy teljesen korszerű székházat, amely programkinálataink jelentős gazdagítását teszi lehetővé. A felújított épületrészben kap helyet az Európai Kulturális Örökség Intézete és a könyvtár a Roland Berger Strategy Consultants által berendezett olvasóteremmel (Roland Berger Reading Room). A konferenciáknak fenntartott

épületrész két új társalgóval és egy V. emeleti panoráma-teremmel bővül, a konferenciaterem tetőterében kialakított patio pedig több funkciós tér lesz, amely többek között kiegészítő, az MCK Galeria felől közvetlenül megközelíthető kiállítóterként fog szolgálni.

Intézményünk jelképes nagykorúsága a 2009-es programokban is tükröződni fog. Emlékezve a szabadságunk visszaszerzését és a Nemzetközi Kulturális Központ megalakulását övező lelkesedésre, szeretnénk két évtized távlatából visszatekinteni a végbement politikai és társadalmi változásokra és arra, hogy mindez milyen hatást fejtett ki a kultúrára. Ilyen kérdések elemzésének szenteljük a *Kultúra és fejlődés 20 évvel az európai kommunizmus bukása után* című konferenciát, amelyet az Európa Tanáccsal közösen szervezünk, s ide tartoznak a különféle oktatási és kutatási programok is. Az új patióval kibővített galériánk első kiállításának címe: *Bauhaus XX–XXI. Velünk élő örökség*. Az egyik legjelentősebb XX. századi esztétikai irányzat merészsége, amely – a kiállítás tanúsága szerint – ma is kimeríthetetlen inspirációs forrás a világ modern építészete számára, különös hangsúlyt kap nálunk, a Bauhaus hagyományából merítő, új építészeti minőséget megtestesítő épületegyüttesünkben.

JÓZSA PÉTER

Nemzedékek szolgálatában

– hetven éves a Budapesti Lengyel Intézet –

Nincs a magyar fővárosban még egy hasonló intézmény, amely fennállásának hosszú ideje alatt fogalom-má vált volna. És talán nincs még egy nemzet, amellyel nekünk, magyaroknak annyi, de annyi közös történelmi, kulturális kapcsolatunk volna, mint a lengyel. Így hát a működésének hetven éves jubileumát ideén ünneplő Budapesti Lengyel Intézet is különösen gazdag múlttal büszkélkedhet, hiszen tevékenységének alapja a két nép közötti több mint ezeréves hagyománnyal rendelkező barátság, együttműködés, története pedig szorosán kapcsolódik legújabb kori történelmünk kulturális kapcsolatainak alakulásához. Az intézet emellett a különböző korszakokban – más-más okok miatt és viszonyok között – joggal és alappal szolgált rá hol a „menedékhely”, hol a „zarándokhely”, hol pedig a „magán- és közéleti találkahely” elnevezésre, illetve szerepre. Nemzedékek számára.

Már a kezdet is kivételes volt. Történt pedig, hogy még a II. világháború előtt, a harmincas évek elején, *Klebelsberg Kunó*, Magyarország akkori kultuszminisztere európai körútja során Lengyelországba is ellátogatott. Rendkívüli tárgyismerettel mutatta be a lengyel–magyar szellemi együttműködés történetét. Ő volt az első magyar államférfi, aki hosszú szünet után felélesztette a két nemzet példa nélkül álló kulturális kapcsolatait, rámutatva ezek fejlesztésének szükségességére. A legendás kultuszminiszter rögtön a tettek mezejére is lépett, hiszen a két ország képviselői már 1934. október 21-én alá is írták a kulturális egyezményt, amely a Budapesti és a Varsói Intézetre vonatkozóan is tartalmazott paragrafust: „I. § A magyar királyi kormány továbbra is fenntartja a Varsói Magyar Intézetet. A lengyel kormány Budapesten Lengyel Intézetet szervez.”

A Budapesti Lengyel Intézetet végül is négy évvel az egyezmény aláírása után alapítják meg, amikor is 1938. október 31-én kinevezik *Zbigniew Załęskit*, a Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem lengyel lektorát az Intézet vezetőjének. A Lengyel Intézet 1939 januárjában kezdi meg tényleges működését, majd hivatalosan, ünnepélyes keretek között, állami vezetők jelenlétében 1939. május 24-én nyitja meg kapuit. Az esemény jelentőségét nemcsak

az hangsúlyozta, hogy az ünnepélyes megnyitón *Leon Orłowski*, a Lengyel Köztársaság budapesti nagykövete mellett felszólalt *dr. Hóman Bálint*, magyar királyi titkos tanácsos, vallás- és közoktatásügyi miniszter és *dr. Eckhardt Sándor* egyetemi tanár, a Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karának dékánja is, hanem hogy mindez abban az időben következett be, amikor már a „levegőben volt” egy új európai háború előszele.

Menekültek szolgálatában

Az Intézet az egyetem szomszédságában, a Múzeum krt. 11. I. emelet 6. szám alatti három helyiségből álló lakásban kezdte meg működését. (A debreceni egyetemen működő lengyel tanszék is az Intézet égisze alatt működött, a fiatal *Władysław Szabliński* vezetésével.) A világháború kitöréséig tartó néhány hónapban a szellemi együttműködés tárgyában hozott egyezmény alapján az Intézet elsősorban a lengyel tudomány, kultúra és nyelv népszerűsítésével foglalkozott. 1939 szeptembere, Lengyelország német megszállása és a lengyel hadsereg összeomlása után azonban szerepe megváltozott, mivel *Teleki Pál* kormánya nem tette lehetővé, hogy a németek lezárják a közös lengyel–magyar határt, következésképpen katonai és polgári menekültek tízezrei érkeztek Magyarországra, akiknek nem csak ellátásra, fedélre, támogatásra, hanem kilátástalannak tűnő helyzetükben reményre, szellemi táplálékra, kultúrára és az anyanyelvre is nagy szükségük volt. A háborús évek

Barbara Wiechno, Rafał Wiśniewski, Maciej Szymanowski, Konrad Sutarski – a budapesti Lengyel Intézet korábbi igazgatói

folyamán majd másfélszáz ezer menekült talált ideiglenes vagy a katalizma végéig tartó menedéket hazánkban. (Sokan Jugoszlávián keresztül továbbmentek, hogy a szövetségesek oldalán harcolhassanak.) A Budapesti Lengyel Intézet érdemei között kétségtelenül a legkiemelkedőbb a II. világháború alatt a menekülteknek nyújtott segítség, hiszen Európában az egyetlen ilyen jellegű működő lengyel intézmény volt, s ráadásul egy Németországgal szövetséges állam területén. A német vezetés gyakran kifogásolta, és tiltakozott is működése ellen, a magyar hatóságok azonban megértették az Intézet vezetőjének, valamint a lengyel menekültek képviselőinek helyzetét, s így az Intézet Magyarország német megszállásig, 1944. március 19-ig gyakorlatilag háborítatlanul tevékenykedett. Ugyanúgy, ahogy a *Henryk Sławik* vezette Lengyel Polgári Bizottság, amely idősebb *Antall Józseffel*, a belügyminisztérium IX. közjóléti és szegényügyi osztályának vezetőjével – aki beosztásából fakadóan jól ismerte a lengyel menekültügyeket – összefogta, szervezte a menekültek életét, s állított ki sok esetben hamis dokumentumokat is a rászorultak részére.

A Budapesti Lengyel Intézet mellett ekkor 27 lengyel elemi iskola volt hazánkban, és 1940–1944 között Balatonbogláron működött Európa egyetlen nyilvános és hivatalos lengyel nyelvű középiskolája és líceuma is több mint harminc oktatóval. Híressé vált diákjai közül – például *Jerzy Lovell* újságíró, *Camilla Mondral* a magyar irodalom egyik legnagyobb lengyel fordítója, *Józef Wieniewicz*, aki politikus lett a II. világháború után – *Tadeusz Olszański* újságíró, tudósító, Magyarország kiváló ismerője, 1988–1990 között igazgatta is az Intézetet.

A *Maria Jankowska* által vezetett több mint kétezer kötetes intézeti könyvtár – amely a lengyel követ-

ség mintegy ezer kötetes jogi, gazdasági és szakkönyvek könyvtárával egészült ki – hasznos olvasnivalót nyújtott a menekülteknek, a diákoknak. Rajtuk kívül természetesen gyakori vendégek voltak a könyvtárban a magyar–lengyel kapcsolatokat kutató tudósok is. A könyvhiány készítette az Intézetet arra, hogy több mint 80 kötetben „Biblioteka Polska” (*Lengyel Könyvtár*) címmel irodalmi remekeket adjon ki (pl. *Mickiewicz*, *Słowacki*, *Żeromski*, *Wyspiański* stb. műveit).

Az Intézet volt a lengyel nyelvű könyvek, folyóiratok nem hivatalos szerkesztősege is, így itt készültek többek között a Lengyel Intézet munkatársainak közreműködésével, szerkesztésében a „Rocznik Polski”-k (*Lengyel Évkönyvek*) vagy a lengyel menekültek továbbképzését, elsősorban magyar nyelvtanulását elősegítő kiadványok.

Olvasóteremből kulturális központ

A háború után, a magyar és lengyel állam között 1948-ban megkötött újabb kulturális egyezmény szellemében, 1951. március idusán nyitotta meg kapuit, immáron a Váci utca egy tágas üzlethelyiségében, „Lengyel Olvasóterem” néven az új lengyel intézmény. *Varsányi István* vezetésével 1952 szeptemberében megkezdte működését az Olvasóterem lengyel nyelvtanfolyama is. A kezdetben huszonhat fős csoport az idők folyamán oly mértékben bővült, hogy a Lengyel Olvasótermet később máshová telepítették. Harminc év alatt *Varsányi István* tanfolyamain egyébként több mint tizenhét ezren vettek részt, akik közül számos „polonista”, vagyis kiváló műfordító, író, művész, a lengyel nemzet, kultúra és irodalom iránt elkötelezett alkotó került ki. Idézzünk itt közülük a Londonban élő költő, esszéíró, műfordító *Gömöri Györgynek* az *Emlékeim a Lengyel Olvasóteremből* című visszaemlékezéséből néhány sort:

Budapesti Lengyel Intézet

„1955 nyarán én a budapesti Lengyel Olvasóteremben olvastam Adam Ważyk nagy jelentőségű hosszú versét, aminek Poemat dla doroslych (Költemény felnőttek számára) volt a címe. Ważyk, a háború alatt a Szovjetunióban alakult lengyel hadsereg komisszára és utána évekig a szocialista realizmus szószólója, kiábrándult a sztálinizmusból, más szóval a »szocializmusnak« csúfolt szovjet mintájú államkapitalizmusból, s ennek versben adott hangot. Igaz, hogy a szerkesztőt, aki ezt a verset hetilapjában leadta, hamarosan leváltották, és Ważyk neve felkerült a »veszélyes« revizionisták listájára, de a versnek óriási visszhangja támadt – Lengyelországban és Magyarországon is. Én ezt a Ważyk-recepciót azzal segítettem elő, hogy sebtében lefordítottam a verset, és azt kéziratban terjesztettem; nem tudom, Tardos Tibornak, aki később idézett belőle egy cikkében, ez került-e kezébe, vagy franciául olvasta-e a verset. De ez a vers és az ehhez hasonló írások mindenképpen előkészítették a Magyar Októbert, vagyis azt a forradalmat, ami a világtörténelemben először rövid időre megdöntötte a kommunista párt egyeduralmát. 1956. október 23-án reggel Adam Ważyk Budapestre érkezett a Magyar Írószövetség meghívására, és beszélni szeretett volna a Bem-szobornál, de ott olyan hangzavar fogadta, hogy végül is letett erről a szándékáról. Az én utolsó emlékem az Olvasóteremről is ehhez a naphoz fűződik: miután már október 22-én délután eldöntöttük, hogy másnapra diáktüntétést szervezünk »a lengyel demokratizálódás« támogatására, 23-án délelőtt lengyel zászlókat próbáltunk szerezni az Olvasóteremből. Azt azonban zárva találtuk, és a nagy zörgetésre kijött rémült Sásdi-anyós is csak azt tudta mondani, hogy sajnos nincsenek(!) zászlóik. Így aztán a bölcsészkarai tüntetésen látható néhány lengyel zászló tulajdonképpen csehszlovák zászló volt, közepén összetűzve – így kijött a fehér-piros. Viszont a lengye-

lektől elválaszthatatlan az a jelszavunk, ami október huszonharmadika egyik »slágere« volt: »Lengyelország utat mutat – kövessük a magyar utat!« Így fonódott össze egy pillanatra ezelőtt majd ötven évvel két szeretett országom történelme.”

Az 1956 utáni Lengyelország jóval szabadabban lélegzett, és számos szellemi érték került onnan a forradalom és szabadságharc után megtört, reményvesztett Magyarországra. Honfitársainknak az a része, amelyik még emlékszik az 56 utáni tizenöt esztendőre, általában a filmeket emlegeti, de a színház, az irodalom és a zene nem kevésbé fontos és újszerű, frissítő hatásokat hozott. Akkoriban az Intézet (vagyis még Olvasóterem) képes volt az érdeklődő magyar közvélemény számára bizonyos értelemben a „világra nyíló ablak” szerepét betölteni.

Az intézmény aztán 1964-ben ismét új – s egyben a jelenlegi – helyére költözött, a hatodik kerületi Nagymező utca 15., illetve Andrásy út 32. alá. Az Intézet azonban olyan időszakban kezdte el itt működését, amely mind Magyarország, mind Lengyelország számára nehéz, komor, mondhatni baljós volt. Egész Kelet-Közép-Európa kulturális élete számára az volt, és ez kihatott az intézményben folyó munkára is. Egyes vélemények szerint azonban nem érdemes arról beszélni, hogy egykori vezetői és dolgozói közül ki volt a jó és ki a rossz, hiszen az kétségtelen, hogy maguk az állapotok voltak rosszak. Az igazgatóság és a személyzet tagjai között volt félnék és megalkuvó, de olyan is, aki igyekezett szépet és jót nyújtani. Így jöhetett létre az évtizedek során számos olyan rendezvény, amely ma is megállná a helyét, ugyanúgy élő, értékes eseménynek számítana, mint évtizedekkel ezelőtt.

A kulturális és tájékoztató tevékenység mellett ez idő tájt jelent meg a kereskedelmi jelleg, vagyis könyvek, hanglemezek, valamint népművészeti és kézmű-

Gustaw Herling-Grudziński a budapesti Lengyel Intézetben 1998-ban

ipari termékek árusítása. A Lengyel Kultúra Boltja olyan árucikkek forgalmazásával foglalkozott, amelyeket alapvetően kulturális célzattal hozattak Lengyelországból. A kiszélesített tevékenység és a helyváltoztatás alkalmával az Olvasóterem neve is megváltozott: Lengyel Tájékoztató és Kulturális Központ lett. A korszerűbb és tágasabb helyiség új lehetőségeket teremtett: az eddiginél nagyobb szerepet kapott a tájékoztatás, szimpóziumok, fórumok és találkozók rendezése, megalakult továbbá a Polonisták Klubja és a Lengyel Kultúra Színjátszó Köre. Igen nagy népszerűség övezte a képzőművészeti kiállításokat is, főképp a sajátos formanyelvet használó lengyel plakátművészetet bemutató tárlatokat. A hatvanas-hetvenes évek „autóstoppos” nemzedékének tagjai már rendszeres látogatói voltak a „Lengyel Kultúrának”, ahogy röviden nevezték. Ezekben az időkben a magyar dzsesszrajongók Kánaánja volt az Andrássy úti üzlet is, mert itt nem csak a kitűnő lengyel zenészek korongjait, hanem a varsói Jazz Jamboree-kon (ahová stoppos zarándoklatok indultak Magyarországról) fellépő nagy nevű külföldi előadók lemezeit is be lehetett szerezni. (Igazán sajnálatos, hogy később, a kilencvenes évek elején megszüntették ezt a népszerű boltot.)

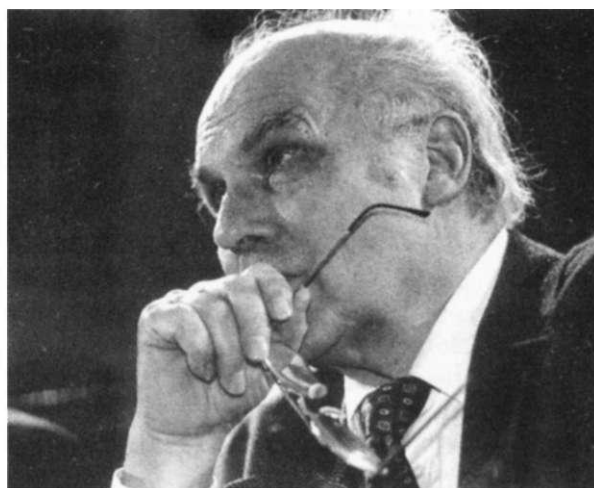
Azzal, hogy az „Olvasóterem” „Központtá” vált, a szó szoros értelmében vett kulturális tájékoztatás is többféle formát öltött. A jelenlegi, Nagymező utcai helyiségek között van kiállítóterem, mozi terem, valamint a pince, amely klubként működik. Ez a klub ad helyet az írókkal, művészekkel, gazdasági szakemberekkel szervezett találkozóknak, a legkülönbözőbb vitaesteknek. (Érdekességként kell megemlíteni, hogy itt, ebben a klubban zajlott egykor *Bibó István* egyik legutolsó nyilvánosság előtti szereplése: a nagy magyar tudós egy vitaesten szólalt fel.)

Változások korában

A lengyelség képe Magyarországon a hetvenes évek második felétől kezdett fokozatosan deformálódni. A mindenható párt politikai szinteken szünet nélkül érvényesülő őszintétlensége, sok esetben tudatos félrevezetése mérgezően hatott a lengyel–magyar kapcsolatokra, és nem használt az áruhiány miatt kényszerből csencselő lengyelek nagy tömege sem. Ez a közhangulat kihatott a Lengyel Kultúra munkájára, és megmutatkozott a megcsappanó érdeklődésben. Lengyelországban azonban élénkülni kezdett a szovjet típusú rendszerrel szembeni ellenállás, s 1976-tól számítva megszületett a földalatti kiadói tevékenység, amely nemcsak politikai (vagy politizáló) broszúrák kiadását jelentette, hanem tanulmánykötetek és meglepően sok szépirodalmi mű közreadását is. A mennyiségileg és minőségileg fontos földalatti kiadói tevékenység új erőre kapott a második szakasznak nevezett 1980–1981-es időszakban, vagyis a Szolidaritás korában, amikor mintegy a „föld fölé” került, jogilag ugyanis továbbra sem volt legalitása, ám senki sem üldözte. A harmadik időszak 1981. december 13-tól, azaz a hadiállapot bevezetésétől tartott. A cenzori hivatalt ugyanis csak a *Mazowiecki*-kormány számolta fel 1990 első felében.

1994-ben az intézmény újra visszakapta régi nevét: Lengyel Intézet lett, ami nemcsak a hagyományos – alapításakor kapott – elnevezést idézi vissza, hanem tükrözi ennek az intézménynek az új, megváltozott karakterét is. A világon működő Lengyel Kulturális Intézetek szinte mindenütt Lengyel Intézetté alakultak, amelyek nemcsak a lengyel kultúra és művészet alkotásainak adnak otthont, hanem az integráció jegyében a lengyel, a magyar és a többi ország kultúrájában és művészetében fellelhető párhuzamos irányzatokat is igyekeznek bemutatni. A rendszeres, saját székhelyén rendezett programok mellett az Intézet nagy hangsúlyt fektet a külső helyszíneken – külső társszervezőkkel együtt szervezett – rendezvényekre, valamint az autonóm kapcsolatok kiépítésére és más intézmények segítésére is.

Az Intézetben természetesen ott találjuk a könyvtárat is, amelynek állománya jelenleg tízezer kötetet számlál. A gyűjteményt egykoron a Nagykövetség adománya alapozta meg. Ezt követően az alapvető ellátást a varsói külügyminisztérium biztosította, amelynek hatáskörébe a lengyel határokon kívül működő, állami, kulturális intézmények tartoznak. A könyvtár jelentősége szervesen összeforrt az egész intézet tevékenységével és jelentőségével. Helyzeténél fogva számos olyan területe van, amelyről nem mondhat le. Ilyen elsősorban a lengyel szépirodalom, természetesen eredeti nyelvű könyvekről van szó, de ugyanitt föllelhető szinte minden, ami az elmúlt évtizedek során magyarul jelent meg. Csak néhány szerző: *Andrzejewski, Brandys, Gombrowicz, Herbert, Kapuściński, Mickiewicz, Miłosz, Prus, Reymont, Różewicz, Myśliwski, Stachura...* Számos olyan művet is tart a könyvtár, amelyre az általános iskolásoknak és a középiskolásoknak van szükségük (kötelező olvasmányok), hiszen a nagykövetség mellett az itt dolgozók gyermekei számára iskola működik. A régebbi irodalmat, a lengyel barokk és felvilágosodás gazdag anyagát elsősorban a lengyel szakos egyetemi hallgatók keresik és használják. Hasonlóképpen az anyanyelvi érdeklődést hivatott kielégíteni a gazdag útikönyv-

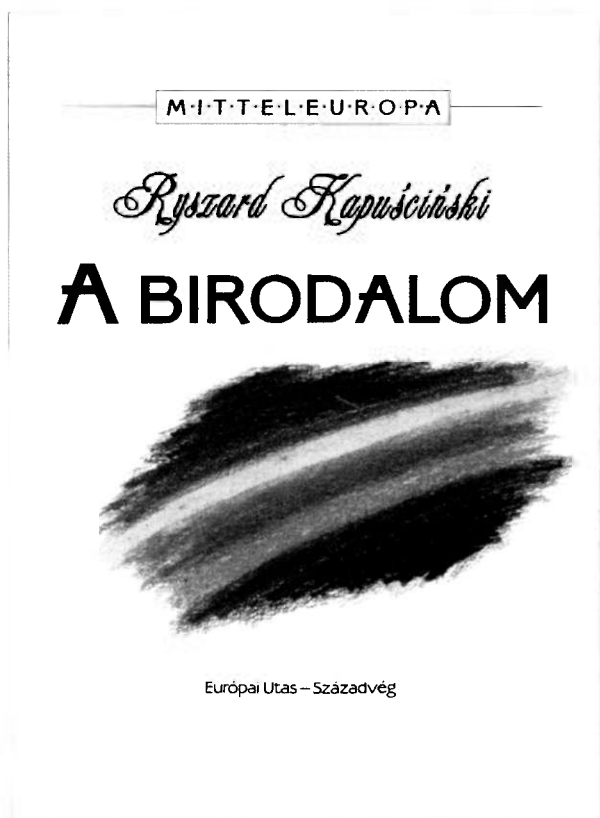

Ryszard Kapuściński

és turisztikai kiadványok, útleírások, népszerű földrajzi könyvek serege. A könyvtár igen jó politikai, politikatörténeti, történelmi és kultúrtörténeti részlleggel bír, és külön fejezetet alkotnak azok a kiadványok, amelyeket egészen 1990-ig „földalattinak” volt szokás nevezni. Könyveken kívül természetesen folyóiratok, napi- és hetilapok is találhatóak a könyvtárban, hiszen ez egyben olvasóterem is.

A Budapesti Lengyel Intézet, amely a világon működő Lengyel Intézetek közül az egyik legrégebbi, jelenleg évente mintegy 150 különféle kulturális, művelődési és tudományos programot szervez. Ezeket évente több mint 30 ezer ember jelenik meg az Intézet székházában, s ennek többszöröse vesz részt az Intézet által rendezett külső programokon, többek között olyan rendezvények keretén belül, mint például a Budapesti Tavasz Fesztivál, az Őszi Fesztivál, a Sziget Fesztivál, a Nemzetközi Könyvfesztivál vagy a Mediawave.

Annak ellenére, hogy néhány évvel ezelőtt (főképp a két ország EU-s csatlakozása után) akadtak olyan lengyel diplomata-velemények, miszerint ma már túlhaladtak az uniós országaiban az ilyesfajta, kölcsönösen létező intézetek, tán még a követségek is, ergo be kell zárni őket, a Budapesti Lengyel Intézet sokadik virágzását éli. Kihaszználva azt a lehetőséget, hogy a Nagymező utcát sétálóutcává alakították át, egyre gyakrabban nyitja meg kapuit késő éjszakába vagy inkább kora hajnalba nyúlóan a „Nyitott kapuk éjszakái” elnevezésű rendszeres programok keretén belül is. S így válik a budapesti Broadway és a magyar kulturális élet szerves részévé. És így marad meg hagyományaiban és korszerűségében. Immáron hetven esztendeje.

KOVÁCS ISTVÁN

A több nevű hős ezredes emléke

– Lipoty Surmacki avagy Zsurmay Lipót (1814–1867) –

A kiegyezéssel szinte egyidőben újraalapított *Honvéd* című lap 1867. augusztus 26-i száma az alábbi eseményről tudósított: „Zsurmay Lipót honvédezredes folyó hó 21-én az életből kimúlt. (...) A gyászolt honvédezredesnek hült teteme nagy számmal megjelent honvéd tisztikar és roppant néptömeg kíséretében a Kerepesi sírkertben tétetett örök nyugalomra.”

Hogy valójában lengyel emberről van szó, az a tudósításból egyértelműen kiderül: „Részt vett a [z 1830–31-es] lengyel szabadságharcban. Magyarországra menekült, s nevét ekkor változtatta Zsurmayra...” A kiegyezés után alig volt olyan nap, hogy honvédegylet ne alakult volna az országban. Ebben a hangulatban a Kerepesi temetőben megjelent „roppant néptömeg” számára Zsurmay nem volt ismeretlen. Száznegyven év múltán számunkra az. Pedig 1848. december elején volt némi esélye arra, hogy az erdélyi hadsereg parancsnoka legyen. Ki volt tehát Zsurmay?

Eredeti neve Surmacki, de ez előfordul Żurmański és a magyaros Dzurmanszky változatban is. 1814-ben született Bolesławban, az egy évvel később a bécsi kongresszuson Oroszországgal perszónálunióban létrehozott Lengyel Királyság radomi vajdaságában. Olyan családból származott, amelyben eleven a felosztott Lengyelország helyreállításáért folytatott küzdelem emléke. Az apa, Adam Surmacki, Napóleon zászalai alatt harcolt, s mint a visztulai légió 2. gyalogezredének főhadnagya, 1808-ban megsebesült a spanyolországi Saragossánál. Leopold 1825-től a legkiválóbb lengyel középiskolában, a krakkói Szent Anna Gimnáziumban tanult. (Ugyanott, ahol húsz évvel korábban Bem.) Miután 1830. november 29-én Varsóban „revolúció” tört ki, amelynek következtében nem egészen két hónap múlva I. Miklós cárt megfosztották a lengyel királyi tróntól, Leopold bátyjával, Augusttal együtt önként belépett a felkelt lengyel nemzet hadseregébe. Apja példáját követve ő is az 1831-ben napóleoni hagyományok szellemében újra megszervezett visztulai légióban harcolt.

A lengyel szabadságharc leverése után Galicián át Magyarországra menekült. Nevét Zsurmay Lipótra változtatva, Kassán született magyarnak adta ki magát, s 1832 nyarán így lépett be a Galíciában állomásozó

A csornai ütközet, 1849. június 13.

10. Vilmos huszárezredbe. 1851-ben papírra vetett rövid életrajzában büszkén szögezhetette le, hogy a ranglétrán felkapaszkodva helytállásával érdemelte ki 1845. június 10-én a hadnagyságot. 1847-es minősítési lapjának tömör jellemzése szerint jól beszél és ír lengyelül és németül, s elfogadhatóan beszél magyarul és franciául. Bajtársai szeretik, beosztással él, a civilekkel korrekt a kapcsolata, s annak ellenére, hogy nemrégiben lovasbalesetet szenvedett, jól lovagol.

A bécsi forradalom után tíz nappal, 1848. március 23-án kilépett a hadseregből. Lehet, hogy ennek gondolatával már két éve foglalkozott, amióta az osztrák hatóságok a fellázított galíciai jobbágyokkal közel ezer nemest mészároltattak le 1846 februárjában. Zömmel olyanokat, akik a tervezett nemzeti felkelés jelszavai között a jobbágyfelszabadítást is zászlajukra tűzték. Tény, mihelyt lehetségessé vált, nem kívánt tovább császári lobogó alatt szolgálni. Így szinte természetes, hogy 1848. október 26-án élére állt a Vilmos huszárezred alezredesi osztálya Zbaražból hazatérni akaró 2. századának. (Egy huszárezred négy [egy ezredesi, egy alezredesi és két őrnagy] osztályból állt, egy osztály pedig két századból.) A tarnopoli sztaroszta jelentése szerint egyenesen Zsurmay buzdította szökésre a huszárokat...

Kalandos hazatérésüket riporterai hűséggel rögzítette Eötvös Károly a *Százhetvenöt huszár* című elbeszélésében, amelynek tényanyagát Hermann János beszámolóiból merítette, aki a 10. Vilmos huszárezred

fent említett századában szolgált őrmesterként, s fontos szerepet játszott a szökés előkészítésében. Hermann az 1860-as évek második felében Eötvös Károly kérésére leírta hazatérésük krónikáját, amelyet elküldtek Jókainak, aki azt Baradlay Richárd kapitány Bécs alól Morvaországon keresztül hazaszökött századának történeteként dolgozta fel *A kőszívű ember fiaiban*. A *Nyolcvan huszár* című film is részben a Vilmos huszárezred történetének 1848-as őszi epizódjait jelenítette meg.

A Vilmos huszárezred két őrnagyi osztályát a bécsi hadügyminisztérium Batthyány miniszterelnök kérésére már 1848 áprilisában Magyarországra vezényelte. A többiek mindennap várták a hazatérést bejelentő parancsot, amely azonban elmaradt. A légénység körében növekvő feszültséget fokozták a szerb felkelőkkel vívott véres délvidéki háború és Jellačić betörésének hírei. Apránként elhatározással érett az önálló (és önkényes) cselekvés gondolata. Elsőként október 11-én László János tizedes szökött meg Czortkówból az ezredesi osztály 1. századának ötven huszárjával. Tizennégy embert veszítve öt nap múlva érkezett meg a Máramaros megyei Tarcaközre. Október 24-én az alezredesi osztály Tarnopolban állomásozó 1. századának százkilencvenöt huszára kerekedett fel Szontágh Frigyes hadnagy vezetésével. Véres összecsapások árán haladt a magyar határ felé, s száztizenkét embert veszítve november 27-én érkezett meg Körösmezőre.

Az alezredesi osztály 2. százada október 26-án este indult el az orosz határ közelében fekvő Zbaražból. A huszárszökések történetét tudományos apparátussal feldolgozó Rédvay István (*Huszáraink hazatérése 1848/49-ben*) és az irodalmi képzeletét ezúttal fegyvelmező Eötvös Károly is aláhúzza, hogy ilyen távolságból a vállalkozásnak azáltal lehetett esélye, hogy a Galiciában ekkor még legalisan működő lengyel nemzeti gárdák, nemzeti tanácsok és magyarbarát bizottságok

A vizaknai csata, 1849. február 4.

beavatott tagjai pénzzel, vezetőkkel, élelmet biztosító közvetítő bázisok megszervezésével (vagyis nemesi udvarházak beszerzésével) támogatták a hazatérő huszárokat. Ez szinte nélkülözhetetlen volt, mivel a huszároknak a falvakat és városokat egyaránt ajánlatos volt elkerülniük. A reguláris osztrák gyalogság mellett ugyanis a vidék császárpárti lengyel és ukrán népfelkelői is útjukat állták. (Az utóbbiakkal való összecsapást a feltartóztatottak kerülni igyekeztek.)

Zsurmay minden bizonnyal tagja volt a területi magyarbarát bizottságnak, de döntéséhez az is hozzájárulhatott, hogy éveken át az alezredesi osztály 2. századában szolgált őrmesterként. A huszárok fenntartás nélkül követték őt. Útközben Trembowlánál az ezredesi osztály 2. századának egy része is csatlakozott hozzájuk, s így Zsurmay valójában közel kétszáz huszárral vonult be november 2-án Felsővisóra. Nyolc nappal később, fáradalmaikat kipihelve, innen mentek át Máramaroszigetre. November 12-én Zsurmayt századossá léptették elő, s kinevezték az általa hazavezetett század parancsnokává.

„Daliás termet...” – jellemzi két szóval Eötvös Károly Zsurmayt. A XIX. század második felének egyik legkiválóbb emigráns lengyel írója és politikai gondolkodója, Zygmunt Miłkowski (írói nevén Teodor Tomasz Jez), aki a magyar szabadságharc utolsó szakaszában a lengyel légió 3. zászlóaljában szolgált hadnagyként, *Emigráns arcképek* című munkájában *Surmacki* portréját is megrajzolta: „A természet magasságát és lovasias tartását illetően is gránátos termettel ajándékozta meg (...) Az arcát díszítő hosszú konya bajuszával mintha saját méltóságának tudatában nézett volna le a köznapi halandóra...” A róla készült fénykép is ilyennek mutatja őt.

Kinevezése után nem sokkal Zsurmay kapitány is csatlakozott századával Katona Miklós őrnagy Dész elfoglalását célzó hadjáratához, amelynek megindítását az indokolta, hogy az erdélyi magyar csapatok november 16-án Kolozsvárt kiürítve a történelmi Erdély peremére, Csucsra, Zsibó, Szilágysomlyó térségébe vonultak vissza. Noha Katona őrnagy 5000 fős – igaz, nagyjából nemzeti – sereggel és 17 ágyúval rendelkezett, Désnél katasztrofális vereséget szenvedett Karl Urban határőr alezredes 5 ágyúval támogatott 2500 fős dandárjától. A teljes szétveréstől csak a bécsi légió és Zsurmay huszárszázada, valamint a lengyel Stanisław Tuszowski őrmester kitartó ágyúi mentették meg Katona őrnagy seregét. A visszavonult vert magyar had december 1-jén Nagybányát feladva Szatmárnémetibe hátrált, jóllehet nem üldözték. Az indokolatlan visszavonulást elrendelő parancs olyan

felháborodást váltott ki a tisztekből, hogy Katona Miklós vizsgálatot kért maga ellen, és a parancsnokságot átadta Zsurmaynak.

A „szatmárvidéki honvédi bizottmány” végérvényesen Zsurmay Lipót századost akarta kinevezni az újjászervezendő had parancsnokává, aki a kérést azzal hátrította el, hogy nem tudott jól magyarul. A következő napokban ettől függetlenül ő volt az ideiglenes parancsnok, amit az is bizonyít, hogy nevében küldték Pestre hadbíróági vizsgálatra a dési csatavesztőt, Katona Miklóst. Az Országos Honvédelmi Bizottmány azonban az ősz folyamán a hadügyminisztériumban segédtisztként szolgáló Szathmári Király Barna honvéd tábornoki századost nevezte ki „a szatmári had” élére, aki a Zemplén megyei tartaléksapatot vezetve vett részt a sikertelen dési vállalkozásban. A hírre nagy felháborodás tört ki a szatmári táborban. December 9-én tiltakozó beadványt intéztek az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz, amelyben közel száz altiszt és főtiszt aláírásával adott nyomatékot abbéli meggyőződésének, hogy Szathmári Király Barna iránt „a dési események után kevés bizodalom mutatkozik. (...) s az eddig itt már összegyűlt háromezernyi sereg köz- és határtalan bizalommal egyes-egyedül Zsurmay Lajos (sic!) Vilmos ezredbeli huszárszázados iránt van”, s őt kérték „ezen sereg parancsnokául kinevezni”. (Álláspontjuk helyességét az is bizonyítja, hogy Szathmári Király Barna 1849 elején igazoló eljárásra jelentkezett a császáriaknál.)

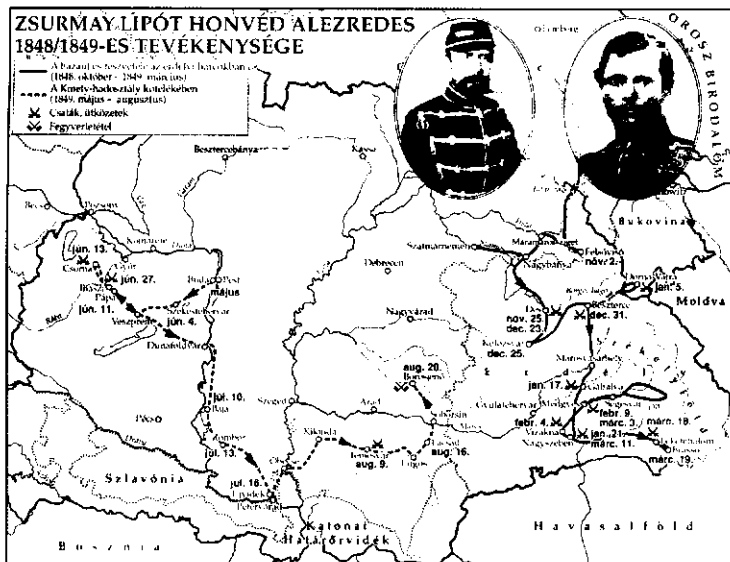
Ekkor már kilenc napja Bem József tábornok volt a „felső erdélyi hadsereg” fővezére, így a „szatmári had” is az ő parancsnoksága alá tartozott. December 9-én a főhadiszállásul kijelölt Szilágysomlyón intézkedett a vezérkari főnökévé kinevezett Czetz János őrnaggyal

együtt az erdélyi sereg újjászervezéséről és a Kolozsvár felszabadítását célzó hadművelet előkészítéséről. A „szatmári hadnak” már az előző napon parancsot küldött, hogy vonuljon Nagybányára. Az éppen december 9-én kelt fentebb idézett tiltakozó beadvány hírére lázadásnak vehette, mert parancsára másnap letartóztatták Zsurmayt. Ez ellen „a szatmári honvédi bizottmány” ismét tiltakozást nyújtott be az Országos Honvédelmi Bizottmánynak. A beadványban úgy jellemzik Zsurmayt, mint „reményünk setét ege egyetlen csillagát”.

Zsurmay minden bizonnyal tisztázta magát honfittarsa előtt, mert rövidesen visszakért az általa vezetett huszárszázad élére, amelyet betagoltak az újjászervezett erdélyi hadsereg Nagybányán és környékén álló III. dandárjába. Ennek közvetlenül Bem volt a parancsnoka, helyettese pedig Zsurmay. Így ő is részese volt a december 22-én és 23-án Dés térségében Jablonsky különítményével szemben kivívott győzelmeknek, s két nappal később a Kolozsvár felszabadítását lehetővé tevő apahidai összecsapásnak.

Zsurmay százada részt vett a Dél-Erdély felszabadításáért indított, első szakaszában sikertelen hadműveletben is. 1849. január 21-én Bemmel együtt vonult vissza Nagyszombatól Vizaknáig. Az ott vívott ütközet alatt azonban elszakadt a tábornoktól, és az ezt követő hetekben egy kisebb különítménnyel önállóan működött. Február 9-én a Piski hídi győzelem napján Zsurmay Medgyesről szorította ki az osztrák helyőrséget, majd a Székelyföldről igyekezett távol tartani August Heydte százados száguldó különítményét. Bem elégedett lehetett honfittársával, mert február 3-án (január 23-i érvénnyel) őrnaggyá léptette elő. Zsurmay rászolgált a bizalomra, március 3-án váratlan megérkezésével és energikus fellépésével kis híján győzelemre fordította a vesztes medgyesi ütközetet.

Március második felében azonban a lengyel törzstiszt kapcsolata megromlott lengyel felettesével. Ennek az volt az oka, hogy a Vilmos huszárezred egyik századának két huszárját súlyos fegyelemsértéért Bem agyonlövötte, s parancsnokukat, Szontágh Frigyes kapitányt elbocsátotta az erdélyi hadseregtől. (Később ezrede tartalékszázadát szervezte Belényesen.) Tiltakozásul Zsurmay őrnagy sem kívánt Bem parancsai alatt szolgálni. Ennek következtében került át Erdélyből a Dunántúlra, ahol a Vilmos huszárezred Kmety György ezredes hadosztályában szolgáló osztláyahoz osztották be. Ennek élén vett részt a június 13-i győztes csornai ütközetben.

A *Honvédban* napvilágot látott megemlékezés szerint, huszáraival lengyel dzsidások ellen – kardját hüvelybe téve – rohant, és lengyel honfiat nem fegyverrel, hanem dorgáló szóval támadta meg: hogy miként tehetik ők, a szabadság után sóvárgó nemzet gyermekei, hogy egy szabadságért küzdő nemzet ellen harcoljanak!” A császári Schwarzenberg dzsidászrezd lengyel és ukrán harcosait nem hatották meg Zsurmay szavai, kemény ellenfeleknek bizonyultak. A lengyel őrnagy honfitársa és bajtársa, Władysław Dzwonkowski kapitány az ő kardcsapásaiktól kapott halálos sebeket.

Július elején Zsurmay Kmety tábornok hadosztályával együtt lekerült a délvidéki frontra, ahol Jellačić osztrák–szerb hadteste ellen harcolt. Vitézségéért július 25-én alezredessé léptették elő. Részt vett a katasztrofális vereséggel végződő temesvári csatában is. Nem menekült ki Törökországba, hanem Vécsey Károly tábornok hadtestéhez csatlakozva Lugosról az Erdély kapuját jelentő Facsetig vonult. A mintegy 7000 fős sereg itt kettévált, egyik része követte Bemét, aki folytatni akarta a harcot, s a Dévánál táborozó orosz hadosztállyal készült megmérkőzni. Vécsey azonban csapatainak állapotát látva fel akart hagyni a további küzdelemmel, s Nagyváradnak vette az irányt. Zsurmay alezredes is vele tartott, és együtt tették le a fegyvert Borosjenőben augusztus 21-én. Szontágh Frigyes őrnagy és Hermann János főhadnagy ugyanitt oldották le kardjukat.

Zsurmay osztozott bajtársai sorsában: az oroszok átadták az osztrákoknak. Az aradi hadbíróóság 1849. december 6-án halált mondott ki a fejére, de az ítéletet kegyelemből 16 évi várfogságra változtatta. Szontágh Frigyes őrnagyot 1850. március 10-én ítélték kötél általi halálra Aradon. Az ő ítéletét 18 évi várfogságra változtatták. Négy év múlva Kufsteinben halt meg. (Hermann János főhadnagyot közlegényként besorozták a Vilmos huszárezredbe. 1852-ben szerelt le, s Veszprémben megállapodva gabonakereskedő lett. A kiegyezés utáni évtizedben már nyugállományú honvédszázadosként Szamosújvárra költözött, ahol 1879-ben önkézevel vetett véget életének.)

Zsurmaynak mindössze fél évet kellett büntetéséből letöltenie, mert mint cári alattvalót 1850 nyarán átadták az oroszoknak. Sajátos helyzeténél fogva elkerülte a cári hadbíróóságot. Egyrészt nem tudtak, vagy nem akartak tudni arról, hogy közlegényként részt vett az 1831-es lengyel–orosz háborúban, másrészt azt nem rótták fel bűnéül, hogy az osztrák hadsereg tisztjeként állt át a magyarokhoz. Rendőri felügyelet alatt állva letelepedhetett apjának az Olkuszi járásban bérelt birtokán, közel az osztrák határhoz.

1853 tavaszán Franciaországba utazott, ahol egy idő után Párizsból átköltözött Toulonba. Itt érte a krími háború kitörésének híre. 1854. november 6-án tizenhét önkéntes társával áthajózott Isztambulba, ahol belépett az angol szolgálatban álló Władysław Zamoyski tábornok 2. szultáni kozákezredébe. November 17-én indult a harctérre. Mivel várakozása ellenére nem ő lett a lengyel kozákezred parancsnoka, kilépett a hadseregből, s passzív szemlélője maradt a hadi eseményeknek és aktív bírálója Zamoyski tábornoknak. A háború után Isztambulban telepedett le, amelynek egyik főutcáján „magyaros” kávéházat nyitott. Nem tudható pontosan, mit jelentett a „magyaros” jelző. Feltehetőleg nem azt, hogy akinek nem ízlett a kávé vagy péksütemény, azt egyszerűen kipenderítette az utcára. Miłkowski szerint, aki ezt az esetenként bárdolatlan vendéglátást feljegyezte, Zsurmay mindig a legnagyobb tisztelet hangján szólt Bemről, akinek nagyságát – szerinte – csak Napóleonéhoz lehet mérni. Az unokaöccsét, III. Napóleon Lajost ellenben nem győzte szidni amiatt, hogy a krími háborút Oroszország európai helyzetét érintetlenül hagyó békekötéssel zárta le. Miłkowski azt is feljegyezte, hogy miután egy alkalommal közösen végiglátogatták a Louvre kiállítótermét, Zsurmay megjegyezte: ilyen élményben már nem egy magyar főúr kastélyában része volt.

1859 nyarán az Ausztria és a Piemonti–Szárd Királyság, valamint a vele szövetséges Franciaország között kitört háború után belépett a szerveződő itáliai magyar légióba, amelyben ezredes lett. Annak feloszlása után 1860-ban a szárd király hadseregében folytatta a katonai pályát. Az 1860-as évek elejétől ismét részt vett a lengyel emigráció tevékenységében, de a magyar számkivetettekkel se szakadt meg a kapcsolata. 1864-ben Klapka Kupa Hümérrel együtt őt küldte Moldvába, hogy az együttműködésre kész románokkal és lengyel emigránsokkal felvegye a kapcsolatot. Ennek közvetlen célja az 1863. januárjában Orosz-Lengyelországban kirobbant lengyel szabadságharc támogatása lett volna. Zsurmay missziója azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket.

Zsurmay Lipót a kiegyezés után a fővárosban telepedett le, s alapítója lett a pesti honvédegyletnek. Néhány hónap múlva ennek tagjaként halt meg. A fentebb idézett temetési megemlékezés az alábbi szavakkal fejeződik be: „Végül Galeczky lengyel születésű honvédtárs, ki a magyar, karimiai [krími] és olasz hadjáratokban az elhunyttal harcolt, mondott néhány megható búcsúsót, tiszteletébe ajánlva lengyel honatársainak a hős ezredes emlékét...” Az ajánlás a magyaroknak is szólt. ■

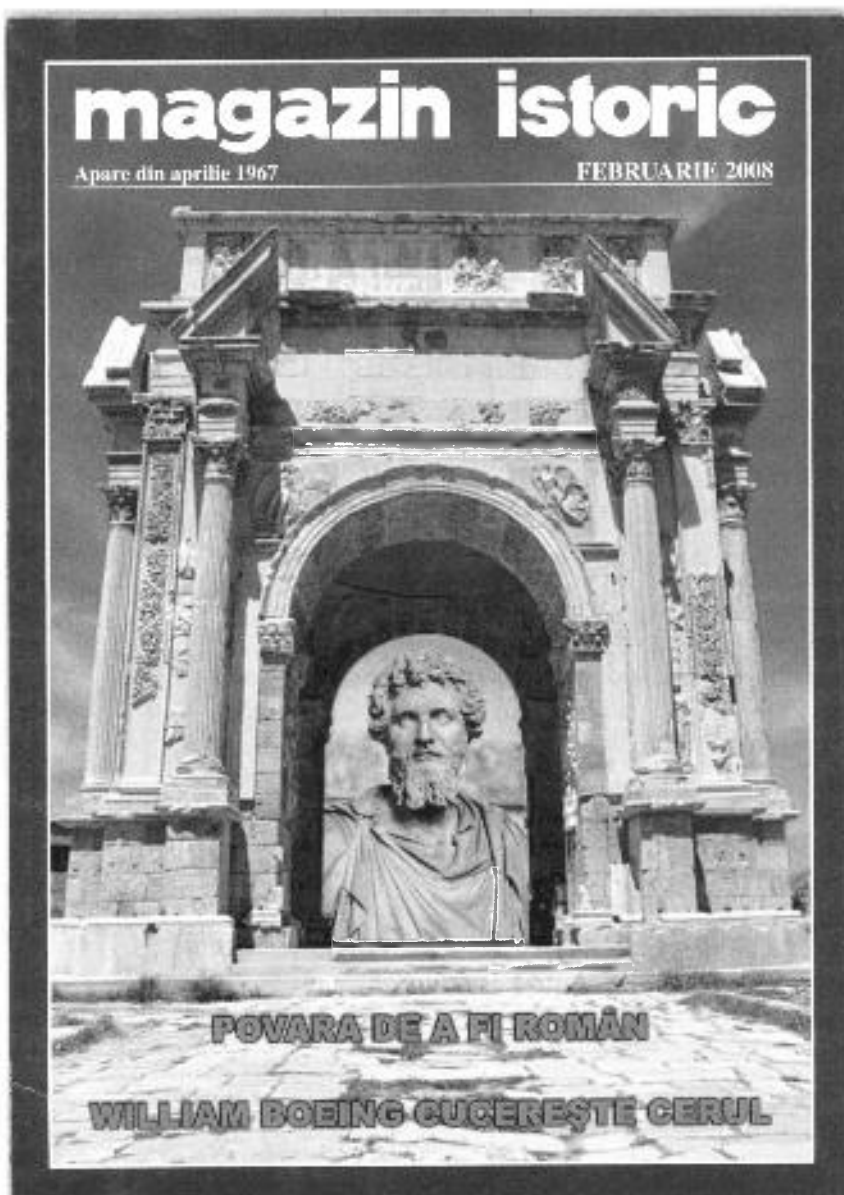
DORIN MATEI

A történelem egyesíteni kezd bennünket

1994-ben Párizsból Németország felé, Baden-Badenbe autóztunk. Cristian Popișteanuval, a *Magazin Istoric* akkori főszerkesztőjével közösen forgatókönyvet írtunk egy dokumentumfilmhez egy régi román dinasztiairól: a Sturdza-családról. Elkísértük a filmes stábot, hogy azonosítsuk azokat a helyszíneket, amerre Moldova hajdani fejedelme, Mihail Sturdza (1834–1849) bujdosott, miután elűzték az országból. A száműzetés jó néhány esztendejét Párizsban töltötte egy máig fennmaradt palotában, a mai Rodin-múzeum mellett. Most meg a gyönyörű német fürdőhely felé tartottunk, ahol ortodox kápolnát alapított. Autónk vezetője, Reims városán áthaladva, sürgetett, mondván, hogy még délután fél öt előtt a határhoz kell érünk. Nem fogtam fel, hogy mókázik. Egy volt szocialista országból jöttünk, nem is akármelyikből: abból, amelyet még nemrég Ceaușescu vezetett. 1989 szeptemberében, szintén Cristian Popișteanuval együtt, Szófiában jártunk egy délkelet-európai kutatásokkal foglalkozó kongresszuson. Szintén szocialista országban voltunk, de úgy éreztük, mint ha Nyugatra tévedtünk volna.

Visszatérésünkkor a határon vámosok és milicisták fogadtak, akik ránk förmedtek, a román küldöttség tagjaira (egyetemi tanárok, tekintélyes kutatók, életük jó részét könyvtárakban töltő emberek voltak), hogy ne lépünk ki a fülkéből, ne közelítsük meg az ablakot. Alig négy éve bukott meg a Ceaușescu-rezsim, kisebb-

rendűségi érzéssel néztük az európai repülőtereken az európai polgároknak fenntartott folyosókat, míg mi, a többiek, a határőr gyanakvó pillantására várva, végtelen sorokat álltunk ki. Okkal töltött el tehát az aggodalom arra a bejelentésre, hogy a megadott időre a határhoz kell érünk. Aztán minden világossá vált,

1. A hallgatóság soraiban (balról jobbra) Pók Attila, Jeszenszky Géza, Dormán László (a Magyar Rádió munkatársa) és Lásztity Péró

2. Középen Ireny Comaroschi nagykövetasszony, mellette Brîndușa Armanca, a Budapesti Román Kulturális Intézet igazgatója

3. Az előadók közül (balról jobbra) Szász Zoltán, Ottmar Trașcă, Dorin Matei és Borsi-Kálmán Béla

amikor megtudtam, hogy ha nem sikerül fél öt előtt a határra érniük, akkor már nem lesz alkalmunk találkozni a vámosokkal, mert lejár a munkaidejük, és hazamennek! Így is történt, üres bódék mellett suhantunk el anélkül, hogy útlevelünkbe francia és német pecsét került volna. Olvashattam volna bármennyit az Európai Unióról, ennél az élménynél semmi sem világított volna rá jobban arra, mit is jelent valójában ez a gazdasági, politikai, társadalmi és kulturális projekt, amelynek később Románia is a részese lett.

Romániában születtem, az ötvenes évek közepén. Mindig is szerettem a történelmet. Azt tanultam az iskolában, majd később az egyetemen, hogy valami bajunk van a magyarokkal. Hogy el akarják venni tőlünk Erdélyt. Minél jobban provokálta Ceaușescu a szovjeteket, annál inkább gyarapodtak a hírek a trianoni döntés revízióját követelő magyar diaszpóra akcióiról. Majd a nyolcvanas évek közepén Budapesten megjelent az *Erdély története*, amely nagy vihart kavart Bukarestben. Immár nem csak a diaszpóra, vagyis a szocialista hazájukból Nyugatra szökött magyarok akciójáról volt szó. Időnként Bukarestben felröppent egy-egy történet olyan románokról, akik gyógykezelésre utaztak Hargita vagy Kovászna megyébe, és akiknek valamelyik helybéli a foga közt oda-szisztegette: „Hamarosan majd útlevéllel jösztek ide!”. Fogalmam sincs, megtörtént-e ez valaha is, és föl sem merült bennünk, hogy vajon igaz-e. Annyira hihető volt a történet abban a légkörben, amelyben éltünk. Nyilván voltak – és még vannak – magyarok, akik így gondolkodnak, ezt bizonyítják azok a néha előforduló tüntetések, amelyeken Trianon vagy az 1947-es Párizsi békekonzferencia határozatainak eltörlését követelik. Ahogy vannak románok is, akik még mindig az említett félelemben élnek.

A történelem mindig megelőzi az embereket, de az utóbbi száz évben a sebessége mintha hatványozottan nőtt volna. Mi maradt meg – nem az emberek agyában, hanem a valóságban – a fent említett félelmekből? Mi értelme lehetne egy hasonló útlevél-történetnek, amikor Párizsig utazunk személyivel? Amikor a határővezetben az emberek átsétálnak a korábbi határállomáson kávézni, majd hazatérnek? Amikor már nem annyira világos, hova is mennek haza, hiszen sok román „odaát” vásárolt magának házat, mert ott olcsóbb. Azonban, mint említettem, az embereknek sosem sikerül lépést tartaniuk a változások ütemével, és a szemléletüket megváltoztatni a legnehezebb. A szemléleteket, amelyek ezer év alatt alakultak ki. Egy olyan időszakban, amelyet leginkább a konfrontációk határoztak meg.

Valóban így lenne? Folyton szidjuk országaink sajtóját, amiért azt csak a szenny, a lényegtelen, felszínes események érdeklik, amiért az újságok vagy a tévé híradásaiban sokkal több a baleset, a gyilkosság, az erőszak, mint a normális tettek, a jó cselekedetek. Ám ha elővesszük bármelyik krónikát, régebbi történelemkönyvet, rögtön láthatjuk, hogy fő helyen azokban is a háborúk és a forradalmak szerepelnek. Bármelyik történelemkönyvben fölleljük azokat a pillanatok, amikor Ionnak és Jánosnak valami osztanivalójuk volt egymással, de csak nagyon ritkán azokat a pillanatok (nyilván sokkal több volt belőlük, egyébként nem élhettek volna túl annyi évszázadot Erdélyben, egymás mellett, a kerítés két oldalán), amikor megértették egymást, közösen művelték meg a földjeiket, gabonát kölcsönöztek egymásnak a következő aratásig, koccintottak egymás egészségére.

Kétszáz éve mindkét ország történészei a konfrontáció pillanatait keresték és emelték ki. Különböző okokból. A romantikus korban, a nemzet kialakulása és érvényesülése miatt, amely itt, Európának ezen a vidékén másként zajlott le, mint Nyugaton (ezek a folyamatok ott sem zajlottak le annyira simán, ám mivel néhány száz évvel korábban történtek, volt elegendő idejük leülepedniük). Majd a két világháború közti időszakban azért, mert a magyarok úgy érezték, hogy nagy igazságtalanság érte őket (nem csupán a románok, hanem a dualista monarchia romjaiból született valamennyi nemzetállam részéről), a románok pedig attól tartottak, hogy elveszíthetik azt, amit megszerettek. A II. világháborút követő évek jelentették talán a legsötétebb időszakot. Bekövetkezett a kommunista korszak és vele a hivatalos fegyverszünet, amelyet megköveteltek a proletár internacionalizmus és a „szocialista táborhoz” való tartozás színfalai, ezek azonban egyre jobban megrepedtek a kommunizmus utolsó éveiben. Emlékszem, hogyan készítették elő a nemzetközi találkozókra induló történészküldöttségek útját. A fő téma a magyar történészek támadásainak kivédése volt. Idei találkozásunk alkalmából Glatz Ferenc akadémikus úr elmesélte, hogyan figyelték Magyarországon a *Magazin Istoric*-ban a magyar–román „történelmi vita” témájában megjelent írásokat.

Cipelhetjük-e tovább ezt az örökségünket? Mi, románok és magyarok, hozzájárulhatunk-e az európai projekt megvalósításához, ha továbbra is ugyanazon fogalmakban gondolkodunk kapcsolatainkról és történelmi múltunkról? Remélhetjük-e vajon, hogy valaha is európai polgárokka válunk anélkül, hogy letennénk ezt a málhát, amelyet még mindig magunkkal vonszolunk?

A *Magazin Istoric* és a *História* folyóiratok találkozásának gondolata valószínűleg a francia–német határon történt, fentebb elmesélt epizód alkalmából született. Vagy az Atlanti Szövetség Tanácsának (ATA) 1996-os athéni találkozásánál, ahol tanúja lehettem a görögök, albánok és macedónok közt kirobbant heves vitának, sőt valóságos botránynak a kisebbségek jogainak és az anyanyelvi oktatás jogának be nem tartása miatt. Magam is, magyar kollégám, Dérer úr is derűsen és fölényesen hallgattuk ezeket a vitákat. Kormányainknak már sikerült megoldaniuk ilyen kérdéseket. Vagy talán az ATA lisszaboni találkozásánál, amikor az etnikumközi kérdésekkel foglalkozó albizottságban (jelen voltak ott küldöttek Grúziából és más volt szovjet tagköztársaságokból is, volt tehát számos ok a vitára és konfrontációra), a brit és a dán küldött, a feszült légkör oldására az egyik szünetben tréfálkozni kezdett egymással. A dán fölemlítette az angolnak, hogy néhány száz évvel korábban ők meghódították a brit szigeteket, mire a brit azzal vágott vissza, hogy a XVII. század közepén ők pedig megbombázták Koppenhágát.

Vagy mindezekől együtt született meg a gondolat, idővel. Csak az számít, hogy tavaly, Bukarestben, a Magyar Kulturális Intézetben, az akkori igazgató, Beke Mihály András nagyon konkrét és állhatatos támogatásával, folyóirataink szerkesztőségei először találkoztak egymással. És elhatározták, hogy folytatják. Glatz Ferenc akadémikus a történelemtudomány és az emberismeret terén szerzett hatalmas tapasztalásával, idei, budapesti találkozóinkra olyan témát javasolt, amely éppen annyira nehéz volt, mint amennyire kitűzött célunkat szolgálta: *Románia és Magyarország a második világháború éveiben*. Mielőtt közös történelmi múltunk és kapcsolataink más megközelítését javasolnánk olvasóinknak, be kell bizonyítanunk, hogy nekünk és munkatársainknak, akik ezeket a folyóiratokat létrehozzunk, sikerül megváltoztatnunk a szemléletünket, s hivatásos történészekké tudunk válni anélkül, hogy továbbra is valamely ideológia katonái lennénk, hogy képesek vagyunk a párbeszédre *sine ira et studio* a legnehezebb kérdésekről is. Ne legyünk többé iparosok, akik municiót gyártanak a politikusoknak a maguk nacionalista vitáihoz. Az a rendszer, amelynek országaink is részeivé váltak – történelmükben először önként és szabadon választották az Európai Unióhoz és a NATO-hoz való csatlakozásukat, és nem csak választották, de erőfeszítéseket is tettek azért, hogy megfeleljenek a követelményeknek – szigorúan büntet minden eltérést az euro-atlanti normáktól. Az utánunk következő nemzedékek,

A magyar–román történeştalálkozó utáni anketon (balról jobbra): Módos Péter, Stelian Mândruț, Szász Zoltán, Ottmar Trașcă, Dorin Matei, Borsi-Kálmán Béla, Glatz Ferenc, Beke Mihály András, Sipos Péter

amelyek számára a szabad közlekedés, a számos forrásból érkező információkhoz való azonnali hozzáférés, az állam és a nemzet fogalmának másfajta értelmezése már természetes lesz, ezek a leendő európai polgárok nem fogadják el többé az olyasfajta történelmi diskurzust, amelyet még mi magunk is folytattunk a kommunizmus bukásáig.

Lehetséges-e egy effajta változás? Nem csak lehetséges, de általunk megélt történelem meg is követeli azt. Jól tudjuk mindannyian: útlevél nélkül utazhatunk egyik országból a másikba és egyáltalán Európa nagy részébe, a Brüsszelben elfogadott törvények felülírják a nemzeti törvényeket, hamarosan egységes pénzünk lesz, az euró, a nemzetállamok hatásköreik mind nagyobb részét ruházzák át a brüsszeli európai hatóságokra, folyamatban van a decentralizáció, létrejönnek az eurorégiók. Ezek a folyamatok még a politikusokat is megrémítik. Attól félve, hogy elveszítik azon választóik voksát, akik nehezebben fogják fel e változások jelentőségét – amelyet én például a Római Birodalom bukásához hasonlítanék az életünkre kiható változások hordereje miatt –, a politikusok nem is nagyon foglalkoznak velük. Mi, történészek azonban jobban megértjük ezeket a folyamatokat, és kötelességünk megmagyarázni őket olvasóinknak.

Románia és Magyarország ebbe az európai projektbe nem hozhatja be korábbi kapcsolatuk salakját anélkül, hogy el ne veszítenék partnereik megbecsülését. Ellenben mind jobban megbecsült szavuk lehet, annak minden gyakorlati következményével, ha

sikerül közösen cselekedniük, közös, megvalósítható terveket javasolniuk. Nem is beszélve a globális gondokról (infrastruktúra, árvizek, elsvatagosodás, energiaforrások biztosítása, terrorizmus), amelyek megkövetelik az együttműködést. A történelemkutatásnak továbbra is adódnak majd olyan kérdései, amelyekről a magyarországi és a romániai történészeknek eltérő véleményük lesz (amiként mindkét történettudomány körében a kutatóknak eltérő véleményük van egyik vagy másik kérdésben). Ezeknek az eltérő véleményeknek azonban meg kell maradniuk az akadémikus vita körében. Örömmünkre szolgált hasonló nézetekkel találkozni magyarországi kollégáinknál, akikkel Bukarestben vagy idén Budapesten találkoztunk: Glatz Ferenc akadémikusnál, Zsoldos Attila, Csorba László, Szász Zoltán, Sipos Péter, Fülöp Mihály, Borhi László, Ablonczy Balázs professzoroknál. A hivatalos megbeszéléseken és a kötetlen beszélgetéseken hasonló következtetésekre jutottunk a változás szükségességét illetően.

Folytatjuk tehát, mivel mindannyian jobban érezzük magunkat tőle, és tudatában vagyunk annak, hogy ki kell javítanunk mindazt, amit néha éppen mi magunk rontottunk el, és mivel újra fölleltük magunkban a hivatásos, ideológiai kötöttségeitől megszabadult történész elhivatottságát.

Beke Mihály András fordítása

SZÁSZ ZOLTÁN

Politika és szaktudomány között

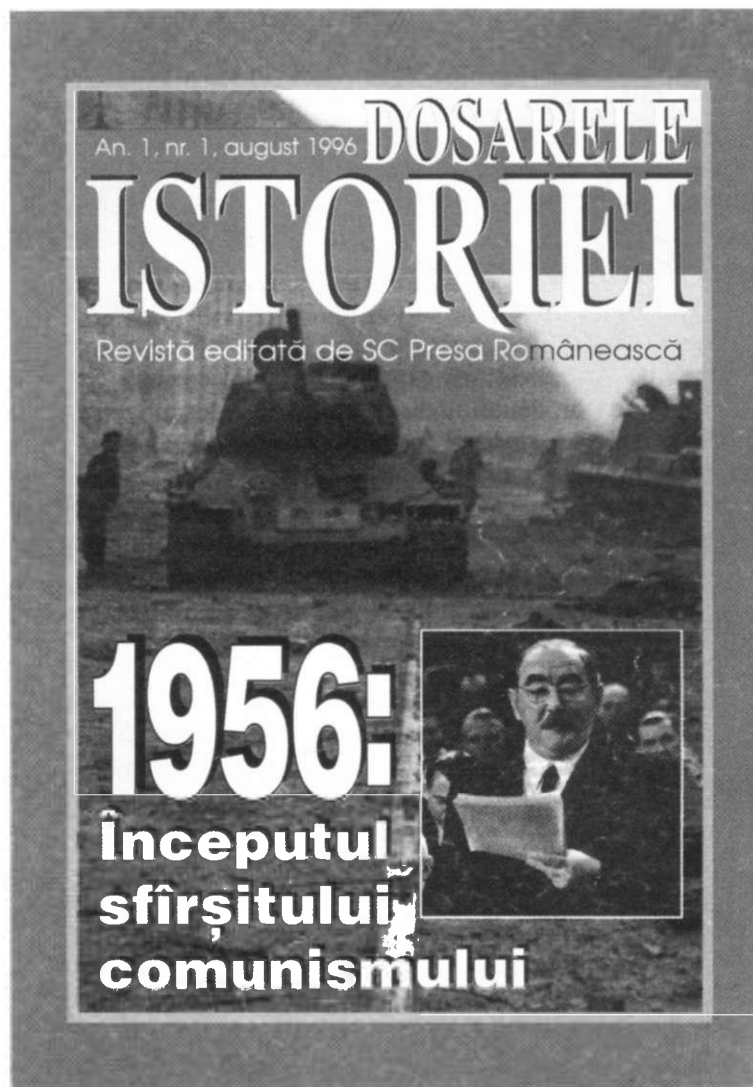
– magyar–román történetírások egymás mellett –

Kevesen remélhették, hogy évtizedünkre megnyílik a sajtó és a közönség Romániában a magyar történetírás előtt. Fordítva inkább volt elképzelhető. Európán túli utas vagy távoli bolygóról érkező alig-alig értené, miért indokolt örvendezni a nagy nyitottság korában egy-egy történelmi tárgyú könyv itt vagy ott megjelenő fordításán. Olyanon mint Engel Pál: *Szent István birodalma* románul. Vagy azon, hogy két valóban népszerű folyóirat, a *História* és a *Magazin Istoric* szacikketeket cserél, sőt közös konferenciákat rendez „kényes kérdésekről”. A közép-európai utas persze tudja, átérzi, hogy térségünkben a történelem két évszázad óta harci eszköz. Román–magyar viszonyban különösen. S hogy a Szatmártól Pécsig, Budapesttől Bukarestig terjedő térben tartott közös (vagy közös részvételű) konferenciák sora még nem természetes állapot, még csak most válik azzá. Mert messziről indultunk egymás felé.

Történészek hadiállapotban

„Fegyverzajban hallgatnak a múzsák” – tudjuk, az antik bölcséletnek a fele sem igaz, különösen nem a legmodernebb korban, ahol egymásba folyik a béke a háborúval, vagy ahol a „nem-háború” sem valódi béke, mint volt ez utoljára a hidegháborús évtizedek Európájában.

Van, amikor a múzsák csapnak fegyverzajt. A legmodernebb kor magyar és román történettudománya jórészt csatazajban bontakozott ki, az egymás elleni küzdelemben. A XIX. századi előzmények után az I. világháborút, a versailles-trianoni sokkot kísérően a két ország érzelmi viszonyát a legtömörebben két jelmondat: a magyar „mindent vissza” és a román „egy barázdát sem” fejezte ki. Nem azt mondjuk, hogy a két állam feszült viszonyát elsősorban a történészek gerjesztették. De azt igen, hogy

A modern kort népszerűsítő Dosarele Istoriei legelső száma az 1956-os magyar forradalommal foglalkozott

a modern magyar és román történetírás ifjúkorára a nemzeti szembenállás nyomta rá bélyegét, s a történészek maguk is beálltak a nemzeti fallanxokba – miközben legjobbjai szenvedtek tőle, időnként.

Tudósaink (az egész közép-kelet-európai térségben) az I. és II. világháborúban, a békekonferenciák idején, a háborúk közt és még azután is kiszolgálták a politika világának igényeit. Nyilvánosságnak szánt könyvekkel,

A nagy erdélyi román történész-nemzedék az 1930-as évek végén

újságcikkkel, nemzetnevelő rádióelőadásokkal, s nem egyszer diplomáciai akciókat szolgáló belső, bizalmas anyagokkal. Miként a nagy nemzetek tudományossága. Idealista széplelkek és ifjú doktoranduszok mondhatnak erről a csatasorba-állásról igencsak lesújtó kritikát, két mozzanatot azonban szem előtt kell tartani: ahogy minden tudománynak, úgy a történetírásnak is vannak összetett, sokrétű napi feladatai; a közösség égető kérdései („sorskérdései”) elől nem térhet ki – végül is ezért tart rá igényt a nemzet; végül is a történelemtől írott vagy mondott kép nemzetalakító tényező volt kezdetektől. Válaszokat, – szerencsére – nem recepteket, diagnózisokat kell adnia a lehető legjobb szakmai szinten. A másik mozzanat: ahogy a mérnöki tudományokat fellendíti a háború, úgy a történettudományra is dinamizálóan, fejlesztően hat a konfliktusszituáció.

Mindkét ország történetírásának kiemelkedő korszaka az 1930-as 1940-es évek világa. Ekkorra érnek be a korábban elkezdett kutatások, forráspublikációk, a nemzeti romantika szemléletmódját meghaladó – inkább meghaladni remélő – módszertani változások, érvényesülnek az új nyugati eszmeáramlatok, részben a külföldi tapasztalatok.

A magyar tudományosság az Erdély-kutatásban, a román múlt vizsgálatában rövid idő alatt kitermelt

egy mintaszerűen képzett, tehetségben máig meg nem haladott nemzedéket. Alföldi András, Elekes Lajos, Gyóni Mátyás, Gáldi László, Tamás Lajos, Tóth Zoltán – hogy csak néhány nevet említsünk –, de mindenekelőtt Makkai László. Messze maguk mögött hagyták az elődök nemzedékét, az egyébként kitűnő Hunfalvy Pált vagy Jancsó Benedeket. Romániában még látványosabb a fejlődés, talán mert az elmaradás is nagyobb. Az öregedő óriás, Nicolae Iorga mögött és ellenében kiemelkedik Constantin C. Giurescu, Petre P. Panaitescu, valamint az Erdéllyel (is) foglalkozók egész sora, hogy a budapesti nemzedékhez tartozó Ioan Lupaş és Nicolae Drăganu követőiből csak a legfiatalabbakat, David Prodant, Ioan Mogát, Ioachim Crăciunt, Rolf Kutscherát, valamint Ştefan Pascut említsük meg.

Ennek a nemzedéknek a tragédiája mindkét oldalon ugyanabban rejlik, mint a felemelkedése: a két ország közötti éles ellentétben. Egyre jobb szakmai színvonalon megírt könyveik egyre jobban bizonyították, hogy Erdélynek Magyarországhoz, illetve Romániához kell tartoznia, amivel viszont kizártak minden közeledési lehetőséget, pláne közös munkálkodást. Pedig ez az a korszak, amikor román részről is mindinkább felismerik szakmai körökben a rég-

A 2008. májusi tanácskozás után. A két szerkesztőség a Román Akadémia Vendégházának udvarán

múltbeli magyar–román összefonódást, a román vajdaságok alapításától kezdve az intézményhálózat kiépülésén át némely szellemi hatásokig. Csakhogy a két ország köznapi történeti tudatától eltérően, a történetírásaik nem voltak szinkronban egymással. A közös történelem ezért is nem közös örökségként, hanem megosztó tényezőként hatott. A román tudományosságra – máig tartóan – ránehezedett a múlt sérelmi szemlélete, mely szerint történelme telítve volt idegen elnyomással, megaláztatással, amiből értelemszerűen Nagy-Románia 1918. évi megalakulása emelte ki végleg a nemzetet. S ezt a sérelmi alapállást táplálta a nemzeti tudatban megbúvó kisebbségi érzés éppúgy, mint a magyar oldalon gondosan kiemelt kultúrfőlény propaganda történelmi dimenziója: a középkori magyar nagyhatalom túlhangsúlyozása, vagy annak súlykolása – ami persze bizonyos korszakokra realitás –, hogy a magyarság inkább hatott a románságra, mint fordítva. Végül különbség volt az is, hogy a forrásfeltárás terén a román történetírás most sietett pótolni a magyarhoz képest is meglévő elmaradását. Szakmai szempontból ugyan a magyar történészek voltak előnyösebb helyzetben, a nemzetközi tudományos világ, a nemzetközi diplomácia is az Erdély körüli vita megítélésében azonban

inkább a hatalmi politika kontinentális szempontjai szerint mérlegelt – amikor egyáltalán foglalkozott a kérdéssel.

A világháború kitörése körüli időkben aztán még erősebben összezárt történettudomány és politika. Impozáns kiadványok sora látott napvilágot mindkét oldalon a haza és méginkább a külföld meggyőzésére, s mind címében viselte az Erdély, La Transylvanie, Siebenbürgen hívószót. A második bécsi döntés – Észak-Erdély 1940. évi visszacsatolása – után pedig csak tovább romlott a két ország viszonya, még a kölcsönös könyveszerzés is akadozott. Olyan mélypont volt az 1940–1945 közötti időszak, amit már nem is lehet alulmúlni.

És mégis. Minden elkötelezettség mellett a szakszerűség mégiscsak korlátozta a politikum korlátlan behatolását. Hogy csak két magyar példánál maradjunk: a Gáldi László és Makkai László által 1940-ben szerkesztett *A románok története* című művel tárgyi-lagossági törekvései miatt még a tudós miniszterelnök, Teleki Pál sem volt megelégedve. Mikó Imre *Huszonkét év* című 1941-ben kiadott monográfiáját, amely az erdélyi román uralom kisebbségpolitikáját, az ottani magyar közeletet vázolta fel, noha igazán kényes kérdérről szolt ez is, a Kolozsvárról Nagyszébenbe menekült román történészek folyóirata elismeréssel fogadta.

Ezek csak jelzései annak, hogy a legnehezebb időkben is fel-felbukkantak a konfrontáció mellett, ha nem a kooperáció, de legalább a kölcsönös megismerés és egymás méltányolásának igényei.

A nagy ígéret

A nacionalizmusokból való kiábrándulás a második világháború után értelmiségi körökben erősebb volt, mint ma gondolnánk. A múlt eszmei feldolgozására, kritikai vizsgálatára azonban térségünkben nem került sor. A Szovjetunió nyomása alatt megszülető új rendszerek a múlttal való teljes szakítást és egy egészen új, nemzeti feszültségektől mentes világot ígértek – azonnalra. A kommunista politika záróvonalat húzott a „sötét múlt” és a „ragyogó jövő” közé, megtagadva az érdemi történeti kontinuitást.

A magyar–román nemzeti ellentétek két évszázadát nem kritikai vizsgálat alá vetették, hanem – mint az osztályuralom fenntartását szolgáló burzsoá nacionalizmus következményét – tudatosan felejtésre ítélték. A polgárságot (burzsoáziát) kiiktatva népből és nemzetből, felmentették a „dolgozók közösségét” a múlt minden bűne, ballasztja alól. Sajnos túl olcsó huszárvágás volt ez. Persze ebben sem volt teljesen egyforma a két nemzet historikusainak a megnyilvánulása. A megelőző krízisévtizedet is közről ismerő Makkai László 1948-ban kiadta a *Magyar–román közös múlt* című könyvét, amely nem csak az utóbbi idők (jórészt saját) kutatásainak kitűnő szintézise, hanem nagy igényű, példamutató kísérlet a nacionalista nézőponttal való szakításra. Nem volt román követője, sem vitapartnere; idővel még a könyv is eltűnt könyvtárainkból. Habent sua fata libelli...

A proletár internacionalizmus nagyobb dicsőségére 1948-tól az ún. népi demokratikus országok oly mértékben bezárkóztak, autarkióra rendezkedtek be, mint amiről egy hajdani „burzsoá nacionalista” talán álmodni sem mert. A totális nemzetállamot ugyanis éppen az elzárkózás megszüntét hirdető ideológia jegyében, vörös színben teremtették meg. Velejárója volt az izolációnak, hogy az utazás, a tudományos csere, de még a pártsajtó határokon áti forgalma is a Horthy–Antonescu-kori szint alá zuhant, amit még Rákosi Mátyás is éppen ezzel a példával tett szóvá bukaresti elvtársánál, Gheorghiu-Dejné. A történeti kérdések nyílt vagy közös vitája helyett a tetszetős népi bölcsesség lett az iránymutató: „mindenki söpörjön a saját háza előtt”!

Ez a rendszerváltás csak tovább távolította egymástól a magyar és román történetírást, miközben egymásról rossz szó nem hangzott el, s a határ két ol-

dalán megjelenő művek telve voltak hasonló mondatokkal. Csakhogy ezek nem a szakkutatásból, hanem az ideológiából szüremkedtek a könyvekbe. Az ideológiai egységesítés azonban nem zárta el a különböző utakat a múlt bemutatásában. Bő fél évtizeden át a román párt olyan kemény, egyenesen megalázó múltszemléletet és szovjet-szláv apológiát tett kötelezővé az oktatásban, propagandában, hogy – ma már nehéz ezt elhinni – ahhoz képest a Révai-féle történetiszemlélet tömény magyar nacionalizmusnak minősíthető.

Míg Magyarországon 1945-től visszatérően, s különböző színvonalon ugyan, de állandóan foglalkoztak a nagy nyilvánosság előtt is, népszerűsítő munkákban is a legújabb kor, a Horthy-rendszer, a szélsőjobboldal, a világháború, a deportálások kérdésével, Romániában már II. Károly diktatúrájáról is alig ejtettek szót, a Vasgárdáról, Antonescu rezsimjéről végképp nem – mindezek elképesztően rövid pár sorba szorultak a tankönyvekben. A polgári kor olyan nemzeti nagyjainak a neve, mint Iuliu Maniu valóságos tabu volt, nyilván azért is, mert börtönben ült, ott is halt meg. S a hasonló sorsú Gheorghe Brătianu miatt az ő ősei is kiszorultak a történelemből, ami olyan, mintha nálunk mondjuk Szemere Bertalan vagy Andrássy Gyula nevét tiltották volna be.

1954-ben már ott tartottak, hogy feladják a dáko-román kontinuitást, mint a románság eredetének „egyetlen igaz és mértékadó” magyarázatát. A bizalmas szaktanácskozáson végül is nem került sor erre a szakításra. Bármennyire téves – e sorok írója szerint is – a kontinuitáselmélet, egy nemzet eredetlenségét nem szerencsés és talán nem is eredményes parancsszóval betiltani. Mi magyarok sem rendeleti úton váltunk meg a tetszetős hun–magyar eredetmitosztól.

Azért kellett ez a hosszabb történeti exkurzus, hogy jobban meg lehessen érteni a román nacional-kommunizmus pszichológiáját, kialakulásának előzményeit.

A többi már jobban ismert a mai nemzedékek előtt. 1956, a magyar forradalom után hamarosan megkezdődött a szocialista tábor „szétfeloldása”. Magyarországon „a nacionalizmus elleni harc”, míg Romániában az ún. nemzeti kommunizmus bezárkózást is magával hozó politikája volt a meghatározó. Nyíltan beismerni a távolodást persze nem lehetett, éppen a feszültségek elhárítására-mérséklésére jött létre 1971-ben a Magyar–Román Történetész Vegyesbizottság, amely azonban csak a kapcsolatok minimumát tudhatta biztosítani.

Az aradi 1848–49-es emlékműpáros a közös múlt jelképe*

Miután a múzsák csaptak fegyverzajt

Az 1970-es évektől elég látványos historikus-háború folyt a két ország között. Ma már tudott, hogy a történészek ebben nem voltak igazán önmaguk, hanem amolyan partizánalakulat, amelynek elvben igen nagy a mozgáster, sorsa mégis a nagyobb erők függvénye. Egy kötelező harmonizáló szemléletmód azt írja elő, hogy úgy fogalmazzunk: mindkét oldalon támadó történeti művek jelentek meg. Azonban szó sem volt holmi 50 : 50 arányú agresszió-megoszlásáról. Ahogy a Ceaușescu-rendszer elveszítette nyugati nagy megbecsülését, és „megvalósítási” kudarcba fordultak, úgy lett egyre nagyobb szüksége az „ostromlott erőd” pszichózis fenntartására, s mivel a valódi ellenfélnek vélt nagy Szovjetuniót élesen bírálni nem lehetett, pótlékkul a „magyar veszedelmet” húzták elő a bűvészsákból. A pártbürokrácia igyekezett a „Horthy-fasizmust”, illetve „irredentizmust” a marxizáló, de inkább csak kozmopolitább magyar történetírásra s a mögé gondolt budapesti kormánypolitikára ráragasztani. 1983-ban a történész vegyesbizottság működését is felfüggesztették, egy sor megjelent munka goromba hangvételével is kitűnt; igaz, ebben egyes román írók tehetségesebbnek bizonyultak a történészeknél. Az 1986 végén általunk kiadott, nem vagdalkozásnak, de válasznak szánt *Erdély történetét* Bukarestben akkora tűz fogadta, mint ha Romániát agresszió érte volna. S ebben élen jártak a történészek. Csakhogy akkor már Magyarorszá-

*A képen a román forradalmárok emlékére nemrég állított diadalív, illetve a Szabadság-szobor látható. Utóbbi Zala György alkotása, 1890-ben avatták fel az aradi vértanúk emlékére. 1925-ben eltávolították, sokáig az aradi várban őrizték. 2004-ben a román kormány végül beleegyezett, hogy újra felállítsák a román–magyar megbékélés emlékparkjában.

gon is világos volt, hogy szomszédunk történészei emberileg milyen megalázó, kiszolgáltatott helyzetben vannak – még ha egyikük-másikuk hasonlítója ennek. Nem egyszer mások átírták szövegeiket. Megintcsak külön úton járt a két ország. Azt viszont senki sem tudta, különösen a „kremlinológusok” nem, hogy három év múltán teljesen új korszak kezdődik Bukarestben is.

A történelem összeköti a magyarokat és románokat. Vegyük tudomásul, hogy az ellentétek is. A politika és a történetírás inkább elválasztóan hat

– próbáltuk érzékeltetni. A rendszerváltás óta a román történetírás ma nyitottabb, színesebb, mint a magyar. Nyitott Magyarország irányában is.

Ebben a múltbeli és jelen közegben helyezkedik el a *Magazin Istoric*, amely 1967. évi alapításakor – az még a román fejlődésnek egy jó időszaka volt – halatlan hiányokat, mulasztásokat pótol. Első számát többszöri nekifutással 400 ezer (!) példányban nyomták ki. Ez hozta emberközelbe, személyek, cselekmények megjelenítésével, emlékiratok részleteivel az addig fűrészpóros pártzsargonba szorított csak heroizáló történelmet. Talán még nem tudták, hogy ők „hétköznapok történetét is” csinálják. Még nincs itt az ideje e lap története tárgyilagos elemzésének. A történeti igazságnak tartozunk azonban annak leszögezésével, hogy a rendszerváltás óta az új főszerkesztő: Dorin Matei, de a szerkesztőbizottság nagyságai, Dan Berindei, Dinu Giurescu, Ion Aurel Pop is visszatérően szorgalmazzák a magyar kapcsolatokat. Az ő és Glatz Ferenc kezdeményezéséből nőtt ki a múlt évi bukaresti és az idei budapesti konferencia, amely persze jelentőségében túlmutat a *História* és a *Magazin Istoric* hátsábjain. A II. világháború folyamatainak és eseményeinek megvitatása (magyar–román vonatkozásban) az idei közös konferencián megmutatta, hogy még a legkeservebb évekről is lehet, sikerülhet valóságos, értekes tanácskozást barátian lefolytatni – nem diplomata módra. Biztos, hogy ez a lelkeken is könnyű.

Szó sincs róla, hogy valamilyen divatos EU-eufóriában a mélyben is gyorsan fel lehetne oldani a rögzült nemzeti feszültségeket. De kétségtelen, hogy minden bajok ellenére ritka kegyelmi pillanat a mostani. Meg kell ragadni mindenkinek. A történészeknek is. ■

CSORBA LÁSZLÓ

„Ha fölragyog a hold a Marechiare fölött...”

– a Közép-európai Kulturális Intézet bemutatkozása Nápolyban –

Ha fölragyog a hold a Marechiare fölött...”

Árad a dal, hullámai betöltik az Akácfa Színház (*Teatro Acacia*) nézőterét, ahol boldog nyugdíjasok tapsolják végig önfeledten a megunhatatlan melódiákat. Nápoly „hegyvidéki” negyede, a Vomero lakói ünneplik szeretett városuk száz évvel ezelőtti muzsikájának világraszóló dicsőségét. Valóban, a *900 Napoletano* előadás azt a korszakot idézi, amikor Strauss keringői helyett a nápolyi dal lett Európa első számú könnyűzenei slágere, és fülbemászó motívumait mindenki fütyülte a suszterlegénytől a bankigazgatóig. 1896-ban, a budapesti millenáris kiállításon Luigi és bandája olyan erővel pengette a gitárt és harsogta a *Funicoli, funicola* dallamát, hogy a látogatók, amikor hazatértek az ország áttellenes sarkaiba, azt parancsolták a cigánynak, hogy a nápolyi villamos felvonóvasútról szóló dallal körítsék a kaszinóbeli vacsorát vagy kártyapartit... És még 1936-ban is, Gertler Viktor *Mária nővér* című filmjében Jávor Pál egy nápolyi dalt küld Szörényi Évának (még ha ez már nem is az *igazi*, hanem Fényes Szabolcs melódiája), hogy vele üzenje meg a sírig tartó szerelmet.

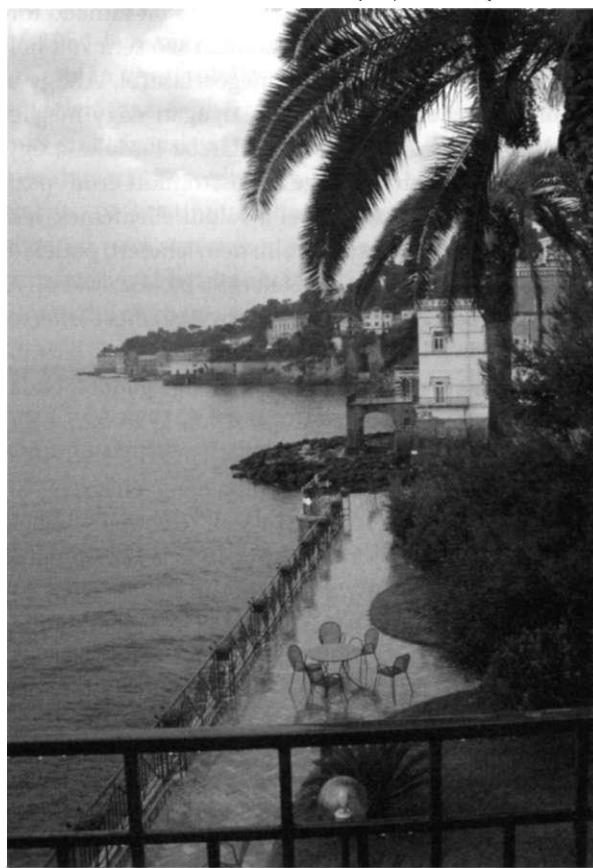
A pesti humor később alaposan átkeresztelte a *Küldök néked egy nápolyi dalt* Harmath Imre szerzette, érzelmes szövegét (ebben „nápolyi” helyett „stráfkocsi” szerepel – de hol van ma már a stráfkocsi is...! –, méghozzá olyasmivel megrakva, amire itt és most sajnáljuk a nyomdafestéket...), így a nápolyi dal a Nagykörúton innen kissé elveszítette patetikusságát. Ám a budapesti Közép-európai Kulturális Intézet lelkes delegációja azért messzemenően értékeli az Akácfa Színház társulatának teljesítményét. Azért is, mert minden ízében profi az előadás: nem hakni ez, hanem tehetséges énekesek és színészek hibátlanul komponált előadása. A rendezőnek még arra is volt gondja, hogy amikor a halászok csodatévő Madonna-képének körmenetét idézték meg a színpadon, akkor maguk az öreg hálófoltozók jelenjenek meg a nézőtérén, és archaikus kiáltásaikkal a leghitelesebben idézzék a segítségkérő könyörgést. De azért is, mert a közönség viselkedése legalább olyan érdekes, mint maga az előadás! Az átlagéletkor hetven körüli (inkább felette...), és a kezdéskor vagy a szünetben a nyugdíjasok

eszmecseréje maga is hamisítatlan *commedia dell'arte* – amely néha mellőzi az udvariasság Közép-Európában hagyományosnak számító formáit... De az este ritka élménye (amelyben Valeria Valente asszonynak, a nápolyi önkormányzat turisztikai és nagyrendezvényügyi tanácsnokának vendégeiként részesülünk) kárpótol az apróbb kényelmetlenségekért.

„Ha fölragyog a hold a Marechiare fölött...”

A híres dal – amelyet Salvatore Di Giacomo versére Francesco Paolo Tosti írt 1885-ben – bekerült a magyar irodalomba is. Pontosabban nem a dal, hanem a ház, melynek ablaka a szövegben szerepel. Emléktáblával jelölték meg, régóta remek vendéglő működik benne, amelynek épp az ablakról *Fenestella* a neve. A Nápolytól nyugatra emelkedő Possillipo hegyfok aljá-

Nápoly, Possillipo (részlet)

ban fekvő kisebb öböl kapta egykor a „világos tenger” (*Marechiare*) elnevezést, majd róla hívták ugyanígy az itteni halászfalucskát – manapság persze már az egész zóna a nagyvárosba olvadt üdülőterület. És az étterem kedvelt turistacélpont, ahol mindenféle tengeri gezemice kapható sülve-főve, meg akkora bivalytejből készült mozzarella, mint egy kisebb sárgadinnye. Nos, Márai Sándor nápolyi regényének, a *San Gennaro véreinek főhőséről*, az idegen emigránsról jelenti a rendőrágens, hogy „négy szobában laktak, a Marechiare alján”, és a tragédia előtti éjszakán „a Finestrellában vacsoráztak”. „A Marechiarén vettünk lakást, egészen közel a tengerhez” – említi a nő is, az „idegen” élettársa. – „Közel a tengerparton a házhoz, amelynek falán emléktábla hirdeti azt a híres, régi nápolyi canzonét...” A regény önéletrajzi ihletésű: a boisevizmus elől menekülő író, 1948 októbere és 1952 áprilisa között a Possillipo dombján lakott, többször evett a vendéglőben, és a Marechiare öble volt egyik kedvenc tengeri úszóhelye.

Márai szeretett sétálni is, és a legszívesebben azt a különleges szépségű parkot kereste föl, amely az egykor a környéken lakó antik római költőről a Parco Virgilio nevet kapta. „Reggeli előtt és munka előtt minden reggel egy órát sétálok a Possillipo felső tetőzete, a Parco Virgilio felé – olvassuk 1948. december 6-i naplóbejegyzésében. – Nem lehetetlen, hogy Vergilius csakugyan ezt a helyet választotta nápolyi tartózkodásai és munkája számára: ez a dombtető egyedül való, nincs hasonló a világon. A séta függőkertek között, enyhe emelkedéssel vezet a kilátóponthoz, ahonnan az egész nápolyi öblöt belátni: nyugat felé a Cap Misénát, Baiát, a cumai hegyoldalt, ahol most ássák ki a háromezer év előtti, első görög település nyomait, azután Pozzuoli, Bagnoli – Baia mögött Ischia. Délre Caprit látni, keletre és északra Sorrentót és a Vezúvot, s közbül Nápoly nagy, lomha testét, amint az őskori lények tunyaságával hever a tenger partján. Mindezt egyetlen pillantással látni át a Parco Possillipo tezejéről. Ma, Mikulás napján kabát nélkül állottam a szirtfokon a reggeli napsütésben, és néztem ezt a képet, amely vulkanikus, titokzatos karéjába összefog mindent, ami az európai, az ulyssesi ember számára valaha élmény volt.” Pár hét múlva így folytatja a naplóbejegyzést: „Bizonyos, hogy ez a sarok – a Capo Possillipo kilátófoka, ahonnan egy pillantással látni a Cap Misénát, Baiát, Cumát, Pozzuolit, Caprit, Nápolyt és a sorrentói félszigetet – a világ egyik mágikus sarka.”

Ha a megállapítást a kilátásra értjük, akkor a mai látogató is azonnal igazat ad az írónak – kevés párja akad e látványnak szerte a nagyvilágban. Ahogy

Mados Péter és Csorba László 2008 novemberében Nápolyban

körbeballagjuk a dombtetőt, elérjük azt a pontot, ahol a legmeredekebb a sziklafal – a regényben innen zuhant alá az „idegen”, és nyitva maradt a kérdés: a tornádószerű tengeri vihar sodorta le áldozatát, vagy a maga megváltáskereső hitének lett önkéntes mártírja. A korlátról azt írja Márai, hibás, mállott, töredezett volt – talán ez is belejászott az események tragikus alakulásába. Ma azonban gyönyörűen fel van újítva az egész – és éppen ezen a ponton márványtáblát is belefoglaltak a kőbe. „Daniele” – csak a név, mellette érzelmes könyörgés egy kisebb táblán. „Öngyilkos lett” – mondja a fiú, aki fölötte üldögél a sziklafalon, és akinek a feje még a gördeszkázók egyenruhaszerű sisapkája alatt is olyan, mint Masaniellóé, a halászból lett nápolyi népvézéré, akit jó harmadfél száz éve lövettek agyon a spanyolok. „A kilencvenes évek végén történt, nem tudni, miért csinálta” – teszi hozzá.

A halál tehát nemcsak a regényben, de a való életben is ott gubbaszt néha a világ mágikus sarkában. De a látvány annyira szép, hogy a melankolikus gondolatok sem tudják elvenni a kedvünket a gyönyörködéstől. Márai kedvenc kilátópontról a látvány most is olyan, ahogyan a regényben az „idegen” élettársa meséli. „A mélyben, a tenger partján van egy horgas szikla, olyan, mint egy vasmacska egyik szigonya... azt mondják, Ulysses ehhez a sziklához kötötte a tutaját, amikor horgonyt vetett ezen a parton, hogy a társaival aludni térjen Polyphemos barlangjába... És közel a tengerben van egy mohás szikla, amelyen mindig megtörnek a hullámok, és tajtékot vet a hab... Ezt sokszor néztük régebben.” A sziklapad ott van ma is, és a fehér habok tajtékja ugyanúgy kavargó, forró, fröccsen körülötte, mint hat évtizeddel (évszázaddal, évezreddel stb.) ezelőtt – nehéz elszakadni monoton, ám mégis megunhatatlanul változatos muzsikájától. Tovább sétálunk a parkban, és mivel mégiscsak a Duna-táj és a Mediterráneum kulturális kapcsolatainak

ápolása miatt jöttünk el ideig, hamar föltűnik, hogy e bájos liget emlékhely is: Pablo Neruda verseit őrzí a márványlap, és Simon Bolivar kapott bronzportrét a píneafenyők árnyékában. Ám ki tudja, talán egyszer egy Márai-szobor is fölkerülhet ide, méltó párjaként Gulyás Gyula nemes alkotásának, amely délebbre, a Tirrén-tengerpart egy másik nagyszerű városában, a salernói öböl sétányán idézi a XX. század vándorának emlékét.

„Anyám könnyezve kérlelt, gondoljak mégis néhanapján az örök életre.”

Kulturális zarándokoknak azonban illik betartaniuk a tiszteleti sorrendet: járt erre más magyar is, ép-penséggel a „legnagyobb”, életének egyik különös fordulópontján. Fölkeressük hát azt a helyszínt is, amelynek élménye – a naplók tanúsága szerint – az egyik leglényegesebb hatást gyakorolhatta vallásos meggyőződésének alakulására. Egy kitüntetésekkel ékes, nyalka huszárcapitány a napóleoni háborúkat lezáró bécsi kongresszus báljai közepette, a hölgyek finomkodó szalonjaiban s a férfiak szilaj tivornyáin aratott sikerek pillanatnyi szünetében a következő szavakat jegyezte fel naplójába: „Anyám könnyezve kérlelt, gondoljak mégis néhanapján az örök életre.” Az aggódó szülői tanács tartalma éppúgy, mint a hozzáfűzött reflexió (az anyai szeretet rendíti meg, nem az embernél hatalmasabb erőkre való hivatkozás!) világosan jelzi: 1814 novemberében ez a huszonhárom éves fiatalember még csak formális értelemben hívő – még nem élte át az *abszolútummal* való találkozás megrendítő élményét. Ha a csatatereken a halál kaszája végigsuhintott is néhányszor Széchenyi István huszárdolmányán, a háborús nélkülözések és megrázkódtatások – sokakkal ellentétben – nála nem vezettek radikálisan új hitélményhez.

Naplófeljegyzéseinek tanúsága szerint érzelmi életének különös eseménye – a sógornője, Caroline Meade iránti szerelme, majd a botrány kirobbanását követő önvád – lehetett az a kulcsélmény, ami a mélyen romantikus alkatú ifjút valamiféle belső vándorútra elindította. A korabeli társasági szokások ismeretében meglehetősen hétköznapiak tekinthető botrány ugyanis a gróf számára hamarosan olyan nyomasztó és egyre elviselhetetlenebb lelki gyötrelmek forrásává vált, hogy a kutatók föltételezik: az okok közé oda kell számítanunk kezdődő pszichés betegségének – részleteiben ma már nem azonosítható – elemeit is. A bajban persze azonnal intézkedni kellett, és Metternich kancellár volt olyan szíves, hogy az idősebb Széchenyi gróf kérésére Nápolyba vezényelte, diplomáciai szolgálatra,

a kissé vigyázatlan fiatalembert. És itt, új szerelmek és heves politikai csatározások közepette, valamiképp bekövetkezik Széchenyi „megtérése” – váratlanul elmélyül soha el nem veszített, de az intellektuális-érzelmi önmeghatározás során addig háttérbe szoruló hitbéli elkötelezettsége. Amikor 1815. január 8-án fölkereste a Szegények San Gennaro Kórháza melletti híres katakombákat, a tetemek között, „amelyek kiszáradt hússal és hajjal, egymásra rakva máig itt láthatók”, szelleme a különleges benyomások hatására a végső nagy kérdésekkel szembesült. „Megtapogattam több ilyen holtat [...], egy-két koponyát is kezembe vettem – olvashatjuk aznapi naplófeljegyzésében – [...] és hirtelen elképzelttem, hogy földrengés támadhat, s nekem itt kell ez enyészetnek közepette, éhségtől és iszonyattól elpusztulnom”. A romantikus bátorságpróba azonban Széchenyit nem a *misztikus*, hanem a racionális *istenkereső* dilemmájához vezette. „Egy férfi – folytatódik a szöveg – a szónak teljes értelmében, akiben semmi félelem, ha például a katakombákban vagy húsz tetem közé egy sírba zárnák, nem a rossz szagtól, vagy ilyesmitől esnék irtózásba, nem: a lelke fog nagy szorongásban lebegni, és miért? Ez a kérdés.”

Ha a választ e problémára mi is tudni akarjuk, nincs más megoldás: alá kell ereszkednünk a katakombákba! Mivel a könyvtárnyi Széchenyi-irodalomban egyetlen olyan írás sem akad, amelynek szerzője ezen az „alvilági” úton is követné hősét, mondhatni irodalomtörténeti izgalommal keressük fel a Jótanács Madonnájának templomát – ezt a mutatós, „mini Szent Péter-bazilikát” – a Capodimonte dombteteje alatt, a Via Toledo felső végénél. Manapság mögötte nyílik a lépcső, amely levezet a beneventói születésű mártír püspök, Szent Januarius katakombájának bejáratához. Nem meglepetés persze, hogy a múmiák és csontok morbid látványosságát – amely elsősorban a kapucinus kripták igazi turistacsalogató specialitása! – innen már a XIX. század végén száműzte a modern higiénia. De így is marad látnivaló bőven: a fülkék és sírok nem a Rómából ismert szűk járatokban, hanem a puha vulkáni tufába vájt templomtermek falaiban őrizték meg hajdani gazdáik hűlő tetemeit. A tartóoszlopok között kitarulkozó tágas terek élményéhez az ívelt sírboltok őskeresztény freskóinak tartózkodó szépsége, néhol még ma is friss színvilága, finom rajzolata társul. Az apostolfejedelmek, Péter és Pál, híres szentek, Lőrinc és Januarius, illetve a sírok hajdani tulajdonosainak képmásai pillantanak le a falakról. És persze az ideális Krisztus, a kitért karral imádkozó, az ifjú görög istenekre emlékeztető Jézus-alak jelenik

Türr-dombormű Nápolyban (Csikszentmihályi Róbert domborművén a bal oldali alak modellje mintha Csorba László volna)

meg többször is – hiszen itt még csak a II–IV. században vagyunk, és majd csak a VII. században bukkan elő a nevezetes „történelmi” Jézus-arc, a jól ismert hosszú hajú, szakállas portré, amelynek ősmintáját a torinói lepel arclenyomatában véli fölismerni a kutatók zöme.

E falak között, e képeket fáklyafénynél nézegetve, San Gennaro sírjába lepillantva élte át tehát először azt az élményt a huszárcapitány, amelyet a modern pszichológia *vallásos tapasztalatnak* nevez. Ám ha itt Széchenyi valamiféle realitásként érzékelt is az abszolútumot, olyanfajta hívő lélek ő, aki hiába vágyik rá, nem képes misztikus elragadtatással túlemelkedni az emberi lét reménytelenül korlátolt földi dimenzióin. Úgy tudja, hogy „az ember magában hordja az Istent, és gyakorta akar emberfeletti lenni – és a világ összeomlik.” És ezért tudja azt is, hogy „az embernek az emberiben kell maradnia, ez a mi átkunk, és egyetlen pillantás az istenibe – utolsó óránk is ez.”

E belátás folytán, miként a klasszikus mitológiai toposz szerint a halál birodalmából visszatérők, gyökeresen új tudással tekint ismét körbe a föld felszínén. „Mint hajtóvadászatkor a nyúl, oly rémült-nyugtalanul léptem ki hát a sötét, iszonyú pincéből – zárta különös alvilági vándorútjának naplóbeli elbeszélését –, s boldog voltam, hogy a szabadban lehetek: egy halálraítélt, aki kegyelmet kap, érezheti ugyanezt, amit én éreztem, nem is megyek oda többé, soha életemben. Egy nemzedék a föld alatt, békén és szent némaságban – és két perc múlva már a Via Toledón voltam, és ezer és ezer ember tolongott a dolgára és tett rám döbbenetes hatást. Mindazok, akiket rövid életükben oly sok gyarlóság, sóvárgás gyötört, s számtalan különféle vágy, más-más minden kebelben, a tudásra, méltóságra és gazdagságra törekedés – és mindennek végső célja a katakombák.”

A spontán hitelményei racionális keretbe foglalására törekvő gróf gondolatmenete éppúgy a felvilágosodás valláselméleti irodalmának széles körű ismeretét tükrözi, mint az a tolerancia, amellyel az övétől eltérő vallásos meggyőződéseket fogadta. „Gyakorta láttam hajnalhasadáskor a törököket a felkelő Nap felé térdre rogyva buzgón és bensőségesen imádkozni a Legmagasabb Lényhez – írja a napló egy másik lapján –; és hányszor gyönyörködtetett és töltötte el örömmel a szívemet egy-egy jó szándékú imádsága a keresztényeknek!” Az ok – tudományos igazságként hiszi – egyszerű: „Szíve és lelke vallásában minden becsületes ember megegyezik, csak a formák különböznek, ahogyan Istent imádják, magukat kegyelmére bízzák, és lelküket igyekeznek a másvilágra menteni.” Ugyanakkor nincsenek illúziói arra vonatkozóan, hogy a vallásokban „objektívalódo” emberi erőfeszítés elegendő-e az abszolútum megközelítéséhez. „Katakombák ezek [ti. a vallások] — idéződnék fel négy évvel később, különös áttétellel a nápolyi emlékek egy 1819. április 19-i naplófeljegyzésben – s az emberek beléjük zárva, mindenki a kiutat keresi, de nincsen – ki vág hát neki a helyes útnak? Tévelyegnek és szorongva keresnek, míg végül a fedél magától szertehull. Mind ilyenek a mi vallásaink, és egyetlenegy sem jó. Hisz a legnagyobb próba, melyet az életben megállanunk kell, az, hogy semmit sem tudhatunk, és örökös kétségben vagyunk.”

Budapest Nápolyban – Nápoly Budapesten

A séta a katakomba-rendszer egykori alsó bejáratánál ér véget, ahonnan hajdan a San Gennaro Kórházba lehetett átjutni: nem kétséges, hogy a világlátásában peszsimista, de a nápolyi élet szeretetében optimista gróf

egykor itt kezdte és zárta alvilági vándorútját. Őt követve, pár perc múlva már mi is újra a Via Toledón igyekszünk előbbre jutni a szédületes tömegben, bámulva a San Gennaro-negyed végtelen utcapiacának forgatagát: a halasok gazdagon megrakott, polipos-tintahalaspultjait, a gumilebernyegnek látszó, zezzugos fölépítésű, friss pacaldarabokat és az azokat locsoló szőkőkút-rendszereket, a kampóra akasztott, nyüzött bárányokat, a (hamis?) CD-kkel telezsúfolt asztalokat és a zöldséghegyeket – no meg azt a végtelen tömegű, örökké megújuló bővít is, amit úgy négyezer éve próbálnak a helybeliek rászózni az erre járó idegenre...

De sietnünk kell, mert az Anjou várkastélyban, a Castel Nuovo loggia's termében már gyülekeznek barátaink: a „Magyarországi Mária, Nápoly királynője” Magyar–Olasz Kulturális Egyesület tagjai és meghívottai, a „L'Orientale” Egyetem magyar programjának tanárai és hallgatói, a városi önkormányzat érdeklődő képviselői, tiszteletbeli konzulátusunk vendégei. A Loggia-terem a komor méltóságú palota egyik legszebb helyisége: ablakaiból a válogatott társaság feje fölött ide látszik a hatalmas kikötő, tízezeres teherhajókkal és a Capriba induló szárnyashajókkal. Balról meg Nápoly gazdája, a Vezúv bukkan elő időnként a novemberi felhősapkából. Jámbor Judith Katalin, a rendezvény háziasszonya, a kulturális társaság elnöknője örömmel köszönti az összes résztvevőt, és különösen a nápolyi önkormányzat kulturális ügyeinek legfőbb irányítóját, Nicola Oddati tanácsnokot, aki maga is lelkes szavakkal üdvözli a megjelenteket. Majd Módos Péter, a Közép-európai Kulturális Intézet igazgatója számol be az általa az utóbbi két év-tizedben kezdeményezett magyar–olasz együttműködési programokról – a tényekben gazdag szöveget olaszul Komlóssy Ágnes ismerteti a közönséggel. Az igazgató ajánlattal fejezi be szavait: a jövő év tavaszán, intézménye galériájában szívesen bemutatna egy XIX. századi veduta-kiállítást Nápolyról. A hivatalos és a nemhivatalos résztvevők egyaránt örömmel nyugtázz-

Csorba László vetített képes előadást tart az olasz–magyar kapcsolatokról

A konferencia szervezői: dr. Andrea Amatucci, Magyarország tiszteletbeli főkonzulja és dr. Jámbor Judith Katalin, a Nápolyi Magyar Mária Kör elnöke

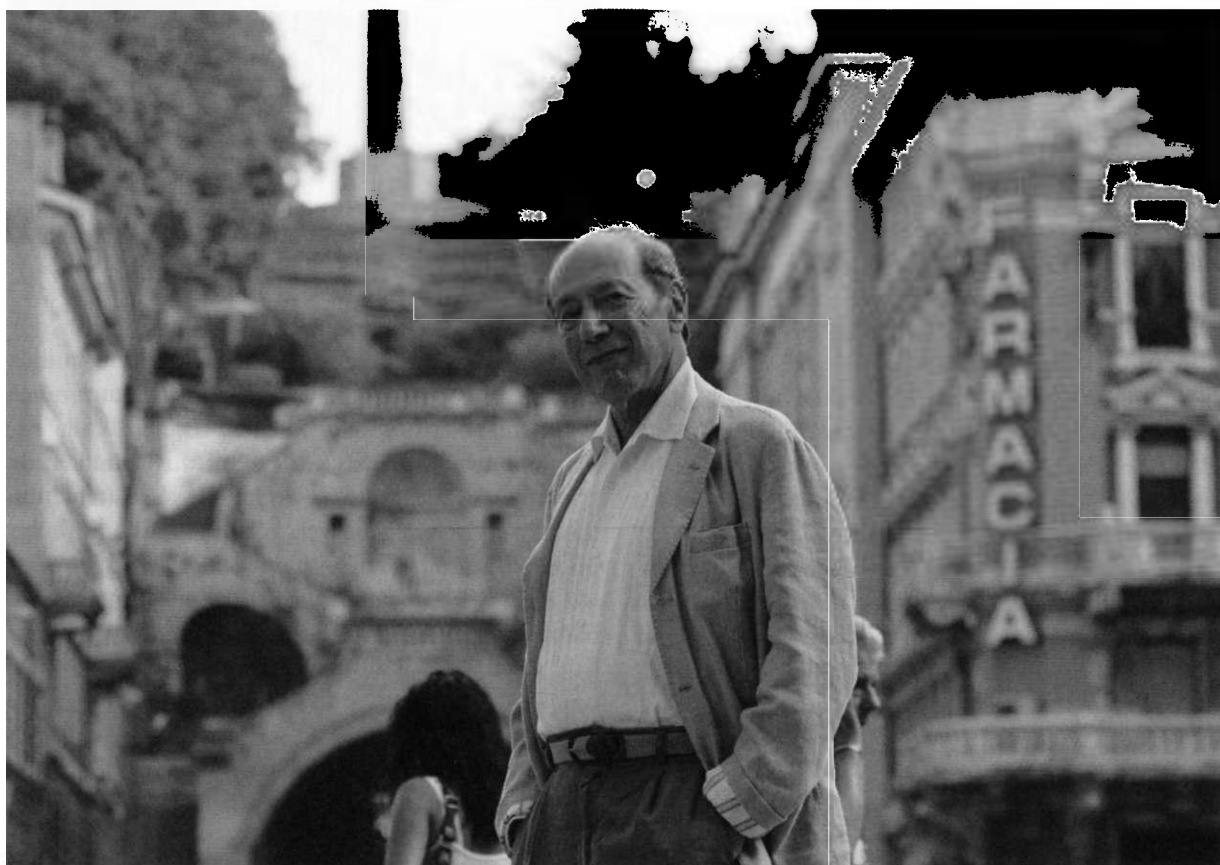
zák a tervet, és azonnal fel is ajánlják közreműködésüket. Amedeo Di Francesco professzor, a neves hungarológus (két cikluson át a Nemzetközi Hungarológiai Társaság elnöke), a nápolyi „L'Orientale” Egyetem Európa- és Amerika-tanulmányi Doktori Iskolájának igazgatója a magyar nyelv és kultúra tanításának nápolyi történetét, hagyományait ismerteti. Ezután az MTA Történettudományi Intézetének igazgatóhelyetteseként magam is mesélek a hallgatóságnak arról, mennyi szép emléke maradt fenn még napjainkban is a reneszánsz kori olasz–magyar érintkezésnek. Ozorai Pipo, Masolino da Panicale, Luxemburgi Zsigmond, Hunyadi János, Branda Castiglione, Kapisztrán János, Galeotto Marzio, Antonio Bonfini, Janus Pannonius, Hunyadi Mátyás, Aragóniai Beatrix, Lászlai János a főszereplői az előadásnak – arcvonásaik és a velük kapcsolatos emlékhelyek látványa rendre föltűnik a számítógép képernyőjén.

A baráti beszélgetés öröme még az előadások után is hosszú ideig egybentartja a lelkes társaságot. Amire szétszélednek, beesteledik, és a hazaindulók a csillogos égen újra látják, „*quando spónta la luna a Marechiarre...*”

GIORGIO PRESSBURGER

Merre tartasz, Trieszt?

Giorgio Pressburger

Trieszt – az elmúlt száz évben most először – gyökeresen új európai kontextusba került. Mindjárt a városon túl egy határtalan világ kezdődik, melynek lakóiról egészen tegnapig szinte semmit sem tudtunk; legfeljebb csak látszólagos idegenségükről ismertük őket.

Néhány hete taxival utaztam Ljubljanába egy konferenciára. A trieszti taxisofőr remekül eligazodott a szlovén fővárosban, és egy helybéli kollégája segítségével sikeresen úticélmhoz fuvarozott. Pár nappal később megismert az utcán, és szívélyes vidámsággal, baráttian köszönt rám. Mintha a ljubljanoi út révén együtt váltunk volna részeseivé a világgal való eme újszerű kapcsolatnak.

Új kereskedelmi és ipari megállapodások születtek; ezen a téren az együttműködés már-már napi szintű. A kulturális kapcsolatokban sok még a tennivaló, de

itt is „megmozdult” valami, született néhány bátor és újszerű, noha egyelőre még ritkaságszámba menő kezdeményezés. Egyre-másra szövődnek az egyetemközi és kutatási cserekapcsolatok. A minap a cattinarai kórházban megismerkedtem egy csinos kirgiz orvosnővel: egy közös projekt keretében dolgozik nálunk. Trieszt lassacskán föleszmél és újra benépesül, akárcsak kétszáz évvel ezelőtt, amikor Közép- és Dél-Európa fiai a szabadkikötő kínálta kedvező lehetőségek kiaknázására érkeztek ide. Egy álom válik valóra: új Európa születik.

Mit hoz vajon a 2009-es esztendő? Mocskolódást, sértegetést, a legutóbbi választások visszataszító negatív kampányát, melynek legfőbb témája a másik lejáratása volt? Valószínűleg kísértetek megidézését, üres és dagályos szövegeket, a valóság szándékos elferdítését?

Ijesztő recessziót? Vagy inkább összehangolt, alaposan kidolgozott és széles körben egyeztetett terveket mindannyiunk jövőjéről?

Mire jó ellentétet, neheztelést, széthúzást szítani? Mi hasznuk lehet mindebből a triesztieknek? Mit nyerhetnek vele? Közép-Európa immár kétszáz éve mint – mindenekelőtt kulturális – zarándokhelyről álmodik itáliai tájainkról. Goethe híres regénye, a *Wilhelm Meister tanulóévei* vajon nem Észak és Dél egyesülésének lehetőségét vetíti-e előre? Heinrich Heinének, a német romantika (Olaszországban) nem eléggé ismert nagy költőjének nagyszerű versében a magányos fenyő talán nem lángoló sziklakövön hajladozó pálmáról álmodik? És nem az emberiség reményét látta-e Nietzsche a mámort, az érzékiséget, a természet szabadságát, a kreativitást igénylő „dionüszoszi” műveltségünkben? Hosszan folytathatnánk a sort. Említhetnénk akár a nagy cseh, magyar, szlovák vagy szlovén művészeket is, akik a mai napig állandó, szakadatlan kulturális párbeszédet folytatnak a Földközi-tenger térségével. És e párbeszéd jelentős része mindig is Trieszten keresztül zajlott. Ezerszer elmondott dolgok ezek, ám mostanra mindez valami újszerű, váratlan, kézzelfogható valósággá változott.

Triesztet a világ sok részén ismerik. A nyugati műveltség számára Trieszt valóságos legenda, elsősorban persze különleges kulturális vonatkozásai miatt, de nem kevésbé különleges szépsége okán is. Újabban pedig nemzetközi tudományos kutatóközpontjai, kitűnő egészségügyi intézményhálózata, határokon átívelő új projektjei teszik vonzóvá. De híres lehetne kikötőjéről vagy az új tervlatok reményében megújult, megszépült kulturális intézményeiről is. Remélem, a szitkozódás, a negatív kampány szemeete nem fertőzi meg Olaszországot. Remélem, az ellenzék – mindannyiunk érdekében – kilábal jelenlegi nehéz helyzetéből. Remélem, az egyszerű polgár kigúnyolása nem válik mindennapos beszédtemává. Remélem, térségünk többi országa is belép az Európai Unióba, és végre feltárja előttünk kincseit. Nem azt mondom: „Itt az idő, most vagy soha!”, mint Petőfi 1848 márciusában, a forradalom hajnalán.

Fulvio Tomizza, A jobbik élet c. regény szerzője 1995-ben

Budapesti lakásának erkélyén Claudio Magrisszal, a Duna c. regény szerzőjével

Egyszerűen azt gondolom és mondom: „itt az idő”. Hogy mit jelent nekem Trieszt?

Több mint harmincöt éve egyszer Luccában időztem, és onnan akartam eljutni Triesztbe autóval. A toszkán kisvárosból kifelé haladva megálltam egy újságosbódénál, és megkérdeztem az eladónőt, merrefelé jutok ki az autópályára. – Hová akar menni? – kérdezett vissza az ötven körüli, dús idomú hölgy. – Triesztbe. – Húha, olyan messzire? – csapta össze a kezét az asszonyosság. – Minek megy maga oda? – Mintha egyenesen a világ végére igyekeztem volna. Kitérő választ adtam, aztán, amint útbaigazított, elindultam. Az autóm nem volt valami gyors, ugyanis egy meggypiros Citroën Ami 6-os kombi jártam akkoriban. Az út során aztán kezdtem én is egyre távolibbnak, már-már elérhetetlen célnak érezni Triesztet. Leszállt az éj, és jócskán elálmosodtam. Egyszer csak megpillantottam egy izmos lovak húzta költözőszerket az autópálya közepén. – Hogy engedhetnek föl lovaskocsit az autópályára? – töprengtem, miközben lassítottam, nehogy beleszaladjak a régimódi járműbe. Két kilométerrel odébb a társzekérnek nyoma veszett. Nyilvánvalóan látomás volt csupán. A sötétben az emberi agy gyakran nemlétező képeket kreál, amelyek akár órákon át is megmaradhatnak. Az úrhajósok külön kiképzésben részesülnek, hogy ne kerülhessenek efféle jelenségek hatása alá. Akkoriban azonban mit sem tudtam minderről, így aztán gyakori autós utazásaim alkalmával sem tettem különösebb óvintézkedéseket. Az említett esetben is egyszerűen megálltam az első benzinkútnál, és ittam egy kávé. – Vajon miért éppen az a szekér jelent meg előttem? – tűnődtem. Rögtön megtaláltam a választ. Gyermekkoromban sok-sok éven át láttam efféle bútorszállító lovaskocsikat jönni-menni szülővárosom, Budapest utcáin.

Ricardo Illy, a város volt polgármestere

négyszer is a városban. Az általam megismert helybéliekben, a pompás szecessziós épületekben, sőt még bizonyos dialektális kifejezésekben is jelentős hasonlóságot fedeztem fel szülőházam világával, ám az a lovaskocsi ennél is többet mondott. Az Adria-parti város jelképévé lett a szememben. A pályaudvar előtti picon, ahol a Balkánról érkező „szláv” vásárlók sokadalmatucátjával vette a farmenadrágot, hogy aztán odahaza jó pénzen eladja, a kisvendéglőkben megkóstolt ételekben, az időtől és szivarfüsttől megfeketedett bútorzatú történelmi kávéházakban mintha elmúlt századok hordalékát cipelve ügetett volna lomhán az idő.

Látomás formájában jelent meg tehát előtem az összefüggés hátrahagyott szülőföldem világa és az itáliai félsziget lakói szemében oly távoli, szinte mesebéli olasz város között. Ismertem Triesztet, megfordultam már háromszor vagy

A *Holt lelkek*ben Gogol tüzes paripák húzta, ismeretlen úticél felé száguldó trojkához hasonlította Oroszországot. Őrületes vágatáról, tajtékzó lovakról olvasunk a kisregényben. Az én látomásom egy egyszerű társzékerről szólt. Természetesen nem a konzervativizmus, nem a lassúság városának láttam Triesztet, noha a lakosság életkora akkoriban lényegesen magasabb volt, mint Olaszország többi részén. Még a muggiai Hitler vendéglőt sem azoknak a gyászos időknek a továbbéléseként értelmeztem, amikor a San Sabba-i rizshántolóban – ma nemzeti emlékhelyünk – a nácik ezreket gyilkoltak le és vetettek krematóriumba. Nem, a Hitler név csupán merész humorú tréfa volt. Igaz, némi képp vaskos tréfa.

Visszatérő vendég lettem Triesztben, sőt immár hetente jártam akkori lakóhelyemről, Rómából e különös és szépséges Adria-parti városba. Ide nősültem ugyanis, és noha továbbra is az olasz fővárosban dolgoztam, minden szombatot és vasárnapot a hatalmas Osztrák-Magyar Monarchia hajdani kikötőjében töltöttem, abban a városban, amely akkoriban nehézkesen próbált lépést tartani a történelemmel. Egymás után zártak be a történelmi kávéházak, a helyükön bankfiókok nyíltak. Lassacskán eltűnedezték a farmerpiacok is, ahol az asszonyok tucátjával húzták fel bő parasztszoknyájuk alá a becses árut, hogy vámmentesen vihessék ki a határon. Hétfévi utazásaim egyike során egy este újabb

látomásban volt részem. Szokásom szerint az Ami 6-ossal rogtam Trieszt felé az autópályán, amely akkor még csak Vencég vitt. Elpilledtem, és abban az állapotban egyszer csak két motorost pilantottam meg magam előtt, akik egy-egy hatalmas, két méter magas motorkerékpáron ültek. Óriási bukósisakjuk csillogott az éjszakában. Egymás mellett haladtak, mindkét sávot elfoglalták. Hevesen vert a szívem. Biztosra vettem, hogy szörnyű bal-

eset lesz a vége. Hogy elkerüljem az ütközést, tiszta erőből beletapostam a fékbe, és megálltam az út közepén. A hirtelen fékezéstől magamhoz tértem, mire a két motoros köddé vált. Ezzel egyidejűleg ráébredtem, hogy veszélyben vagyok. Szerencsére azon a késői órán és azon a szakaszon kihalt volt az autópálya. Feldúltan vezettem tovább. Ám eszembe ötlött a néhány évvel korábbi lovaskocsis látomás. Hirtelenjében nem jöttem rá a köztük lévő összefüggésre. Valamivel később azonban a székér helyébe lépő robajló, csillogó motorok afféle gogoli trojkává lényegültek át a fejemben. Néhány hónappal később átköltöztem Triesztbe, amely így városommá lett, ahol néha többéves megszakításokkal ugyan, de a mai napig is lakom. Az új Európa beköszöntével Trieszt kiváltságos helyzetbe került a végtelen Kelet és a földközi-tengeri térség között. Új lehetőségek tárulnak fel az évtizedek óta Csipkerózsika-álmát alvó kikötő, a kereskedelem (immár nem farmernadrágokról van szó), az ipar előtt. Már nem utazom autón, de néha szívesen nekivágnék az éjszakai autópályának, hogy a Trieszt felé vezető sávon egy új látomással találkozzam.

Trieszt föleszmél

Trieszt mint eurorégiós főváros, mint a gazdasági Nobel-díjasok találkozójának vagy a médiáról és az úgynevezett „duopóliumról”, azaz a nyilvános és a köztelevízió harcáról folyó vitáknak a helyszíne. Színházi hasonlattal élve Trieszt egyik napról a másikra epizódszínészből egy csapásra főszereplővé, prima-

Európa egyik legszebb főtere, a Piazza dell'Unità d'Italia

donnává avanszált. Néhány éve még senki meg nem mondta volna, hogy erre sor kerülhet. Az új Európában mégis rövid idő alatt máris kezd valóra válni mindaz, amit a triesztiiek régóta sürgettek, de eddig csupán vágyalomnak tűnt. És ez még nem minden. Gianfranco Facco Bonetti, az olasz Külügyminisztérium kulturális kapcsolatokért felelős fősztályvezetője városunkba költözött. Ugyancsak ideköltözött Pietro Ercole Ago nagykövet, aki azt a feladatot kapta, hogy újjáélessze a Közép-Európai Kezdeményezést, amelynek kicsit álmos, kicsit elfeledett titkársági székhelye szintén Triesztben van. Ez a szervezet tizenkilenc éve látott napvilágot Pentagonale néven, ám a sziporkázó kezdetek után lassacskán kifulladás, s most Trieszttel együtt ocsúdik. Mindezek a sikerek természetesen kitartó munka gyümölcsei. Igen, a kitartás, az új Európába vetett, nem felszínes, nem csupán a külsőségekben kimerülő hit végül meghozza gyümölcset. Ki volna olyan ostoba és rosszhiszemű, hogy ne ösztönöznék a térségünk többi országához való közeledést, hogy újabb nyelvi, társadalmi, nemzeti korlátokat emelne? Triesztben az emberek sokféle nyelven beszélnek. Képviseletti magát nagyjából az összes földrész, jó néhány ország és számos nép. Nálunk így van ez már kétszázötven éve. Ebben a kísérletben városunk megelőzte csaknem az egész világot. A soknyelvűség, a népek tarka egyvelege fontos kulturális központtá is avatja Triesztet. Mindez most úgy jelenik meg a történelem hófehér lapjain, mint valami bűvös tintával írott szöveg, amely hő hatására egyszerre láthatóvá válik. A hő nem

Claudio Magris a kikötőben, 1991

más, mint a Történelem heve. A súlyos gazdasági válság dacára néhány reménységünk máris valóra válik.

Olyan ez, mint egy álom? Igen. De ebből az álomból öröm felébredni.

Trieszt kelet felől nézve

A húsvéti ünnepek alatti rövid budapesti látogatásom során eltűnődtem, vajon hogyan látják Triesztet egy „keleti” országból, milyen benyomásai vagy emlékei lehetnek városunkról egy átlagos magyar polgárnak.

Magyarország ugyanúgy szomszédja Olaszországnak, mint Szlovénia, Csehország, Szlovákia vagy Horvátország. Része annak az évtizedeken át tartó túrelmes munkával – nem kis részben olasz közreműködéssel – létrehozott új Európának, amelynek gyümölcse valószínűleg a közeli jövőben érik majd be.

Ha magyar barátokkal beszélget az ember Triesztről, egészen más benyomások érik, mint amikor olasz, francia, angol vagy német ismerősökkel ejt róla szót. Az utóbbiak többnyire a legendás és egzotikus helyet látják városunkban, ahol a hajdani monarchiabeli légkörbe szippanthat bele az ember, ahol James Joyce, Italo Svevo és más nagy írók éltek. Magyar barátaink ezzel szemben Trieszt nevének hallatán rögtön szívélyesen, sőt rokonszenvezően mosolyodnak el, mintha közeli családtag kerülne szóba, mintha rég látott rokont üdvözlőnének nagy szeretettel és örömmel. Umberto Sabának az *Il Corriere della Sera* hasábjain 1948-ban megjelent cikke jut erről az eszembe. Triesztről felvázolt portréjában Saba elragadó nőhöz hasonlítja városunkat, aki először egy idős úrhoz (a Habsburg Birodalomhoz) megy feleségül, ám a férj rövid időn belül végelgyengülésben meghal. Ekkor a hölgy egy másik kérőhöz (a Mussolini-féle Olaszországhoz) megy hozzá, de ez is meghal. Harmadik férje, akivel nem sokkal

a második világháború vége után kelnek egybe, kissé elhanyagolja őt, ezért aztán a hölgy nem is tudja, hogyan vélekedjen az új házasság felől.

Saba cikkének megírása óta fél évszázad telt el. „Házassága” során Trieszt megélt vidámabb és szomorúbb napokat is, viharos jelenetekre nem került ugyan sor, ám az ifjúkori hév fellángolásának egy rövid időszakától eltekintve élete kissé eseménytelen volt. Mihez kezdjen most ez az elbűvölő és habozó szépasszony?

Én úgy vélem, nagy bizalommal tekinthet jövője, negyedik „házassága” felé. A Duna partjáról nézve városunk nyugodtan, felkészülten várja a jövőt. Az öböl,

a kikötő ma még szívesebben látja a sok kérőt, mint valaha, az iskolák új képzési irányokra, új eszközökre, új elismertségre, új barátságokra és kapcsolatokra, lelkesítő ösztönzésre várnak. A világ nyitva áll Trieszt előtt, ekkora esélye még soha nem volt a városnak! Igazán ujjongó szívvel várhatjuk hát az új „frigyét”. Úgy vélem, Trieszt még számos meglepetést tartogat mindenkinek, aki Budapestről, Ljubljanából vagy Splitből, Párizsból vagy Berlinből figyeli. Hajdani önmagán túl egyszerre kiderülhet erről a városról, hogy – válság ide vagy oda – új erőforrásokkal rendelkezik, s éppenséggel nagy-szerűen feltalálja magát ebben az új társadalomban, amelynek váratlanul a kellős közepén találta magát.

És most vessünk egy pillantást a múltra.

Magyarok Triesztben

Végezetül bátorításképpen szeretnék röviden megidézni néhány olyan magyar származású művészt és értelmiségit, akik jelentős szerepet töltek be a város közéletében. Hozzá kell tennem, hogy tudomásom szerint a mai napig nem született egyetlen részletes tanulmány sem a témáról. Pedig érthetően kívánatos, mondhatni célszerű volna, ha valaki végre pótolná a hiányt. Jobb későn, mint soha.

E rövid múltidézését mindenesetre a leghíresebb és világszerte legismertebb triesztivel, Italo Svevóval kezdem. A nagy regényíróról számtalan életrajz, tanulmány és visszaemlékezés született. De gyakran szó sem esik róla, pedig Svevo és bizonyos rokonai naplója alapján kikövetkeztethető, hogy a család a románul Copşa Mică, magyarul Kiskapus nevet viselő, ma Románia területén található, akkor még apró erdélyi faluból származik. A faluban egyetlen emléktábla sem jelzi, hogy innen indult el Triesztbe az egyik leghíresebb olasz író nagyapja. Régebben komoly gondot okozott

errefelé a légszennyezés, nem messze ugyanis koromgyár működött. Megkapó szépségű tájai és történelmi emlékei ellenére az európai turisták még mindig alig ismerik a népszerű regények révén legendássá vált Erdélyt. Akik nem hallottak például az észak-moldvai kolostorokról, azok előtt rejtve marad nemcsak az európai művészettörténetnek, hanem kontinensünk történelmének is egyik rendkívül érdekes fejezete.

Svevóhoz visszatérve talán nem haszontalan megemlíteni, hogy az Erdélybe több hullámban betelepült germán népcsoportok mindig is jelentős történelmi, kulturális és gazdasági szerepet játszottak a térségben. Szász és sváb telepesekről van szó. Magyarországon a második világháború végéig rendszerint sváboknak nevezték a német ajkú kisebbség tagjait. Ettore (Hector) Schmitz (művésznevén Italo Svevo) kétnyelvű magyar zsidó családba született: németül és trieszti dialektusban beszéltek odahaza. Lehet, hogy éppen e kétnyelvűség miatt vette fel az író a (germán nyelvű kisebbségre utaló) Svevo vezetéknevet és az Italo, azaz „olasz” keresztnévet.

Megjegyzem, hogy magyarul svábbogár a neve a valaha egész Közép-Európában igen elterjedt házi élősködőnek. Ha Italo Svevo, aki szinte biztosan nem tudott magyarul, ismerte volna ezt a magyar „sváb” szóhoz járuló képzettársítást, nemigen esett volna a választása éppen erre az álnévre.

Csak futólag szeretném megemlíteni, hogy a XIX. századi olasz irodalom egy másik kiemelkedő alakjá-

nak, Carlo Emilio Gaddának is magyar volt az édesanyja, ami bizonyára befolyásolta a „mérnök úr” nem egy témaválasztását.

Hadd szóljak most egy másik magyarországi zsidóról, aki nagy hatással volt Trieszt életére: Theodor Mayerra gondolok, a mai napig legolvasottabb helyi napilap, az *Il Piccolo* alapítójára és első tulajdonosára.

Nem kutatta még senki ezt a híres személyiséget sem, aki az Olasz Királyság szenátora és Mussolini barátja volt. Az *Il Piccolo* archívumában őrzött iratok között bizonyára történelmi jelentőségű dokumentumok is vannak: mint ismert, a lap lelkes támogatója, sőt egyik előmozdítója volt az irredenta mozgalomnak.

Ha nem tévedek, Theodor Mayer meglehetősen szegény családból származott, édesapja házaló árusként kezdte trieszti pályafutását. Theodor tizenhat éves korában saját vállalkozásba fogott: először egy filatéliai újságot alapított, később pedig az *Il Piccolo* című napilapot. Az új lap hamarosan nagy olvasóközönségre tett szert az egész városban, így aztán tulajdonosa szépen meggazdagodott. Szenátorrá választották; 1922-ben üdvözölte és támogatta a hatalomra jutó fasizmust. Mindazonáltal az 1938-as faji törvények neki sem kegyelmeztek: kénytelen volt eladni az újságot, és felhagyni minden közéleti tevékenységgel. Rómában halt meg viszonylagos jólétben, de munkatársai csodálatát és tiszteletét már nem élvezhette.

James Joyce, a zseniális ír szerző állítólag Theodor Mayerról, első trieszti munkaadójáról mintázta

James Joyce

az *Ulysses* főhősének, a magyar zsidó származású Leopold Bloomnak az alakját. A Segantini utcában emléktábla jelzi a házat, ahol Joyce egy ideig lakott. A tábla szövege szerint a szerző itt kezdett hozzá regénye megírásához, amely később meghozta számára a világhírt. Joyce állítólag

írás közben mindig odatette az íróasztalként használt utazóládára Mayer fényképét.

Szeretném felidézni két jelentős nőalak emlékét is. Egyikükről meglehetősen keveset tudunk. Anna Pulitzerről, Gustavo Pulitzer mérnök hűgáról van szó. Gustavo Pulitzer hajómérnöként, hollywoodi díszlettervezőként és Gio' Ponti munkatársaként szerzett magának hírnevet a két világháború közt. Életéről és munkásságáról bőséges szakirodalom áll rendelkezésre. Első munkája 1910-ből való; ez nem más, mint Anna hűgának síremléke, aki tizenkilenc éves korában öngyilkos lett. A fiatal lány életéről valóságos legendák keringenek; annyi bizonyos, hogy az ifjú költő, Scipio Slataper iránti szerelmében elkövetett öngyilkossága sokakat megrendített. Slataper barátnőjéhez (Anna Pulitzerhez, Elody Obláthhoz és „Gigetta” Carnielhez) írott leveleit Gianni Stuparich szerkesztette kötetbe *Lettere* (Levelek; később *Alle tre amiche*, azaz Három barátnőmhöz) címmel. A három lány Slataperhez írott levelei közül csupán Anna egyetlen levelét sikerült elolvasnom, melyet 1910-ben, kevéssel öngyilkossága előtt írt.¹ Anna halála után „Gigetta” feleségül ment Scipio Slataperhez. A költőt is fiatalon érte a halál: az első világháborúban esett el; soha nem láthatta gyermekét.

Ha jól emlékszem, a Pulitzer család makói származású. Két unokafivér indult útnak: egyikük, Anna apja Triesztben kötött ki, másikuk pedig Amerikába vándorolt. Az elsőből gazdag fakereskedő lett az Adria-parti városban. Az általa építtetett pompás villát néhány éve bontották le. Annáról, az eleven eszű, művelt lányról alig tudunk valamit.

A másik unokatestvér, Joseph, Anna nagybátyja egyenesen Amerikába ment, ahol tizenhét évesen részt

Italo Svevo

vett a függetlenségi háborúban. Előbb republikánus, majd demokrata párti képviselővé választották. Megvásárolt több lapot is, köztük a *New York World*-öt. Ő alapította a Pulitzer-díjat, az Egyesült Államok legrangosabb irodalmi díját.

Ami Slataper másik „barátnőjét”, Elody Obláthot illeti, nem sokkal kevésbé tragikus sors várt rá, mint Annára. Elody is magyar családból származott. Fiatalon írni kezdett, és egy másik íróhoz, Gianni Stuparichhoz ment feleségül. Súlyos betegsége tíz éven át ágyhoz kötötte. Zsidó vallását elhagyva katolizált, ettől kezdve új hite lett egyedüli vigasza. Irodalmi munkássága mára – talán méltatlanul – feledésbe merült, noha szervesen hozzátartozik a trieszti irodalmi hagyományokhoz. Claudio Magris egyetemi szakdolgozati témaként adta ki e kivételes személyiség élettörténetének feldolgozását.

A trieszti értelmiség nemzedékeit kinevelő pedagógusok között szeretném megemlíteni Marino Szombathelyi nevét, aki – mint neve is mutatja – Szombathelyről származott. Tanárként és művelődési szakemberként vett részt Trieszt kulturális életében; leszármazottai ma is itt élnek.

Égető szükség volna egy alapos tanulmányra ebben a témában. Rövid írásomban a lényegre szorítkoztam. Befejezésül még annyit szeretnék megjegyezni, hogy egyes magyar családok – például a Frigessi família – meghatározó szerepet töltek be a város gazdasági életében. Néhány éve az erdélyi származású Illy család tett szert ilyesféle jelentős befolyásra.

Hiába a recesszió, a Trieszt nevű kedves hölgy újabb frigyre készülődik. Ezúttal Európa veszi őt feleségül. A brit és a spanyol törvények immár az efféle házasságkötést is lehetővé teszik.

Gál Judit fordítása

¹ Elody Oblath Stuparich: *Confessioni e lettere a Scipio* (Vallomások és levelek Scipióhoz). Torino, Fogola Editore, 1979. (a ford.)

RENATO TUBARO

Magyar kápolna Doberdó felett

Sólyom László, a Magyar Köztársaság elnöke a kápolnaavatáson

A Monte San Michele oldalában – ahol 1916-ban a XX. század egyik legnagyobb európai költője, Giuseppe Ungaretti, az olasz hadsereg egyszerű gyalogos katonájaként tragikus ihletésű, legmegrendítőbb verseit vetette papírra, miközben feje felett géppuskák kelepeltek, repeszgránátok robbantak – 2009. május 29-én a béke és a népek közötti megbékélés jegyében jelképes jelentőségű ünnepi eseményre került sor. A Magyar Köztársaság elnöke, Sólyom László személyesen is részt vett annak a doberdói kápolnának a felavatásán, amelyet a magyar katonák 1918-ban a harcok közötti szünetekben építettek az Isonzó mentén vívott tizenkét csatában elesett 100 000 bajtársuk emlékére.

Különös története van ennek a kápolnának. Amikor a caporettoi áttörést követően az osztrák–magyar hadsereg csapatai a Piave folyóig hatoltak előre, az

„isonzói front” mentén több tucat egyszerű katonai temető jött létre. A legtöbb ilyen temető a Karsztokon, különösen Doberdó környékén volt. A név még ma is jelképe a közel harminc hónapon át tartó véres küzdelmek minden képzeletet felülmúló borzalmainak. A magyar katonák, a honvédek úgy döntöttek, hogy kápolnát emelnek halottaik tiszteletére és emlékére ott, ahol a legkegyetlenebb küzdelmek dúltak: a Doberdó községhez tartozó Visintini nevű településen. A kápolna helyét nem kisebb személyiség választotta ki, mint maga I. Károly császár. A telek idős tulajdonosnője még ma is jól emlékszik, miként idézte fel édesapja az akkori eseményeket. Valamikor 1918 elején az apa épp döbbsen szemrevételezte a romhalmazt, ami a tűzérési tűz után házából maradt, amikor magas rangú magyar katonatisztek kíséretében megjelent a hadszínteret látogató császár. I. Károly

arra kérte, engedje meg a magyaroknak, hogy egy kápolnát építsenek a tulajdonában álló meredek udvar végében, ahonnan egy kisebb sík területre lehetett rálátni. Itt két, szomszédos telken több ezer katona volt elhantolva.

Mind a mai napig nem sikerült megállapítani, ki is tervezte az építészeti szempontból is értékes kis templomot, amelynek a kecses homlokzatát gazdagító, helyi, faragott mészkődarabok tökéletes állapotban vészelték át a viszontagságokat. 1918 őszén a kis épület majdnem teljes egészében elkészült; a beépítésre a helyszínen már elő voltak készítve az oltár köelemei és a belső díszítések. A templomocskára felszentelését 1918. november 11-re tűzték ki, de addigra a hanyatt-homlok menekülő osztrák-magyar hadsereg már visszavonult az Alpokon túlra. A kápolnát több mint hetven éven át istállóknak, tyúkólnak használták, szénát, mezőgazdasági felszereléseket tároltak benne. A múlt század kilencvenes éveiben fedezték fel, az Associazione Amici dell'Isonzo (Isonzói Baráti Egyesület) tagjai. Az Egyesület 1992-ben alakult Goriziában, azzal a céllal, hogy felkutassa és közkinccsá tegye az I. világháború történelmi emlékeit, fennmaradt tárgyait, és hogy együttműködjön a győri Isonzói Baráti Körrel, amely lassan immár húsz éve szervez rendszeresen zárandoklatokat az egykori csataterекre és a világháborús temetőkre. Egy nyugdíjas alpesi hegyivadász tiszt, a sajnos korán eltávozott Tullio Poiana, értékes fotódokumentációt készített a kápolnáról, és a fényképeket megjelentette a katonák által épített emlékkápolnákról szóló könyvében. Az Isonzói Baráti Egyesület Laura Luciani vezetésével úgy döntött, hogy felújítja és egyben teljessé teszi az építményt: elkezdtek tárgyalni a földterület tulajdonosával, a község polgármesteri hivatalával, a megye vezetésével, a magyar Honvédelmi Minisztériummal. De továbbra is fennállt egy megoldhatatlannak tűnő probléma, a költségek fedezése. 2007 elején Birher Nándor, a goriziai Közép-európai Kulturális Intézet kuratóriumának tagja bevonta az újjáépítési projektbe Szunai Miklós magyar vállalkozót. Szunai nagylelkűen magára vállalta a kápolna rendbehozatalának és befejezésének összes költségét, és türelemmel, szívós kitartással leküzdötte a sok-sok bürokratikus nehéz-

Képeslap az első világháborúból. A Monarchia olaszországi és svájci határán. A hátlapján a bélyegző: Nem közölhető, Sajtóbizottság

seget, amelyek Olaszországban még a jótékony célú kezdeményezések kibontakozását is komolyan akadályozzák, és gyakran tántorítják vissza főleg a külföldi vállalkozókat.

A munkálatok véget értek. Újjáépítették a tetőzetet, a kápolnához hozzáépítettek egy kis méretű apszist, a falakat színes, művészi üveglablakok díszítik. Az oltárhoz felhasználták a közben előkerült, eredetileg is erre a célra faragott kőtáblákat. Szunai Miklósnak, aki az egész vállalkozást finanszírozta, valamint a védnökséget vállaló Széchenyi Tudományos Társaságnak az volt az óhaja, hogy a kápolna az isonzói csatákban elesett összes katona emlékműve legyen, tekintet nélkül arra, hogy mi volt az anyanyelvük, melyik hadsereghöz, melyik felekezethez tartoztak. Sólyom László magyar köztársasági elnök jelenlétében a kápolnát éppen ezért Dino De Ambrosi, goriziai metropolita érsekkel együtt egy-egy református, evangélikus, ortodox és görög katolikus püspök szentelte fel. Az ünnepségen a magyar köztársasági elnök kiemelte, hogy az elesettek tragikus áldozatot hoztak egy összességében közel kilencmillió emberéletet követelő értelmetlen háborúért, amely ráadásul a még véresebb második világháborút készítette elő.

Szunai Miklósnak köszönhetően (aki már 2008-ban lehetővé tette, hogy az ukrainai Brjankában emlékoszlop állíttassék az elesettek emlékére) most egész Európának van egy újabb olyan történelmi emlékműve, amely előtt az emberek mélyen elgondolkodhatnak a háború borzalmain.

Szomráky Béla fordítása

Közép-Európa legrokonszenvesebb arca

– a XVIII. Mittelfest elé –

Ha igazi gyűjtő volnék, mostanra lenne tizenhét nagyon finom és szép pamuttrikóm, olyan, amelyiken Cividale városának valamelyik jelképe látható – mondjuk az Ördöghíd –, vagy a főszereplőnek választott művész (például Franz Kafka) arcképe. S persze az évszám. Dokumentációnak sem volna rossz. A trikókon lévő logók voltak láthatók a plakátokon, a kiadványok és a prospektusok címlapjain. Elegáns példa a művészet, a reklám és a kulturális eseményt támogató járulékos kereskedelem összekapcsolására.

Ez a fesztivál a politika és a kultúra szerencsés találkozásából született, majd húsz éve. 1991-ben volt a premier. Az akkori politikai elképzelés öt közép-európai ország, Ausztria, Olaszország, Magyarország, Jugoszlávia, Csehszlovákia sokféle összefogását kívánta megvalósítani. Mára az akkori ötből kettő már nem is létezik, ám szerencsére a fesztivál él, előadásai emlékeztetnek, az ottani találkozások úgyszintén.

Felsorolom az 1991-es művészeti tanácsa tagjait: Ausztria: George Tabori, Csehszlovákia: Jiří Menzel, Jugoszlávia: Jovan Ćirilov, Magyarország: Ascher Tamás, Olaszország: Giorgio Pressburger. Aki a fesztiválnak előbb a művészeti vezetője, majd 93-tól főigazgatója, intendánsa is.

Az eddigi tizenhét évad alatt (a délszláv háború miatt egy esztendő kimaradt) nem láttam a Cividaleen odavetett, laza, hakiszerű előadást. Függetlenül a nyártól, a különlegesen szép helyszíntől, a szabadtértől – mindenki mindig a legjobb formáját hozta. Akiket ide hívtak, s akik idejöttek, hittek a művészet érvényességében, s talán Közép-Európa kulturális összetartozásában is. A cividalei szereplés számukra vizsga volt, egymással versengtek. (Tábori György például úgy készítette a Kafka-adaptációját, hogy Bécsben kiköltözött színészeivel a klasszikus Burg Theaterből, és egy városszéli művelődési ház szabadtéri színpadán próbált.)

A tizenhét év alatt Közép-Európának nemcsak irodalmi értékei kerültek színpadra, hanem történelme is. Claudio Magris *Duna* című esszéregényét Giorgio Pressburger úgy rendezte meg, hogy az egész várost színpadként használta. A nézők vándoroltak térben és időben. A város egyik pontján Marlene Dietrich éne-

Julius Caesar szobra a város közepén

kelt, másutt pedig Hitler üvöltött 1933-ból. De szerepeltek látványként az 1945-ben vagy '56-ban Budapesten kilőtt szovjet tankok is. A nézők persze kérdeztek. Aznap, másnap, később is. Íme egy akkori válasz: „vitathatatlan, hogy térségünkben a századfordulón, s utána is hihetetlenül sok tehetséges ember született. Ám ugyanebből a térségből származik az emberi történelem legkegyetlenebb eseménysora. Tekintsük a Mittelfest eredményét egy kis jóvátételnek mindazon kegyetlenségért, amelyet apáink és nagyapáink elkövettek, de tekintsük tisztelgésnek is az előtt a kultúra előtt, amelyet ők hívtak életre.”

Igazságtalan vagyok, hogy csak a drámai momentumokat említem. A komorságnál több volt a vidámság, jazz, tánc, vígjáték, vígopera. Lehetett ott boldognak is lenni, nevetni, élvezni a latin várost, a Natisone folyót, a hegyeket, évszázados házakat, borokat, ételeket.

Az idei a főcím: *Húsz évvel a Fal leomlása után*. A programot böngészve azért hozzáteszem, lesz más is: Például Vukán György zenéjére komponált XX. századi magyar táncjáték.

MP

Ez a *Médeia* Jugoszláviából érkezett
Egy jellegzetes maszk Rousseau: *Falusi varázsló* című operájának előadásából

Cividale a Júlia-Alpok lábánál terül el, nem messze az Adriai-tengertől, Zágrábtól balra, egyértelműen lejjebb, mint Bécs, és mindenképpen közelebb Prágához vagy Budapesthez, mint Rómához. Amikor Julius Caesar Kr. előtt ötven évvel megalapította a várost, furcsa módon eltért a hagyományoktól, nem épített Castrumot, ahogy a Római Birodalom végén volt szokás, hanem a *Forum Julii* nevet adományozta neki, azaz a békés egymásra találások, a kereskedelem és a kultúra kapcsolódási pontjává tette. Cividale polgárai (a város jelenlegi neve a középkori *Civitas Austriae* elolaszosodott formája). Méltán büszkék arra, hogy a történelem viharaiiban mindig megtalálták a módját, mint lehet megőrizni a nyitottságot. Az Alpoktól a Dunaig a határok annyiszor és annyiféleképpen változtak, hogy a tartomány történelmének egyik legderűsebb időszaka éppen arra az időre esik, amikor a határokat, legalábbis virtuálisan eltörölte a Monarchia, és megszületett a kifejezés, amely igazi karrierjét nem a politikának, hanem a kultúrának köszönhetette: Közép-Európa címszó alatt foglalhatjuk össze Strauss keringőit és Freud tanulmányait, Mahler szimfóniáit, Kafka és Musil regényeit, Kraus aforizmáit, Schnitzler és Svevo darabjait.

DOBERDÓTÓL NÁPOLYIG

A XX. század madarai

– Kalmár Ferenc szobrászművész világa –

Az 1928-ban Szabadkán született Kalmár Ferenc a Hangya András festő- és grafikusművész által indított szabadkai figurális rajztanfolyamon szerezte elméleti és gyakorlati művészeti ismereteit 1946-ban. 1953-ban az újvidéki Tanárképző Főiskola képzőművészeti szakán tanári diplomát szerzett, majd egy szabadkai iskolában helyezkedett el. Ekkor még főként illusztrációkat, rajzokat, pasztellképeket készített, de már próbálkozott szobrászattal is. 1955-ben Belgrádban egy ismert szobrászművésznél, Milan Besarabićnál dolgozott, ott ismerte meg a szobrászat és a kerámia-készítés fortélyait.

Az 1950-es években sorra alakultak meg az első vajdasági művésztelepek Zentán, Topolyán, majd Kishegyesen, amelyeknek Kalmár Ferenc is aktív résztvevőjévé vált. Kishegyesen kezdett egyre többet kísérletezni a kerámiával, és ezen a művésztelepen dolgozott először együtt a feleségével, a Kalmár Magda néven ismertté váló keramikussal, akivel 1961 óta élnek és alkotnak együtt. Később újabb művésszel bővült a család: lányuk, Kalmár Magdolna Médi az iparművészeti egyetem kerámia szakán végzett.

Kalmár Ferenc első önálló tárlatán a szobrok mellett még akvarelleket és kerámiát is kiállított, majd egyre több szobor került ki a keze alól. Művészete több korszakra bontható, a realista szobroktól a leegyszerűsített formavilágú, stilizált fa- és agyagalkotásoktól a fémhegesztésű kompozíciókig, a lírai, áttört, csipkeszerű fémszobroktól a monumentális köztéri emlékművekig szinte lehetetlen számba venni alkotásait. Művészi pályáját leginkább a kísérletezés jellemezte: kísérletezett anyaggal, kifejezésmóddal, formával, tartalommal, kombinálta az anyagokat a papírtól az üvegen át a különböző fémekig, s az elért sikerek, a díjnyertes pályázatok mintha még inkább ösztönözték volna erre...

A rovar-, állat- és növényvilág formáiból fokozatosan kialakuló művészetével az 1960-as évek végén és az 1970-es években a vajdasági informel szobrászat szinte egyetlen képviselője. A rendkívül sokféle anyag mellett művészetében egyhez mindvégig ragaszkodott, és ez a fa. A fa mint anyag (sokszor a többi mellett) minden korszakában megtalálható, és a madár-motívum is végighúzódik művészetén (a madarat a Föld legtökéletesebb élőlényének tartja, amellyel minden érzés kifejezhető). Egy-egy madárszobor minden korszakában felbukkan, de egész ciklust (*Szárnyak*) is szentelt e témának. A madár-motívumot köztéri emlék-

műként is megformálta: 1994-ben avatták fel Szabadkán az egykori tömegsír helyén, az 1944/45-ös ártatlan áldozatok emlékére emelt, nagy vihart kiváltó *Vergődő madár* című emlékművet.

Kalmár 1982-ben néhány hónapot az Amerikai Egyesült Államokban töltött családjával, ahol elsősorban az indián művészet formavilága és az ősi indián technikák hatottak rá. Onnan ered madarai harsány színeinek harmóniája is.

Szobrai az 1990-es évek közepén kerültek be a szerbiai Jagodinán levő Naiv Művészetek Múzeumába. Az ottani alkotások hatására ő is közelebb került a naiv művészethez, ugyanakkor alkotásai magukon viselik a vajdasági szobrászatban egyedülálló fél évszázados művészi pálya során kialakult sajátos egyéni vonásait is.

Kalmár Ferenc művészetét számos díjjal elismerték, többek között a Forum Képzőművészeti Díjjal (Újvidék, 1993), a Naiv Művészetek 8. Biennáléjának különdíjával (Jagodina, 1997), a Naiv Művészetek 11. Biennáléjának szobrászati díjával (Jagodina, 2003), Pro Urbe Díjjal (Szabadka, 2003), a jagodinai Naiv Művészeti Múzeum Életműdíjával (2007).

Kalmár Ferenc szobrászművészetének más vonatkozásban is sajátos területét képezik a díjak: tervezője és kivitelezője a Híd Irodalmi Díjnak (B. Szabó Györggyel), a Forum Képzőművészeti Díjnak (Ács Józseffel), a Vajdasági Közművelődési Közösség Kultúra Szikrái Díjának, a Belgrádi Rádió Siring Zeneművészeti Díjának, a Magyar Nyelvművelő Egyesület Szarvas Gábor Díjának, az Aracs-díjnak.

Szobrai Magyarországon már többször szerepeltek kiállításokon, de Budapesten még nem volt önálló kiállítása. Tavaly két alkotása volt látható a Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetségének (MKISZ) Andrássy úti Galériájában megrendezett a *Naiv és marginális művészet Szerbiában* című kiállításon.

A jagodinai Naiv Művészeti Múzeum a Szerbiai Művelődési Minisztérium támogatásával önálló Kalmár Ferenc-kiállítást rendez, amely a Közép-Európai Kulturális Intézetben nyílik meg ez év szeptemberében. A kiállítás szerzője, Nina Krstić művészettörténész mintegy ötven alkotást válogatott, jórészt a múzeum gyűjteményéből, amelyek Kalmár Ferenc szobrainak sajátos világát varázsolják majd Budapestre.

Balázs-Arth Valéria

„Kalmár Ferencnél a művészi ötlet tárgyiasulásának folyamata sajátos szertartás, amelyben egyesül, szemben áll és kölcsönösen kiegészíti egymást a művész és a fa. Az eldobott fatuskó, ág vagy gyökér amorf alakjából Kalmár elkezd alkotni, teremteni, életre kelti a formákat. Behatol a fába az egészséges rétegig, illetve eltávolítja a száraz és sérült anyagot, ezzel előbukkan a forma természetes vonala, amely „feltör” és előtárja ősfarmait. *A fa csak felkínálja a formát, a természet az elsődleges mester, én csak utána következem* – han-

goztatja gyakran a művész. A természetben talált fa alakja néha állatalakokra emlékeztet. A kívánt formát Kalmár a görbe vonalak, bemélyedések, hasadékok, dudorok egyenesítésével éri el. A térfogat meghatározásával vagy éppen változtatásával alakítja hozzá az anyagot a végző, de gyakran mégis bizonytalan ötletéhez, ami azt jelenti, hogy az adott pillanatban néha változtat az elképzelésén: az újonnan létrejött forma spontánul felkínál egy tartalmat, és a művész elképzelésének megvalósítása egy teljesen új realitássá alakul át.

Kalmár ihletének fő tárgya mindenképpen az állatvilág: a bogarak, gyíkok, szöcskék, tücskök, lepkék, de mindenekelőtt művészi *credója* a monumentális, élénk színekre festett, különféle madarakban fejeződik ki. Kalmár Ferenc madarainak ez a különös enciklopédiája mutatja a művész teljes odaadását, érzelmi kötődését a madarakhoz. Évtizedek óta lekötik a figyelmét. Tanulmányozza, figyeli őket, csodálja titokzatos viselkedésüket, közelségüket a természethez. Kalmár egész életfilozófiája az embernek azon a törekvésén alapszik, hogy a magasba emelkedjen, elérje az eget. *A madarak isteni teremtmények. Kecses tartásukkal és gyengédségükkel csodálatba ejtik az embereket. Ezeknek a csodálatos lényeknek emlékműveket kell állítani, mert*

lehetséges, hogy a mi nemzedékeink az utolsók, akik még a természetben hallhatják a fülemüle énekét – mondja a művész.

Kalmár Ferenc lényében életre kelti a természetből felhalmozódott hangokat, és felforrósítja magát a formát, amely az ötletet adja. Ez a nagyon közeli, bensőséges viszonya a fa szerves formájával a művész sorsává válik. A fa a társa az elmélkedésben, elmélyülésben, ahonnan egyengetni próbálja az emberi konvenciók hordalékait az önismeret-re való törekvésben.

A fa anyagába való bemetszésekkel a művész megszabadítja a formát a *feleslegtől*, megszelídíti a természetet; megpróbálja ellenőrizni az ujjai alatt érzett térfogat energiáját, amíg hangsúlyosabbá teszi a vágásokat, vagy finoman formálja a körvonalakat. Mindaddig Kalmár a szobrász. Megteremti az alapot a következő, az igazi, kutató képzőművészt felfedő fázisáig, amikor a forma festővászonná válik!

A vonal és a szín különleges esztétikai élményt jelentenek a művész alkotásaiban. A szobrászon időnként felülkerekedik a festő! A vonal hangsúlyozza, vagy esetleg enyhíti a szétrobbant formákat. A vonal körülhatárolja az alakot, vezeti a látogatót a művészi ötlet intencióinak mélyebb, újabb rétegein keresztül. A vonal asszociációkat kelt, kiemel, az esetek többségében a vonal a végső szó: meghatározza az atmoszférát, életre kelt, új energiával tölt fel, és meghatározza a szobor jellegét. A színek és a formának ez a sajátos, hihetetlen, okozati-következményi viszonya teszi Kalmár Ferencet élvonalbeli nagy művésszé, aki sajátosan eredeti életművével összekapcsolta a festészetet a szobrászattal, mint a művészet két oszlopát, amelyek között alkotásai képeznek hidat.”

Nina Krstić

a jagodinai Naiv Művészetek Múzeumának igazgatónője

JAROSLAV HAŠEK

Három kiadatlan írása

Jaroslav Hašek (1883–1923) cseh író rendkívül terjedelmes kisprózai életműve számos cseh- és oroszországi cseh nyelvű lapban szóródott szét. Az 1990-es években megindult irodalomtörténeti kutatásoknak köszönhetően több olyan novellája került elő, amely addig nem szerepelt az összkiadásokban. Magyarul újabban a Cartaphilus Kiadó gondozásában megjelent kötetek adtak új szempontú válogatást a cseh író műveiből. Jelen összeállítás olyan Hašek-prózákat tartalmaz, amelyek az I. világháború előtti Csehország államjogi problémáiba, a cseh–német kulturális és nyelvi harcba és az elbürokratizálódásba engednek bepillantást. (K. Sz. R.)

NYELVRENDELETI JAVASLATOK

Meg nem erősített hírek szerint Wolf, valamint nemes Stransky urak és társ. készítik a következő nyelvrendeletet. Kizárólag ennek alapján várható a két nemzet békés egymás mellett élése. Mivel a javaslat olyannyira mérsékelt, hogy maguk a készítői is csodálkoznak, mennyit voltak képesek engedni jogos követeléseikből és mérsékelni elvárásaikat saját nemzettársaik kárára, elvárják a keményfejű csehektől, hogy elfogadják végre. Amennyiben a csehek nem fogadják el e szerény követeléseiket sem, azonnal kiderül, ki a jóhiszemű, és ki az, aki békétlenséget szít. Csehország galamblelkű német lakosainak utolsó kísérlete ez – amennyiben felsülnek vele, akkor majd német módra rendet vágnak!

I.

Hogy ne sérüljön a birodalmi alaptörvény XIX. cikkelye, mindkét nemzetiségnek biztosítja az anyanyelvhasználat jogát, azzal a megkötéssel, hogy a hivatalokban, nyilvános helyeken, az utcán stb. németül kell beszélni. A cseh nyelv használatát otthon a házastársak között, ha suttogva beszélnek, hogy a szomszédjukat, amennyiben az esetleg német, ne zavarják, ne provokálják ezzel a minderwertig¹ nyelvel.

II.

A hivatalokba helyeztessenek születésüket és gondolkodásukat tekintve is fajtisza németeket. A hivatalnok cseh nyelvismerete nem büntetendő, amennyiben azt sem a hivatalában, sem otthon nem használja, és mindenféleképpen igyekezik eltitkolni ezt mint illetlenséget.

III.

Az adóhatóság, hogy eleget tegyenek az egyenlőség elvének, beszédi a pénzt mind a csehektől, mind a németektől. Az adóhivatalban kerüljön alkalmazásba egy cseh hivatalnok, akinek a legszükségesebb esetben szabad magát megértetnie a cseh féllal:

¹ Kevésbé értékes (német)

mindazonáltal csak akkor cselekedhet így, ha valamennyi kísérlet, hogy megértessék magukat németül vagy gesztikulálással, sikertelennek bizonyult.

IV.

A postánál a cseh névhasználat csak az adott járason belül a tiszta cseh település esetén engedhető meg. Amennyiben a levél keresztülhalad egy vegyes vagy német járason, a címzést, nehogy sértse a németek nemzeti érzelmeit, nem szabad máshogy írni, csak németül. A német engedmény oly nagy mértékű, hogy a cseh tulajdonneveket, legyenek azok akár személy-, akár helységnevek, nem kell lefordítani németre. Így pl. a következő cím: K. Krikava, Tylova ulece, Smíchov, maradhat cseh, nem kell a következőképpen hangoznia, ahogyan tulajdonképpen hangoznia kellene: K. Schreihals, Organtingasse, Lachau. Vagy Jan Němeček Vyšehradon = Hans Deutscherle in Höherburg.

V.

Mivel a hivatalokban, a nyilvános helyeken, az utcákon stb. csak és kizárólag a németet szabad használni, a társalgás nyelve mindenkinél német, ezért az 1910-ben esedékes népszámláláson a „társalgás nyelve” rovat teljesen megszűnik, és minden újszülöttet német anyanyelvűként vezetnek be az anyakönyvbe.

Amennyiben a csehek nem fogadják el e mérsékelt követeléseinket, készek vagyunk vérrel (nem a sajátunkkal) megvédeni szent jogainkat. Heil! Heil! Heil!

Karikatury I. évf. 4. sz., 1909. február 4.

A SZERENCSÉTLÉN RENDŐRFŐNÖK

A rendőrfőnök úrra olyan sok szerencsétlenség zúdult, hogy kifejezetten bűnnek eresztette a fejét. Először is saját kezűleg állított ki egy külföldi útlevelet egy sikkasztónak, akire körözést adott ki. Másodszor, miután megtalálták egy újszülött holttestét, ahelyett, hogy az anya után nyomoztatott volna, tévedésből az apát kerestette. Olyannyira úrrá lett rajta a kétségbeesés, hogy egy étteremben jól felöntött a garatra, majd átment egy gyanús kocsmába. Ezek után már csak az maradt meg a fejében, hogy holmi urakkal kilépett a kocsmából a sötét éjszakába, és azok arra kérték egy ékszerüzlet előtt, hogy figyeljen jól, és ha hallja a járőr érkezését, tüsszentsen. A többire már csak homályosan emlékezett. Reggel a saját ágyában ébredt, és

a kabátja zsebében talált nyolc aranygyűrűt, három órát, valami karkötőfélet és egy tucat gránátköves nyakkendő-t. Egy óra múlva jelentették neki, hogy éjjel ismeretlen tettesek kifosztottak egy ékszerüzletet a főutcán. Följelentést tett a kárvallott is. Az újságok akkoriban azt írták, hogy másnap a posta kézbesítette a tulajdonosnak egy ládikót, amelyben nyolc gyűrűt, három karórát, karkötőt és egy tucat gránátköves nyakkendő-t találtak, és hogy a rendőrfőnök a detektívjeit Olaszországba küldte. Ez így is volt, mert észébe jutott, hogy az urak, akik az ékszerüzlet elé állították, Hamburgot emlegették.

Mindebből nyilvánvaló, hogy bátran beszélhetünk a rendőrfőnök szerencsétlenségéről, egy boldogtalan férfiúról, akihez hű kutyaként szegődött a balsors.

Egyik szerencsétlenség érte a másik után. Ahová lépett, ott fű sem termett többet. Legutóbb is szabadlábra helyezett egy tolvajt, aki beismerte, hogy kirabolt egy villát a város határában.

A következő töprengés előzte meg a tolvaj szabadulását: „Most tél van. Ez a semmirekellő szívesen melegedne és hízna az állam pénzén. A legjobb lesz, ha újból fontolóra vesszük, nem ártatlan-e.”

– Hallja csak, barátom, biztos, hogy nem téved – szólt a tolvajhoz –, tényleg maga volt az, aki betört a villába? Nem lehet, hogy valaki más volt az?

– Kérem, méltóságos úr, hiszen pont az ablak alatt fogtak el.

– Rendben, de nem csak véletlenül sétált arra?

– A megélhetésem után mentem, méltóságos úr.

– Jó. Ezek szerint magának nem állt szándékában betörni, ahogy tegnap állította.

A tolvaj megvakarta a füle tövét:

– Akkor nem én voltam.

– Hát bizony ne rontsa itt nekünk a levegőt, barátocskám – szólt a rendőrfőnök, és megparancsolta, hogy azonnal helyezték szabadlábra.

Az eset körül mindenestre vita támadt. Azt állították ugyanis, hogy először is akkor fogták el, amikor kimászott az ablakon, másodszor, hogy tolvajkulcsokat találtak nála, harmadszor, hogy összekötözött néhány dunyhát, kihajította a villa ablakán, majd éppen rá akart ugriani.

– Ez még semmit sem bizonyít – vetette ellene a szerencsétlen rendőrfőnök –, de ha bűnös is, akkor most kereket old az országból, és elnyeli őt a külföld. Itthon hűsölne két évig, aztán folytatná, ahol abba hagyta. Így meg eltakarodik az országból, az államnak pedig nem kell eltartania két évig.

Talán emlékeznek rá, hogy mennyi bűncselekményt követtek el már ebben az évben. Össze sem lehet

számlálni, és közöttük úgy evickél a szerencsétlen rendőrfőnök, akár egy félholt ponty, amely a hasával már fölfelé fordult.

Bizonyára hallottak arról, hogy a város határában lévő krumpliföldön találtak egy koffert, amelyből egy földarabolt hullát szedtek ki. A bőrönd három hétig hevert a mezőn. A csendőr hatvanszor sétált el mellette, mire végre jelentette, és a kihallgatáson azt mondta jegyzőkönyvbe, hogy várta, nem jön-e valaki érte:

– A krumpliföldön elhajtított koffert teljesen hétköznapi dolognak tartottam, amely, hogy úgy mondjam, mindennapos eset. Észre sem vettem volna a bőröndöt, de a förtelmes szag, amely a bőröndből áradt, figyelmessé tett rá. Azon a nézetem voltam, hogy a koffertben egy tehéntetem rejtőzik, amelyet valaki azért gyömösölt bele, hogy ne kelljen elásatnia a sintérrel. Három hétig jártam tehát a koffer mellett, és vártam, nem jön-e a tehén gazdája megnézni, mi történt vele. Amikor nem jött, elvittem a koffert a csendőr-állomásra, ahol a tehén helyett egy tetemet találtunk benne. Legalábbis úgy ítélem meg, hogy holttest volt, mert kiszórtunk a bőröndből egy fejet, kezét és lábat. Mindez nagyon gyanús volt. A földarabolt hulla a bőröndben gyilkosságra utal. Embereket ugyanis ilyen módon nem temetnek. Mihelyt megállapítottam ezeket a körülményeket, azonnal beláttam, hogy ez az ügy rejtélyes.

A szerencsétlen rendőrfőnök már tizedszer olvasta a körültekintő csendőrrel készült jegyzőkönyv részleteit, aki éberségének köszönhetően olyan korán fölfeledezte a rejtélyes esetet. Dolgozószobájában nyomozók adták egymásnak a kilincset, egyik a másik után, gyanúsítottakat vezettek föl. Négyszáz férfit, nőt és gyereket zártak be. Valahány sírt-rítt, térdre rogyott a rendőrfőnök előtt, aki barátságosan veregette a szerencsétlenek hátát, és mindegyiknek ezt mondta:

– Föl a fejjel, még nem lóg.

Majd megérkeztek a fődetektívek, és újabb javaslatokkal álltak elő, aminek az volt a következménye, hogy újabb tucat gyanúsítottat tartóztattak le.

A rendőrség hirdetményt adott ki, amelyben ötszáz korona jutalmat ígért mindenkinek, aki tud valamit az ügyről.

Ez kitűnő trükknek bizonyult. A gyilkosságról a legtöbbet a gyilkos tudja, bejön az ötszáz koronáért, és egyszerűen elfogják. Ezt követően a detektívek olyan emberek után nyomoztak, akiknek nincs koffertjük, és ezeket ismét a rendőrfőnök elé vezették, aki kénytelen volt barátságos szavakkal nyugtatni őket:

– Föl a fejjel, még nem lóg.

Így ment ez egy hétig. A szerencsétlen rendőrfőnök egész éjszakákat virrasztott át, és gondolkodott, hogyan jöhet rá az eset nyitjára.

Végül egy napon rózsaszín ábrázattal, jó hangulatban érkezett az irodájába, és odarendelte valamennyi hivatalnokát és nyomozóját.

– Kedves uraim – szólta a kezét dörzsölve –, az utóbbi időben rendkívül foglalkoztatott bennünket egy ügy, amelynek a megoldása egyszerű mint a pofon. A krumpliföldön találtak egy koffert, amelyben darabokra vágott hulla rejtőzött. Uraim, a maguk feltevézése szerint gyilkosságról van szó. Az eset alapos tanulmányozása után közölhetem önökkel, hogy öngyilkosság esete forog fenn. Az öngyilkosjelölt kivitte a bőröndjét a krumpliföldre, bemászott a koffertba, bezárta, és odabent földarabolta magát. Ezt azért tette, hogy összezavarja a nyomokat, de nem sikerült neki. Úgy gondolom, ez kitűnő magyarázat az esetre vonatkozólag.

A detektívek szomorúan egymásra tekintettek, és leforrázva eloldalogtak.

Ezek után persze az újságok vadul rávetették magukat a szerencsétlen rendőrfőnökre. A következőket írták:

Gyilkosság vagy öngyilkosság?

A rendőrségi közlemény szerint a rendőrfőnök úr úgy véli, hogy a burgonyaföldön talált bőröndben rejlő földarabolt holttest ügyében öngyilkosságról van szó. A rendőrfőnök úr azt a nézetet vallja, hogy a hulla kicipelte a koffertjét a kolompérföldre, belekúszott, bezárta, és odabent földarabolta magát.

A cikk folytatását elkobozták.

A szerencsétlen rendőrfőnök eltökélte, hogy megváltoztatja a közvélekedést saját magával kapcsolatban. Hosszan töprengett, míg végül azt ötlötte ki, elhitei a nyilvánossággal, hogy merényletet követtek el ellene.

Arzént szerzett, meghintett vele öt darab péksüteményt, elutazott a szomszéd városba, ahol a postán föladta a saját címére. A küldeményhez levelet mellékelte: „Jó étvágyat. A Fekete Kéz.”

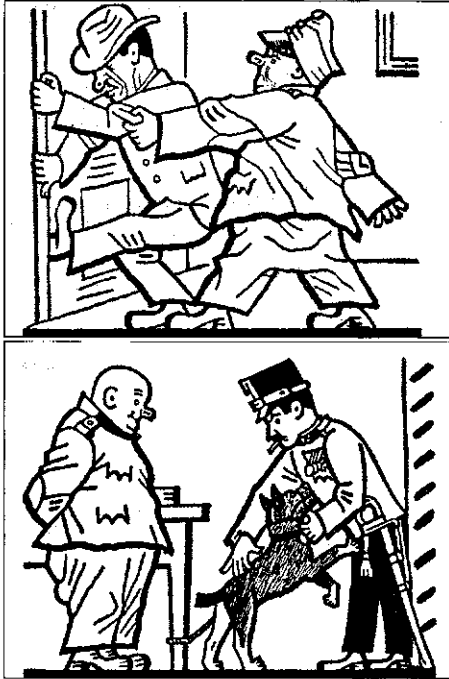
Szerencsétlen rendőrfőnök! A péksüteménnyel is jól megjárta.

Megkívánta, megette mind az ötöt, úgyhogy reggelre már kinyújtóztatták. Utolsó szavai ezek voltak: „Lefogadom, hogy nem találják meg a tettest.”

Ebben azonban tévedett. A rendőrség egész összeküvést leplezett le.

Dobrá kopa 4. évf. 40. sz., 1911. augusztus 11.

NYÍLT LEVÉL A PRÁGAI CS. ÉS K. ÁLLAMÜGYÉSZSÉGHEZ

Egész Európa figyelmét lekötötte a szerb hazaárulók zágrábi tárgyalása. A vádlottakat bizonyára elítélik, és eleget tesznek ugyanazon világi igazságszolgáltatásnak, amely alaposan megjutalmazza Accurti úr hangyaszorgalmát. Accurti úr előtt szédületes karrier áll... De miért ne rendezhetnénk valami hasonlót mi is? Amiye lehet a Lajtántúlnak, az lehet a szeretett Lajtáninnennek is. Vagy talán az európai politikának mindig csak a nagyvonalú politikai betyárakciókra kell figyelnie?

Magyar polgártársainktól eleddig keveset tanulunk. Igaz, mi is elkezdtünk összeeskábálni egy hazaárulási pert. Sajnos csütörtököt mondtunk, mi, hű polgárok pedig csak irultunk-pirultunk szegyenünkben és dühünkben, miközben a hazaárulók élnek világukat... Nem állt ugyanis rendelkezésünkre elegendő bizonyíték. Mašeket néhány hónapra el kellett volna küldeni tanulmányútra Nastičhoz!

Egész Ausztria meg van győződve arról, hogy a személyek, akiknél házkutatást tartottak, ártatlanok. A nép szava isten szava! Én pedig ma a nép szavának akarok a hangtölcsére lenni. Mind a mai napig keveset használtam ennek a birodalomnak, talán csak annyival, hogy cs. k. virzsíniát szívok; de ma mindent pótolok, amivel tartoztam. Csehországban vannak hazaárulók – legalábbis a zágrábi bírák logikája szerint.

Ismertetem a bizonyító körülményeket:

1. A műszaki tudományok egyetemi tanára, Stoklas egy éve részt vett a belgrádi paraszt-kongresszuson. Már ez is elegendő volna ahhoz, hogy vizsgálati fogásba vegyék, vagy házkutatást tartsanak nála. A professzor úr azonban ennél sokkal nagyobb bünt követte el! Részt vett Péter király audienciáján, aki vállon veregette. Beszélgetésük tárgya ismeretlen előttem.

2. Klofác képviselőről már írtunk e lap hasábjain, hogyan kínálta föl Belgrádban megvételre Ausztriát. Hírt adott róla a Fremdenblatt és más bécsi lapok is. A Fremdenblatt pedig sohasem hazudik.

3. Choc képviselő megvásárolta a Prágai Képes Kurírt, amelyben leközlötték Péter király és György herceg arcképét.

4. A fiatal cseh Čech képviselő szerb ökörből készült húst fogyasztott a parlament éttermében. Ezenkívül a bélyeggyűjteményében a szerb bélyegeket elől tartja, osztrák bélyegei pedig egyáltalán nincsenek. (Véletlenül nem egy titkos radikális?)

5. E lapnak a felelős kiadója, J. Střibrný szerb nemzeti színű nyakkendőt visel. A fekete-sárgát czzel szemben lábbal tapodja: ugyanis sárga csíkos fekete zoknit hord. A háztartásában nem tűr másféle szilvalekvárt, csak szerb eredetűt. (Nem hazaárulás-e ez par excellence?)

6. A dicső cs. k. áll. ügyészség előtt már jól ismert, hogy Emil Špatný antimilitarista szerkesztő oly módon segíti a szerbeket, hogy dezertálásra csábítja az osztrák katonákat. Az ismerőseinek, akik katonának mennek, olyan szerb komiszkenyeret mutat, amelyik a miénktől eltérően puha – és „richtig” meg lehet enni, ahogyan jó csehesen mondjuk.

Ezek a főkolomposok. De sok ezren állnak mögöttük. Talán kiadok egy füzetet, amelyben leleplezem azokat a személyeket, akik egyébként becsületes és feddhetetlen emberek benyomását keltik. Biztos vagyok abban, hogy legalább ötször annyi hazaárulót tudunk fölhajtani, mint Nastič kolléga.

Egyelőre – úgy gondolom – elég ennyi figyelmeztetés, hogy a cs. k. államügyészség magáévá tegye ezt az ügyet. Az én támogatásomra számíthat. Persze ő sem tagadhatja meg tőlem segítő karját, amiként nem tagadta meg Nastičtól sem.

Karikatúra, 1. évf. 8. sz. 1909. ápr. 1.

Kiss Szemán Róbert fordításai

VÉGEL LÁSZLÓ

Peremvidéki európaiság

Todor Manojlović szellemisége és művészete egyszerre modern és vidéki, európai és balkáni, kozmopolita és vajdasági. Olyan jelzők ezek, amelyeket a XX. században nehéz összebékíteni. Szinte lehetetlen. Nem is csoda, hogy a szerb költészetben és kultúrában nehéz kijelölni a helyét, és személye mindvégig a félreértések és ellentmondások áldozata volt.

1883-ban született a bánáti Nagybecskerekben, és 1968-ban halt meg ugyanott. Szülővárosában magyarul fejezte be a gimnáziumot, katonaidejét Temesvárott, Karlócán meg Fehértemplomon szolgálta. Rilkrét, Stefan Georget és Hofmannstahl-t olvasott.

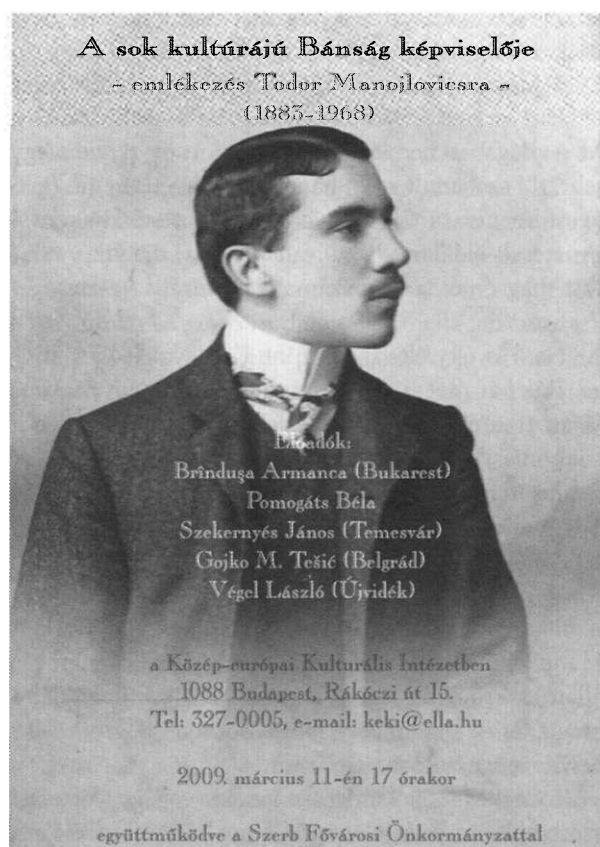
Leszerelése után, 1907-ben Budapesten jogot tanult, a színház azonban jobban lekötötte érdeklődését. A kordokumentumok szerint rokonszenvet érzett az operett iránt, Fedák Sári volt a kedvenc színésznője. Budapestről Nagyváradra költözött, ahol joghallgatóként kapcsolatba került Adyval és a holnaposokkal.

Kázmér Ernő *Kalangyában* megjelent tanulmányából tudjuk, hogy Manojlović a nagyváradi EMKE kávéházban felolvasta az általa németre fordított Ady-verseket, amelyeket az egyébként németül alig tudó Ady nagyra tartott. Naplójegyzeteinek jelentős részét németül írta.

Első költeményeit németül írta, és a *Temischwarrer Zeitung*-ban közölte. Ezek után kezdődik európai vándorútja. 1910-ben Budapesten tartózkodik, aztán Bécsbe költözik, majd Münchenben művészettörténetet tanul, aztán tanulmányai Firenzébe szőlítják. Egyszerre lelkesedik a reneszánsz művészetért meg a futurizmusért. A futurista Firenzéről esszét ír. Ekkor ismerkedik meg Apollinaire költészetével, aki nagy hatást gyakorol rá.

Firenzéből újra Temesvárra költözik, aztán Velencébe vezet az útja, majd a bázeli egyetemen tanul. Az első világháború Németországban éri, ahonnan Korfu szigetére megy, majd csatlakozik a Monarchia ellen harcoló szerb katonasághoz, amellyel részt vállal nemzete felszabadításában.

A Manojlović-émlékkonferencián elhangzott előadás szerkesztett változata

Az első világháború után a nagybecskereki költő a szerb kultúra központjában, Belgrádban tevékenykedett, ahol az európai modernizmus képviselőjeként szembe kerül a hangadó irodalmi kánonokkal, amivel „kiérdemeli” a gyökértelen kozmopolita jelzőt. Nem tudott alkalmazkodni az uralkodó nemzeti irányzatokhoz, mert kulturális gyökerei sokfelé kötődtek, mindegyik a soknemzetiségű és többkultúrájú Vajdasághoz.

1941-ben széthullott Jugoszlávia. Todor Manojlović a német megszállás alatt lévő Nedić Szerbiájába került. Belgrádban, a Quisling-kormányzat idején a *Srpska književna zadrugá*-ban vállalt tisztséget. A szocialista hatalom sokáig hallgatásra kényszerítette. Kéziratban maradtak meg a megszállás idején írott antifasiszta versei, amelyek vezéreszméjét Adytól kölcsönözte: Ember az embertelenségben. Az ötvenes években

lehetőséget kapott, újra megszólalhatott, ám a gyanú árnyékától nem menekülhetett. Haláláig középszerű vidéki költőnek tartották. 1968-ban távozott az élők sorából, akkor, amikor Jugoszláviának megrendültek a morális alapjai.

Todor Manojlović tanúja lehetett a nemzetek feletti államalakulat, az Osztrák–Magyar Monarchia szét-hullásának. Jelen volt a közép-európai nemzetállamok születésénél, érzekelte e folyamat minden ellentmondását és drámáját.

A Monarchia összeomlását nem úgy élte át, mint például az osztrák irodalom nagyjai Rothtól Musilig. Az ő világában nem egy mítosz omlott össze, nem egy tehertől szabadult meg, hanem a nemzeti eszme érvényesülésének tanúja volt. Nem a vesztesek, hanem a győztesek oldalán állt. Olyan politikai diadalt vallhatott magáénak, amely számára kulturális veszteséget (is) hozott.

Nem is úgy élte meg, mint a magyar írók többsége, akik bár megszabadultak egy tehertől, ugyanakkor óriási traumát éltek át. Gondolok itt természetesen a trianoni szerződésre, amelyet még a nagy európeér Babits is megszenvedett, akit egyébként Manojlović Ady mellett a magyar költészet egyik legnagyobb képviselőjeként tartott számon.

Nyilvánvaló, hogy másként élte át ezeket a történelmi pillanatokot egy magyar, illetőleg egy osztrák. A Manojlović-paradoxonhoz tartozik, hogy a nemzeti-állami szerbekhez képest is másféle helyzetben találta magát, és ez a különbség fontos szerepet játszott életében és művészetében egyaránt.

Todor Manojlović peremvidéki, vagyis vajdasági szerb volt, ami azt jelentette, hogy bár a politikai eseményeket empátiával szemlélte – ami magától értetődő, hiszen valóra vált a vajdasági szerbek régi álma –, a nagy politikai tervzet megvalósulását egészen új kontextusba helyezte.

Hogy mivel járt a régi kulturális kontextus elvesztése? Nos, azzal, hogy előzőleg egyaránt otthon érezte magát nemcsak a szerb, hanem a magyar, a román és a német kultúrában is. 1918 után ez a komplex, ambivalenciával terhes kulturális kontextus elveszett. Politikailag hazára talált, ezzel szemben elvesztett egy kis kulturális univerzumot.

Élete és költészete Nietzsche egyik gondolatára emlékeztet. „Mert sorsuk kemény – írta a német filozófus –, reményük bizonytalan, számukra vigaszt találni művészet – de mi haszna! Mi hontalanok fajilag és származás szempontjából túlságosan sokfélék és keverték vagyunk mint »modern emberek«, s éppen ezért nemigen csábít bennünket az a kísértés, hogy

Balról jobbra: Ruzs Boriszlav, Végel László, Radics Viktória, Pomogáts Béla, Brinduşa Armanca, Szekernyés János és Módos Péter

részt vegyünk abban a hazug faji önimádatban, amely ma Németországban a német érület jeleként parádézik... Mi, hogy egy szóval fejezzük ki magunkat – s ez legyen a becsületszavunk! – jó európaiak vagyunk, Európa örökösei, az európai szellem évezredeinek, kincsekkel zsúfolt, de bőségben elkötelezett örökösei.”

Szerb író volt, több kulturális, vagyis heterogén identitással, ami a XX. század elején Európa peremvidékein, főleg Kelet-Közép-Európában, nem volt ritka jelenség. Todor Manojlović azonban szinte mintaszerepben képviselte ezt az identitást, hiszen a Vajdaságban a szerb, a magyar, a román és a szlovák, meg természetesen a zsidó kultúra nagyon izgalmas eklektikus ötvözetet képviselt. Ez a jelenség azonban csak a peremvidéken lehetséges, a fővárosokban, a nemzeti kultúra centrumaiban nem nagyon értették, illetve ha megpróbálkoztak az értelmezésével, akkor is következetesen idegenkedéssel fogadták. Ma ez az eklektikus szellem átköltözött Európa nemzetileg tarka megalopoliszaiába, Párizsba, Londonba és Berlinbe, úgyhogy az úgymond provinciális költő még a mementójában is az európai avantgárdhoz tartozik.

Verseit vagy kísérleti drámáit olvasva mindenképp előtt arra kell rádöbennünk, hogy a félreértések és a mellőzések alapja az, hogy életműve nehezen értelmezhető nemzeti irodalmi diskurzus keretein belül vizsgálva. Nem csak az úgynevezett nemzeti orientációjú irodalmi kánonok szempontjából volt nehezen értelmezhető, hanem annak az alternatíváját képviselő modernisták sem vallották igazán sajátjuknak. Mindenképp megelőzve, valamelyest mindenhol idegen volt.

Szembetűnő volt ez mindjárt az első világháború után, amikor a szerb irodalomban rendkívül fontos szerepet játszottak és nagy jelentőségre tettek szert a szürrealisták, akik, bár ádáz küzdelmet vívtak a

Az egykori temesvári Ferenc József Színház

hagyományelvű irodalmi kánonokkal, mégis szervesen beépültek a szerb irodalmi értékrendbe, ahol aztán igen fontos helyet foglaltak el. Velük szemben Todor Manojlović avantgardizmusa marginális maradt, habár ő is – akárcsak a szürrealisták általában – ugyanazokat a formabontó elveket vallotta. Formailag ikerestvérek voltak, szellemi gyökereikben különböztek. Egy irányba tartottak, de más irányból érkeztek.

Ugyanez játszódott le az ötvenes évek második felében és a hatvanas évek elején is, midőn a szerb irodalomban a szocialista realizmussal szemben modernista irányzatok érvényesültek. A modern szenzibilitás és az európaiság felé történő nagy horderejű nyitás sem hozta magával Manojlović költészetének elismertetését, ekkor is kívül rekedt az irodalmi életen, csak afféle középszerű költőnek nevezték, annak ellenére, hogy poétikája alapján az újjászülető modernizmus egyik őseként szerepelhetett volna. A gyerekek nem értették az apjukat.

A modern költészeti kifejezésformák, a poétikai eszköztár egyértelműen feltételezte az elismerést, aminek az elmaradása Manojlović életművének kulturális hibriditásával, avagy – Derrida szavaival élve – kulturális kreolizációjával magyarázható. A két világháború közötti időszakban Manojlović is, meg a belgrádi szürrealisták is az európai modernitás felé nyitottak, majdnem ugyanazokat a szerzőket tekintették példaképüknek, azzal a különbséggel, hogy más-más perspektívából közelítették meg azokat. A belgrádi modern irodalomnak volt egy biztos kiindulópontja: a nemzetállami keret, még akkor is, ha képviselői vitába kevertek vele, sokszor radikálisan tagadva azt. A belgrádi szürrealisták botrányai ellenpontok voltak ugyan, de szereplői biztosak lehettek saját identitásukban. Manojlović esetében azonban egy komplexebb és sokkal sérülékenyebb paradigmát tapasztalhatunk, mivel egy erősen decentralizált kulturális modellt képviselt.

Ugyanez a helyzet ismétlődik meg az ötvenes évek végén a modernisták és a szocialista realisták közötti

konfliktusban is. A szerb kultúra rendkívül izgalmas és jelentős periódusában ennek a modernizmusnak egyik őse, Todor Manojlović nem játszott szinte semmilyen szerepet.

Felfedezését elsősorban a hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején létrejövő újvidéki neoavantgárd mozgalmaknak köszönheti. Az unokák felismerték és megértették a nagyapát. Tisztelői és értői akadtak előtte is, de ezek inkább személyes hitvallások voltak. Az eleven manojlovići hagyományról akkor szólhatunk, amikor poétikája közvetve vagy közvetlenül inspirálta a fiatal írókat.

Vajdaság, ezen belül Újvidék a hatvanas évek végén, illetve a hetvenes évek elején fontos szerepet játszott Jugoszlávia kulturális életében. A város és a tartomány őrizte a dunai egyensúlyt, és fontos találkozási pontot képviselt. A viszonylag békés korszakban az új lendületre szert tevő szerb irodalmi élet mellé felzárkóztak az úgynevezett nemzetiségi irodalmak, és születendőben volt egy új vajdasági hibrid kulturális paradigma. Nem szabad ugyanis megfeledkezni arról, hogy az újvidéki neoavantgárd mozgalomhoz tartozó fiatal írók egyrészt nagy jugoszláviai nyitottsággal rendelkeztek, másrészt pedig a neoavantgárd csoportok különböző nemzetiségű, főleg a vajdasági szerb és a vajdasági magyar kultúrához tartozó alkotókat fogtak össze. Amit valaha Manojlović egy személyben, azt most ezek a csoportok kollektíven képviselték.

Jugoszlávia felbomlása, a balkáni háborúk, a nemzeti viszályok, a populisták nacionalista eszmék a háttérbe szorították és jelentős mértékben marginalizálták az említett irodalmi mozgalmakat, a szellemi és az irodalmi élet jellege jelentős mértékben megváltozott, ám azt a peremvidéki európai hagyományt, amelyet többek között Todor Manojlović életműve is képvisel, nem lehet többé figyelmen kívül hagyni. ■

Todor Manojlović rajzolt arcképe a *Kalangya* c. folyóirat 1944. február 15-i számából

GÖMÖRI GYÖRGY

Radnóti angolul

– 100 éve született Radnóti Miklós –

Az angol olvasóközönség John Bowring versantológiájának köszönhetően már a XIX. század első felében belekóstolhatott a magyar költészetbe, de a fordítások minősége miatt egészen a XX. század második feléig nem becsülhette fel annak kiemelkedő értékeit. Ebből a szempontból fordulatot jelentett 1956, illetve az azt követő évtizedekben megjelenő érdeklődés a modern magyar költők iránt Nagy-Britanniában és Amerikában. Ennek több oka is volt: a hatvanas években megindult Londonban a *Modern Poetry in Translation* című folyóirat, amelyben rendszeresen szerepeltek kelet-európai – köztük magyar – költők, Magyarországon pedig a *New Hungarian Quarterly* számos angol, skót és amerikai költőt vagy fordítót tudott rávenni arra, hogy (főleg a PEN Club által készített nyersfordítások alapján) fordítani kezdjenek egy-egy jelentősebb kortárs magyar költőt. Ha ehhez még hozzávesszük a nyugati magyar emigráció ezirányú erőfeszítéseit, azt mondhatjuk, hogy 1980 táján már volt miből válogatniuk a magyar lírát angol nyelven bemutatni kívánó antológiaszerkesztőknek.

Radnóti Miklós fordítása nem volt véletlen, bár az, hogy Clive Wilmer cambridge-i költővel miért kezdtünk átültetni Yeats nyelvére éppen Radnóti-verseket, voltaképpen egy amerikai fordító-triász „áldásos” tevékenységének volt köszönhető. Ez a Polgár–Marks–Berg-féle antológia egy rangos amerikai kiadó, a Random House kiadásában látott napvilágot 1972-ben – s mivel semmiképpen sem adhatott valós képet Radnóti Miklós költészetének legfőbb értékeiről (a fordítók általában mellőzték a rímeket, illetve a versek eredeti ritmusát, amellet még értelmezési melléfogásokat is jócskán elkövettek), elhatároztuk, hogy megmutatjuk az amerikaiaknak, hogyan kell kedves költőmet, Radnóti Miklóst jól angolra fordítani.

A fordításban ideális partnerre találtam Clive Wilmer személyében. Wilmer a cambridge-i Kings College-ban tanult angol irodalmat, és a hetvenes évek elején egyszerre kezdték érdekelni az akkori Angliában divatba jövő kelet-európai költők és maga a műfordítás. Pár európai nyelven beszél ugyan (olaszul különösen jól, mert éveket töltött Itáliában), de magyarul annak ellenére sem tanult meg, hogy harminc-egynehány éve

THE POETRY OF MIKLÓS RADNÓTI

read by his translators

EDWIN MORGAN

CLIVE WILMER

EMERY GEORGE

GEORGE GÖMÖRI

FREDERICK TURNER

Monday, 5th December 1994, 8.00 p.m.

The Old Combination Room

Trinity College

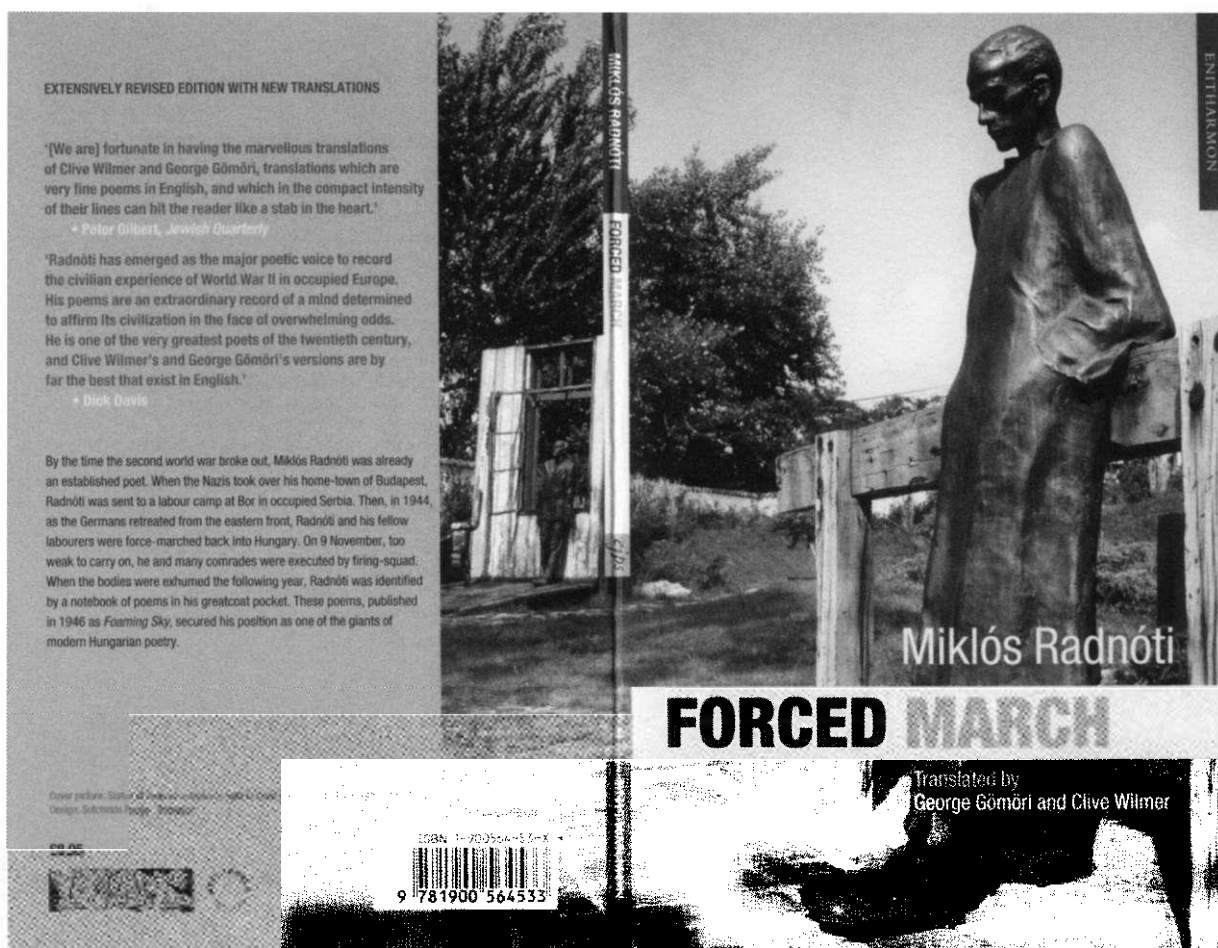
Tickets at door: £2.00 including a glass of wine

Supported by the Judith E. Wilson Fund

együtt fordítunk. Sőt, bizonyos mértékben még kényelmesnek is találja a helyzetet, hogy miután tőlem minden lehetséges információt megkap egy versről, utána azt ennek alapján „megköltheti” angolul. Nem „átköltheti”, mert Wilmer igyekszik tartani magát az eredeti vers szelleméhez, hangulatához és formájához. Persze előfordul az is, hogy a magyar versformának az angolban úgy kell megfelelőt találnia, hogy az hasonlít ugyan az eredetire, mégsem teljesen azonos vele. Jó példa erre az, ami Radnóti hexameterével történt – az angolban csak úgy lehet tökéletes hexameter írni, ha kivattázzuk az adott sorokat. Ezért Wilmer kitalált egy hexameterre emlékeztető hatütemű sort, ebben fordította az eklogákat – az angolok szerint meggyőző eredménnyel.

Köszöntjük a 75 éves Gömöri Györgyöt

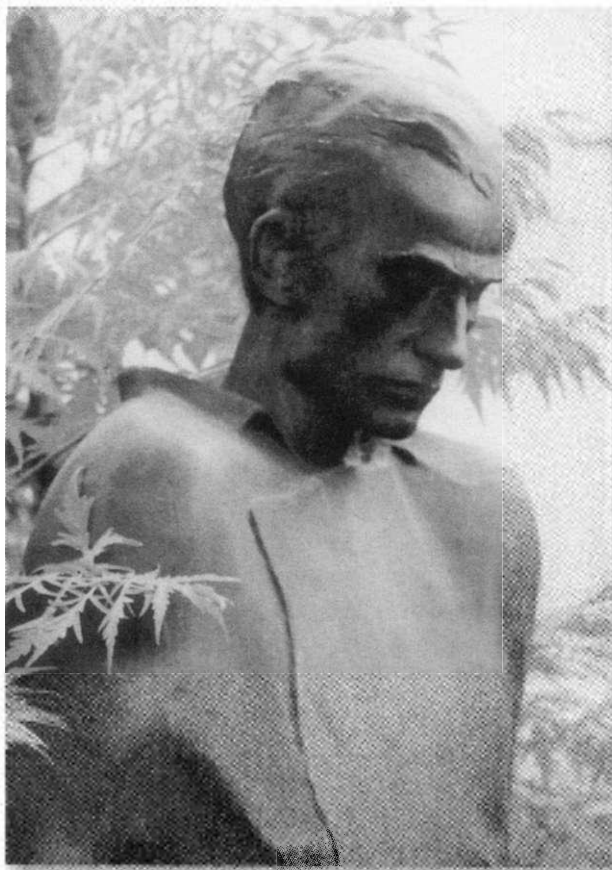

Hozzá kell tennem, hogy angol barátomra, aki maga is jeles költő, mély benyomást tett nemcsak Radnóti sorsa, hanem ennek a klasszikus példákön edzett, de ízig-vérig modern magyar költőnek a gazdag, számos nyugati kortársával érintkező versvilága.

Első angol Radnóti-kötetünkön vagy hat évig dolgoztunk, végül 1979-ben jelent meg a Carcanet Press nevű manchesteri kiadónál. A kötet címe *Forced March* (Erőltetett menet) volt, és a versek döntő többségét az utolsó két Radnóti-kötetből válogattuk össze. Előtte persze számos helyen megjelentek ezek a fordítások, így a *Modern Poetry in Translation* is közölt belőlük, meg több amerikai folyóirat. Időközben még egy harmadik Radnóti-fordításkötet is felbukkant a brit könyvpiacra, és elégtétellel nyugtáztuk, hogy volt olyan angol kritikus, aki hajlandó volt összevetni a három kötetet (ebben benne volt a korábbi Polgár-Marks-Berg-vállalkozás is), és utána arra a következtetésre jutni, hogy a három közül egyedül a miénkből derül ki, hogy Radnóti *valóban nagy költő*. Könyvünkért néhány szép kritikát kaptunk és még egy díjat is – az Artisjus, a Magyar Jogvédő Iroda nívódíját. A díjal

járó pénzösszeg jó alkalom volt arra, hogy Clive Wilmer ellátogasson Budapestre, megismerkedjen néhány hazai anglistával, valamint a magyar konyha kulináris élvezeteivel. (1980-ban még voltak ilyenek...)

Ez az első kötet elég szépen fogyott – a nyolcvanas évek végére már alig lehetett felhajtani belőle egy-egy példányt. Érdekes módon fordításaink valahol megragadtak az angol irodalmi tudatban. Igaz, hogy közben a vasszorgalmú Emery George Amerikában két Radnóti-kötetet is összeállított – az egyiknek a címe *Complete Poetry*, vagyis „Összes versek” volt, amit én kissé elhibázott vállalkozásnak véltem, hiszen kizárólag az irodalomtörténészeket érdekelheti az, hogy 1932 előtt Radnóti hány rossz verset írt – írt ő még „proletkultus” verseket is abban az időben! Az Emery George-dzsa amerikaiasodott György Imre egy vaskos Radnóti-életrajzot is írt angolul (ez 1986-ban jelent meg), tele mikrofilológiai elemzésekkel. Előtte már 1983-ban Marianne D. Birnbaum is próbálkozott ilyenekkel, majd őket követte (ugyancsak Amerikában) Ozsváth Zsuzsanna Radnóti-biográfiája, amely olvasmányosabb volt ugyan, mint az előzőek, de erősen vitatható

Forced March by Miklós Radnóti

A fool he is who, collapsed, rises and walks again,
 Ankles and knees moving alone, like wandering pain,
 Yet he, as if wings uplifted him, sets out on his way.
 And in vain the ditch calls him back, who dare not stay.
 And if asked why not, he might answer – without leaving his path –
 That his wife was awaiting him, and a saner, more beautiful death.
 Poor fool! He's out of his mind: now, for a long time,
 Only scorched winds have whirled over the houses at home.
 The wall has been laid low, the plum-tree is broken there.
 The night of our native hearth flutters, thick with fear.
 Oh if only I could believe that everything of worth
 Were not just in my heart – that I still had a home on earth;
 If only I had! As before, jam made fresh from the plum
 Would cool on the old verandah, in peace the bee would hum,
 And an end-of-summer stillness would bask in the drowsy garden,
 Naked among the leaves would sway the fruit-trees' burden,
 And Fanni would be waiting, blonde, by the russet hedgerow,
 As the slow morning painted slow shadow over shadow –
 Could it perhaps still be? The moon tonight's so round!
 Don't leave me friend, shout at me: I'll get up off the ground!

from *Forced March: Selected Poems*, translated by Clive Wilmer & George Gömöri
 (Enitharmon Press, August 2003, £8.95). The statue of Radnóti is reproduced by
 kind permission of Imre Varga.

részeket, illetve téves következtetéseket is tartalmazott. Radnótiról a legsokszínűbb képet talán mégis az a sokszerzős tanulmánykötet (*The Life and Poetry of Miklós Radnóti*) adhatta angolul, amely 1999-ben látott napvilágot egy közép-kelet-európai szerzőket megjelentető amerikai kiadó sorozatában – ez lényegében annak a nemzetközi emlékkonferenciának az előadásából állt össze, amelyet én szerveztem az angliai Cambridge-ben 1994-ben, a költő halálának ötvenedik évfordulóján.

Nem érdektelen, hogy ezt az angol nyelvű konferenciát akkor tartottuk, amikor a rendszerváltás utáni Magyarországon Radnóti egyáltalán „nem volt divatban”, és itthon hasonló konferenciát sem rendeztek emlékére. Ez már akkor feltűnt egyik meghívott előadónknak, Szegedy-Maszák Mihálynak, aki úgy emlékszem, töprengett is rajta, miért nem érdekli a fiatalokat igazán Radnóti. Mivel az irodalmi emlékezet alapján ciklikus, ez engem akkor nem nagyon zavart; mint ahogy az sem, hogy *Radnóti and the Bible* című előadásom egyes kritikusok enyhe rosszállását váltotta ki, olyanokét, akik Radnótit mindig vagy szocialista, vagy antikizáló vonatkozásban közelítették meg, és valahogy nem hitték el, hogy a zsidó születésű Radnóti spiritualizmusa szenvedélyes keresztény hiten és elkö-

telezettségen alapul. A fenti tanulmánykötet, amelyet Clive Wilmerrel együtt szerkesztettünk, a Radnóti életművét különböző nézőpontokból megközelítő értékes tanulmányok mellett angol nyelvű bibliográfiát is közölt, de volt egy (engem eléggé elsomorító) szépség hibája: a magyar nyelvű versidézetek csak eltorzított formában olvashatók benne, mert a nyomdász nem próbált beszerezni kétékezes betűket.

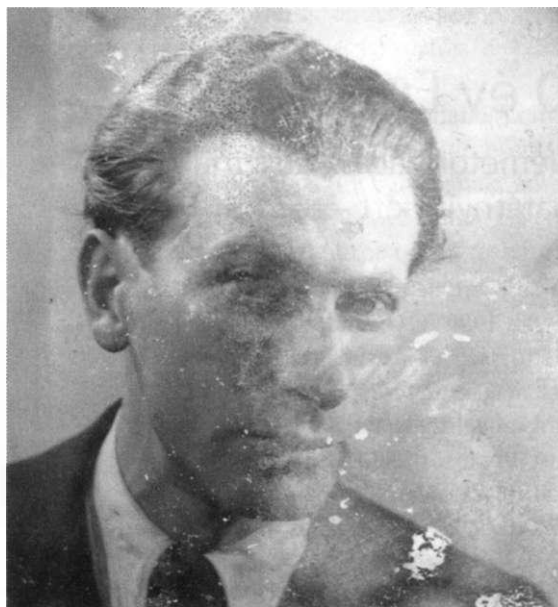
Visszatérve a cambridge-i Darwin College-ban rendezett 1994-es konferenciára, sikerült azt összekapcsolnunk egy versolvasó-esttel a Trinity College dísztermében. Ezen Radnótinak számos fordítója szerepelt rajtunk kívül, a már említett Ozsváth Zsuzsanna és társfordítója Frederick Turner, valamint Emery George Amerikából és a kitűnő skót költő-műfordító Edwin Morgan is. Morgan számos más magyar költőt ültetett át angolra Petőfitől József Attiláig, s az, hogy pár Radnóti-verset is vállalt, már jelezte a *Tajtékos ég* költőjének nemzetközi rangját. Ezt a rangot egyébként több versantológia megerősítette a kilencvenes években, amikor a második világháborúval foglalkozó versgyűjtemények szerkesztői már nem hagyhatták figyelmen kívül Radnótit... Ezek közül a legnagyobb sikere Desmond Graham 1994-es *Poetry of the Second*

**THE LIFE AND POETRY OF MIKLÓS RADNÓTI
ESSAYS**

EDITED BY
GEORGE GÖMÖRI AND CLIVE WILMER

EAST EUROPEAN MONOGRAPHS, BOULDER
DISTRIBUTED BY COLUMBIA UNIVERSITY PRESS, NEW YORK

1999

World War című antológiájának volt, amely nemcsak brit és amerikai költőkből merített. Ebbe egyébként hét Radnóti-fordításunk mellett más magyar költőket (Pilinszky János, Illyés Gyula) is beválogattak. Amikor aztán a magyar születésű, de angol költővé lett George Szirtessel nekiláttunk egy olyan antológia szerkesztésének, amelyik a XX. századi magyar líra legjobb angol fordításait mutatta be Szabó Lőrincről Ferencz Győzőig, Radnóti Miklós tíz verssel a kiemelt szerzők között szerepelt. A *Colonnade of Teeth* című versantológiánk (Bloodaxe, 1996) méltatásakor többek között az ír Dennis O'Driscoll írt elismerő szavakat magáról a költőről, illetve a Clive Wilmerrel készített fordításainkról. Ennek ellenére Magyarországon a Maecenas Kiadó 1992-ben *33 vers (33 Poems)* címen egy olyan kis, kétnyelvű kötetet hozott forgalomba, amelyet az Angliában élő, magyar születésű Thomas Land fordított. A kilencvenes években a Corvina Kiadó jóvoltából a szintén angliai magyar Peter Zollman Radnóti-fordításait is alighanem többen olvasták, mint a mieinket.

Ez nem baj, hiszen *varietas delectat* – a sokféleség gyönyörködtet, de a kétezredik év fordulóján eldöntöttük a jelenleg is a cambridge-i egyetemen tanító Wilmerrel, hogy csinálunk egy új, teljesebb Radnóti-válo-

gatást. Ehhez sikerült egy lenyűgözően szép címlapot találnunk – Varga Imre szobrászművész barátom teljes alakú Radnóti-szobra van a 2003-ban megjelent újabb *Forced March* színes borítóján. A könyvet a rangos londoni Enitharmon Press adta ki, és bemutatóját egy zsúfolt kis hampsteadi színházban rendeztük meg, ahol egy csellista lány játszott szép darabokat a Wilmer–Gömöri páros által elmondott Radnóti-fordítások között. (A magyar szokástól eltérően színészeket nem vettünk igénybe.) Elhangzott itt Radnóti 1943-ban írt híres Párizs-verse angolul és magyarul – és arra vagyok a legbüszkébb, hogy egy jelen lévő hegedűművész megdicsérte mindkét vers elmondását, illetve hangzását. Úgy látszik, sikerült átmentenünk valamit Radnóti verszenéjéből Keats és Shelley nyelvére.

Most, Radnóti Miklós centenáriuma, több helyen elhangzottak angolul versei, még januárban felkértek engem, hogy olvassam fel az *Erőltetett menet* fordítását egy, a londoni szlovák követség által rendezett holokauszt-emlékesten. Fordításaink, egy rövid bevezetővel (*Modus moriendi*), megtalálhatók az interneten, az angolra fordított magyar irodalom honlapján (www.hlo.hu), és minden valószínűség szerint az angol média is megemlékezik valamilyen formában a májusi Radnóti-évfordulóról. Clive Wilmertől tudom, hogy összegyűjtött verseinek 2010-re tervezett kiadásába több Radnóti-fordítást is bele akar venni, mert ezek legjobbjaikat egyenrangúnak tartja saját angolul írt verseivel. Ennél nagyobb elismerés, úgy hiszem, eddig nagyon kevés magyar költőt ért a más nyelvekből viszonylag keveset fordító és más nyelvű írókat-költőket nehezen befogadó Szigetországban. ■

20 év Európában

– Németország és Ausztria köszönete a '89-es határnyitásért –

Idén se szeri, se száma azoknak a rendezvényeknek, amelyek 1989-re, a rendszerváltás évére emlékeznek. Németország és Ausztria érthető módon különösen kitesz magáért e téren: mindkét ország látványos programokkal fejezi ki hálóját Magyarországnak és más kelet-európai országoknak a vasfüggöny szellemi és fizikai fölszámolásában nyújtott hathatós segítségért: a tematikus konferenciák és publikációk elsősorban a politikai elithez és a szakmához, a fesztiválok a nagyközönséghez szólnak.

Erre a kétféle köszönetmondásra Németország részéről kiváló példa a Goethe Intézet márciusi nemzetközi konferenciája, amelyet Berlinben rendezett *Szabadság egy pillantásra: Európa 1989/2009* címmel, valamint a Német Külügyminisztérium májusi-júniusi, Lengyelországot, Csehországot, Szlovákiát és Magyarországot beutazó multimédiális eseménysorozata.

A berlini fal utolsó órái

A berlini konferencia, amelynek alcíme *Egy remény története – egy illúzió vége?* volt, 1989. november 9-ét, a berlini fal leomlásának napját választotta kiindulópontul. Jóllehet ez a dátum kortörténeti szempontból csupán az Európában bekövetkezett társadalompolitikai változások egyik állomása, kiváló viszonyítási alapként szolgál olyan kérdések megválaszolásához, mint az, hogy hol tart az egyesült Európa ma? vagy hogy milyen gazdasági és politikai hatások érvényesültek az elmúlt két évtizedben? Az *Osteuropa* című folyóirat tematikus duplaszámot jelentetett meg a berlini előadók és még sok más felkért szerző cikkeiből. A politikai és kulturális élet szereplőit egy asztal mellé ültető háromnapos rendezvény résztvevői között ott volt Ivaylo Ditchev bolgár kultúranthropológus, Markus Meckel német parlamenti képviselő, Paweł Machcewicz lengyel történész, Martin Porubjak szlovák dramaturg és színházi rendező, Aleš Šteger szlovén költő, Jiřina Šiklová cseh szociológus és sokan mások. Magyarországot Csák Ferenc, a Kulturális és Oktatási Minisztérium államtitkára és Greskovits Béla történész, a CEU professzora képviselte.

A német külügy ezzel szemben elsősorban a fiatal, az 1989-et és a megelőző időszakot csupán a történelemkönyvekből ismerő közönséggel keresi a párbeszédet. A május 29-én Frank-Walter Steinmeier külügyminiszter jelenlétében, a prágai Wenzel téren útjára bocsátott multimédiális rendezvénysorozat négy hét alatt bejárja Varsót, Gdańskot, Pozsonyt és Budapestet. Steinmeier a *Népszabadságnak* június elején így nyilatkozott a rendszerváltás jelentőségéről: „*Honfitársaimhoz hasonlóan nagyon hálás voltam a magyar vezetés bátorságáért. A szögesdrót-akadály megnyitása volt az első rés a berlini falban. Amikor pár hónappal később, 1989. november 9-én ledőlt a berlini fal, mindnyájan sejtettük: az elnyomó keletnémet rezsim ideje végleg lejárt.*” Ez akár a rendezvénysorozat motója is lehetne, amelynek központi üzenete az, hogy

Szabadtéri kiállítás Budapesten 2009-ben

a demokratikus fordulat és az újraegyesített Németország nem jöhetett volna létre a többi államban zajló, a szabadságért és demokráciáért folytatott küzdelem nélkül. Az ezt megjelenítő, több bejárható kockából és színpadból álló interaktív pavilon június végén érkezik Budapestre, ahol a nagyközönség június 25. és 27. között, a Városháza parkban ismerkedhet meg a húsz évvel ezelőtti eseményekre emlékező modern installációval. Ugyanitt filmvetítések, vitafórumok, a megcélzott nemzedék ízléséhez igazodó koncertek is lesznek, és az egész programot egy igazi nagy záróbuli koronázza meg.

Május végén Ausztriában szinte egyidőben került sor két konferenciára. Az *1989–2009: útra kelés egy új Európába* helyszíne a bécsi Hofburg, az *Európa 1989–2009*-é pedig a salzburgi Stefan Zweig Center volt. Az Osztrák Külügyminisztérium konferencia-felhívása vitára, új impulzusok és ötletek közös kidolgozására invitált, hiszen – így a felhívás – „*történelmünk és jövőnk mi magunk vagyunk. A külpolitika mint az egyiknek és a népek közötti alapvető kapocs valamennyiünk közös ügye.*” A magas rangú politikusokból és neves kortanúkból álló illusztris vendéglistát felvonultató kétnapos rendezvény hangvétele jól mutatja, hogy a *Wiener Zeitung Nosztalgia a Bécsi Hofburgban* címmel közölt cikket róla. A megnyitón Heinz Fischer osztrák szövetségi elnök és Michael Spindelegger külügyminiszter hasonlóan személyes hangvételű beszéddel emlékezett a húsz évvel ezelőtti eseményekre, míg a második nap záróeseménye az egyetemistákkal folytatott beszélgetés volt arról, hogy számukra ma mit jelent 1989 – a témáról olyan tekintélyekkel cserélhettek eszmét, mint Franz Vranitzky vagy Emil Brix. Magyar részről Konrád György író és Inotai

András professzor, az MTA Világgazdasági Kutatóintézet igazgatója vett részt a hofburgi rendezvényen.

Az osztrák külügy önálló honlapot szentelt az 1989-es esztendő eseményeinek és az átalakult Európának, amely a www.1989-2009.at webcímen érhető el.

A salzburgi Európa Kongresszus másként vonultatott fel nagy neveket, és a politikai és kulturális nézőpontok együttes felmutatása révén lett igazán izgalmas. A programra az Európai Unió Tanulmányok Salzburgi Központja és a Stefan Zweig Központ közösen hívott előadókat – így egyetlen nap leforgása alatt uniós politikusok, egyetemi oktatók, kulturális szakemberek és írók válaszait lehetett

hallani arra a központi kérdésre, hogy milyen remények, vágyak, elképzelések és kezdeményezések születtek meg 1989 végén és 1990 elején – és mi lett belőlük mára. Az első rész a keleti blokk országaiban végement politikai és gazdasági változásokat vetette össze a Brüsszelben és Bécsben kidolgozott stratégiákkal – a londoni osztrák nagykövet asszony, az osztrák külügyminisztérium tisztviselői, Bosznia-Hercegovina EU-megbízottja és a salzburgi egyetem kutatói egymás után és egymással vitázva fejtették ki nézeteiket. A magyar perspektívát Bozóki András és Miszlivetz Ferenc képviselte. A kulturális blokkban az 1898-es és a húsz évvel későbbi kulturális stratégiákról osztrák szemszögből Annemarie Türk, a Kultur-Kontakt Ausztria egyik vezetője, német szemszögből pedig Christoph Bartmann, a Goethe Intézet müncheni központjának képviselője beszélt. További szereplők voltak Fegyva Filkova bolgár költő és fordító, Boris Buden horvát író és filozófus és Dalos György. Dalos volt a nyitóest irodalmi programjának főszereplője is *Felgördül a függöny. A diktatúrák vége Kelet-Európában* című könyvével, amely eddig csak németül látott napvilágot.

Nagy Márta

Az irodalom és a tudomány új színtere

– beszélgetés Klemens Renoldnerrel,
a salzburgi Stefan Zweig Központ igazgatójával –

– 2008 májusában közel száz pályázat érkezett a Stefan Zweig Központ igazgatói állására. 2009. október 1-jén ön kezdhetette meg itt a munkát. Minek köszönheti ezt a mesés kilátást nyújtó irodát?

– A kilencvenes évek közepe óta folyamatosan győzködtem a salzburgi és a bécsi politikusokat, hogy hozzanak létre egy Stefan Zweig Múzeumot, amely egyben kutatóhelyként is szolgálna. Az ötlet mindenkinek tetszett, pénz azonban nem volt rá. Én közben a város megbízásából Peter Karlhuber festő-díszlettervezővel az író halálának 50. évfordulójára összeraktam egy nagy Zweig-kiállítást – tudni kell ehhez, hogy Zweig 1919 és 1934 között Salzburgban élt –, amely azóta a fél világot bejárta, én pedig ismert Zweig-szakértővé váltam.

Salzburgban jártam egyetemre, aztán a Burgtheaterben voltam dramaturg, majd a Bécsi Ünnepi Játékok színházi igazgatója lettem. Ide kapcsolódó magyar vonatkozás, hogy 1988-ban én hívtam meg a Katona József Színház három előadását Bécsbe. Később dolgoztam svájci és német színházaknál, 2002 és 2008 között pedig a berlini Osztrák Nagykövetség kulturális attaséja voltam. Közben sokat publikáltam Stefan Zweigről: kiadtam három könyvet, írtam jó néhány tanulmányt, szerveztem konferenciát. 2008-ban ezzel a háttérrel pályáztam meg az igazgatói állást.

Salzburg, Stefan Zweig Központ

– Honnan lett végül pénz a Zweig Központ létrehozására?

– Gert Kerschbaumer salzburgi Zweig-kutató írt egy petíciót, erre figyelt fel az egyetem rektora, aki felajánlotta, hogy ingyen ad helyiségeket, majd a polgármestert és a tartományi miniszterasszonyt is együttműködésre kérte. Ők is találtak megfelelő anyagi forrásokat, így ma ez a három hely – egyetem, városvezetés, tartomány – finanszírozza a működésünket.

– Mivel foglalkozik az intézmény?

– A Stefan Zweig Központ egyszerre kíván az irodalom és a tudomány színhelye lenni: képekből és dokumentumokból álló kiállítás mutatja be az író életét. A tudományos kutatáshoz rendelkezésre álló könyvtárunk magvát Donald A. Prater (1918–2001) brit diplomata, irodalomtörténész és Zweig-életrajzíró gyűjteménye jelenti. Ezt az állandóan látogatható egységet programok egészítik ki: előadások, beszélgetések, felolvasóestek és konferenciák. Célunk továbbá a hazai és nemzetközi művészet és tudományos együttműködés segítése. Szorosan együttműködünk az ugyancsak itt, az Edmundsburgban található Salzburg Centre of European Union Studies intézménnyel, annak európai doktori iskolájával és gazdasági, munka- és Európa-jogi szakkollégiumával. Májusi közös konferenciánk résztvevői közül például többen oktatóként fognak visszatérni Salzburgba.

– Említette az Edmundsburgot: ez a pompás panorámát nyújtó épület közvetlenül a Festspielhaus fölött található. Mit kell tudni az épület történetéről?

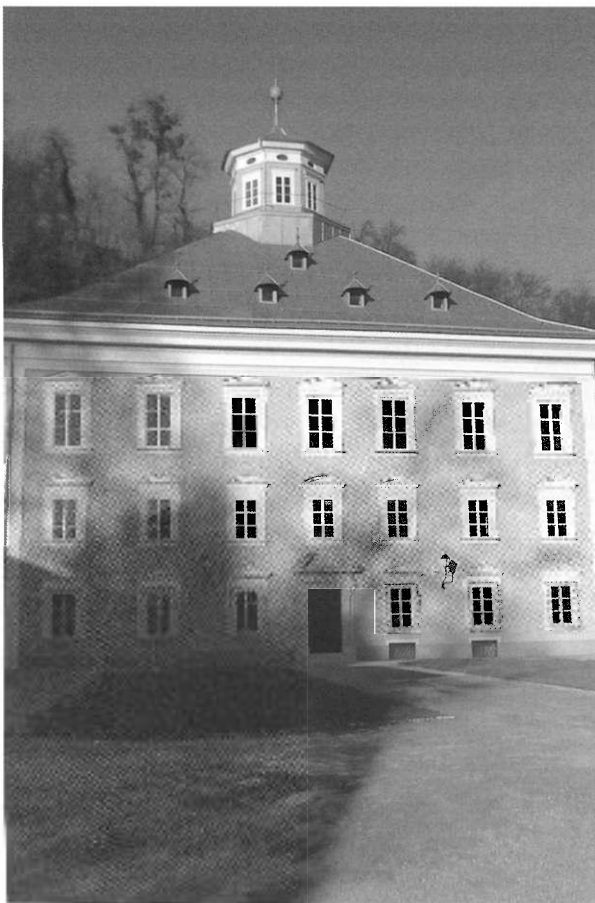
– Edmund Sinnhuber, a Szent Péter-apátság apátja két kis XIII. századi ház helyén 1696-ban építtetett otthont „a kolostor méltóságos tisztviselőinek”. Az Edmundsburg a XIX. század közepétől „szegény fiúk menhelyeként” szolgált, és egészen az ötvenes évek végéig internátusnak adott otthont. 1961-ban aztán itt alakult meg a Tudományos Alapkérdések Nemzetközi Kutatóközpontja, 2008 őszén pedig Salzburg legrégebbi és legnagyobb egyeteme, a Paris Lodron Egyetem látta el új, Európának szentelt funkcióval a salzburgi főegyházmegye tulajdonában lévő épületet.

– További tervek?

– Őszi terveink között szerepel egy Stefan Zweig Filmfesztivál – Zweig műveiből ugyanis több mint 50 film készült. Október végén kéthetes előadás-sorozatot szervezünk a Zweig-kutatás legújabb eredményeiről, novemberben Peter Handke-kiállítás nyílik nálunk. 2010-ben a drámaíró Stefan Zweigről és barátjáról, Joseph Rothról tartunk konferenciát. A salzburgi színház színészei a város Stefan Zweig-útvonalaiban vezetnek végig minket – amolyan kiselőadás formájában. A kutatás területén külön programunk van a fiatal tudósok támogatására, és több éves projekt keretében próbáljuk összegyűjteni az író föllelhető hagyatékát szerte a világon. És ami különösen fontos: az Európáról szóló aktuális vitáknak is fórumot kívánunk nyújtani – miként Zweig is európai embernek és polgárnak tartotta magát, aki Európa egész haladó értelmiségével levelezett, és sok országból maga köré gyűjtötte a művészeket és értelmiségieket. Nem véletlen, hogy éppen ő a névadónk.

Nagy Márta

<http://www.stefan-zweig-centre-salzburg.at/>

SZEKERNYÉS JÁNOS

A ragyogás ereje

Jecza Péter (1939–2009)

Eredetileg születésnap tiszteletének szánták a szervezők – a Budapesti Román Kulturális Intézet és a Budapesti Nemzeti Színház – Jecza Péter Budapesten megrendezett második egyéni tárlatát, amellyel a Temesvárott élő és alkotó kivételes tehetségű és szorgalmú szobrászművészt kívánták köszönteni 70. életéve betöltésének esztendejében. A Ziggurat Galériában felavatott és 2009. szeptember 30-ig nyitva tartó tárlatot emlékkiállításá árnyékolta a kíméletlen végzet: a Temesvári Nyugati Egyetem művészprofesszorát, az MTA kültagját – akit a Magyar Művészeti Akadémia is soraiba hívott – 2009. március 24-én kiragadta közülünk korunk gyógyíthatatlan betegsége, a rák. A *Ragyogások – in memoriam Jecza Péter* címen bemutatott válogatás 49 bronz- és faszobrot mutat be a szobrászművész több mint 700 alkotást felölelő, fölötté gazdag és többretegű életművéből, amelyet a megnyitón Alföldi Róbert

színművész, a Nemzeti Színház igazgatója, Brândușa Armanca, a Budapesti Román Kulturális Intézet igazgatója, dr. Ernyey Gyula, a Moholy Nagy László Művészeti egyetem tanára és Sorina Jecza, a szobrász özvegye méltatott. A Budapesten kiállított opusok hitelesen tanúsítják, hogy Jecza Péter a kortárs magyar szobrászat nem mindennapi talentumú, kimagasló és meghatározó alkotóegénysége volt, akinek közel fél-évszázados művészi pályája során sikerült a plasztika valamennyi műfajában és vonulatában sokatmondó, mives és értékes életművet megformálnia, létrehozni. A tartalmi és a formai tömörség elkötelezettje volt. Maradandó, időtálló műveket alkotott. A geometriai alakzatok szigorú zártságából eredeti módon, változatos variációkban bontotta ki és ragyogtatta fel – a szó tényleges és átvitt értelmében is – a mozgás és a nyugalom, az összeforrás és taszítás, a férfi és nő, a ke-

Jecza Péter

ménység és lágyság, az öröm és bánat, a közel és távol, kezdet és vég, a pozitív és negatív dialektikus összetartozásának bonyolult, áttételes vagy könnyebben megfejthető és értelmezhető vizuális jeleit, viszonyrendszereit. Az ellentétek, a kettőség, a polarizáltság érzékeltetésére, hatásos kidomborítására épülő előadásmód mozgalmasságot kölcsönöz a látszólag nyugalmas, kimért, összefogott alkotásoknak. Az erdélyi és bánági városokban, községekben számos köztéri alkotás – mellszobor és emlékmű – viseli keze nyomát. Hivatott művelője volt az egyházművészetnek is.

Az 1939. október 16-án Sepsiszentgyörgyön született neves szobrászművész Temesváron, a belvárosi, Lippai úti temetőben alussza örök álmát – abban a városban, amelyben alkotói és oktatói pályája kiteljesedett és beérett. Műveiben él tovább. ■

KÖZHASZNÚSÁGI JELENTÉS tájékoztató adatai

az EURÓPAI UTAS ALAPÍTVÁNY 2008. évi beszámolójához

Az Európai Utas Alapítvány 1990. július 11-én 397. sorszám alatt nyilvántartásba vett, majd 1998. január 1-jétől a 12. Pk62 703/12. végzés alapján kiemelten közhasznúvá minősített alapítvány.

Az Alapítvány működésének célja:

Európa – és benne Közép-Európa – sajátos történelmi hagyományainak és kultúrájának megőrzése és fejlesztése,

kulturális és tudományos közvetítés a közép-európai régió országai, a térség nemzeti és nemzeti kisebbségei között,

a fenti célok megvalósítása érdekében egy Magyarországon szerkesztett többnyelvű nemzetközi folyóirat létrehozása,

előadások, találkozók, konzultációk szervezése történeti, művészeti, politológiai, környezetvédelmi, stb. témákban,

a kuratórium döntése alapján egyéni és csoportos kutatások megindítása és támogatása az alapítói célt szolgáló témákban.

Az Alapítvány kettős könyvvitelt vezet, s a 219/1998/XII.30. kormányrendelet szerint közhasznúsági jelentést készít.

A jelentés részei: mérleg, eredmény-kimutatás, tájékoztató adatok.

Kimutatás a vagyon felhasználásáról (e Ft):

Megnevezés	Összeg
Induló tőke 1990	2.016
Eredményváltozás 1991-2007	5.502
2008. évi eredmény	-2.726
Tárgyév végi saját tőke	5.043

Eredménykimutatás részletezése (adatok e Ft-ban):

Bevételek	Ebből:		30.690
	Támogatások	Ebből:	30.000
		Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma	30.000
	Lapkiadás bevétele		196
	Egyéb bevétel	Ebből:	494
		Bankkamat	376
		Árfolyam-különbözet	118
Költségek, ráfordítások	Ebből:		33.416
	Anyagjellegű ráfordítások		28.711
	Anyagköltség	Ebből:	1.287
		Irodaszer, nyomtatvány, fenntartási költségek	213
		Tisztítószer	797
		Irodai kiadás	198
	Igenybe vett szolgáltatás	Ebből:	27.503
		Kiadványokkal kapcs. kiadás	6.119
		Rendezvényekkel kapcs. kiadás	9.684
		Kapcsolattartás	4.925
		Pályázatok	72
		Postaköltség, telefon, internet, bankktg	1.724
		Könyvelés, könyvvizsgálat, szakértői díjak	1.807
		Irodafenntartás	2.153
		Karbantartási ktg.	110
		Informatika	909
	Egyéb ráfordítás	Ebből:	115
		Egyéb adók	115
	Személyi jellegű költségek	Ebből:	4.349
		Béreköltség	3.000
		Személyi jellegű kifizetés	311
		Bérbírlék	761
		Telefonadó	247
	Értékcsökkenés		241

Budapest, 2009. április 20.

Számunk szerzői:

BALÁZS-ARTH VALÉRIA
művészettörténész, szerkesztő

CSORBA LÁSZLÓ (1952)
történész

ÉLES MÁRTA
műfordító, polonista

GÖMÖRI GYÖRGY (1934)
irodalomtörténész, költő

JAROSLAV HAŠEK (1883–1923)
író, humorista

JÓZSA PÉTER (1952)
irodalomtörténész, polonista

KISS GY. CSABA (1945)
irodalomtörténész

KOVÁCS ISTVÁN (1945)
költő, műfordító, történész

MARTONYI JÁNOS (1944)
jogász, közgazdász, volt
külügyminiszter

DORIN MATEI (1956)
történész, a *Magazin Istoric*
főszerkesztője

MÓDOS PÉTER (1943)
író, szerkesztő

NAGY MÁRTA
germanista, egyetemi oktató

GIORGIO PRESSBURGER (1937)
író, rendező, kultúrdiplomata

SZÁSZ ZOLTÁN (1940)
történész

SZEKERNYÉS JÁNOS (1941)
műkritikus, helytörténész, Temesvár

RENATO TUBARO (1930)
történész

VÉGEL LÁSZLÓ (1941)
író, Újvidék–Budapest

Summary

Central Europe After 20 Years – this is title of the essay by János Martonyi, former Foreign Minister of Hungary. The entire periodical investigates this topic from several points of view. Two cities are presented. Giorgio Pressburger, writer and director of Hungarian origins, writes about Trieste. From the compilation on Krakow the interview made with Jacek Purchla, director of the International Cultural Centre, should be highlighted. Two historians, Dorin Matei from Bucharest and Zoltán Szász from Budapest give us their account of the cooperation between Hungarian and Romanian historians. The ceremonial inauguration of a chapel commemorating World War I, a report from Naples and the praise of Mittelfest, annually organized in Cividale, make up the Italian section. The publication of *Suggestions for a Language Decree*, a sarcastic sketch written a hundred years ago by Jaroslav Hašek has been made relevant and timely by the language act recently passed in Slovakia which is highly detrimental to the Hungarian minority. Miklós Radnóti, the Hungarian poet of tragic fate was born 100 years ago – György Gömöri tells us how his poems have been received in England. Márta Nagy describes the events that have been held to commemorate the huge changes that took place in 1989 (opening of the borders, the tumbling down of the Wall) based on her experience in Austria and Germany. The periodical is made more colourful by the special bird statues of Ferenc Kalmár, an artist living in Serbia.

Mitteleuropa nach 20 Jahren – der frühere Außenminister János Martonyi trug mit einem Essay unter diesem Titel zu diesem Heft bei, das das Thema aus verschiedenen Aspekten beleuchtet. Außerdem in diesem Heft: zwei Städteporträts – über Triest schreibt der italienische Schriftsteller und Regisseur mit ungarischen Wurzeln, Giorgio Pressburger, im Dossier zu Krakau bringen wir unter anderem ein Interview mit Jacek Purchla, dem Leiter des dortigen Internationalen Kulturzentrums. Zwei Historiker, Dorin Matei aus Bukarest und Zoltán Szász aus Budapest, berichten über die Zusammenarbeit zwischen rumänischen und ungarischen Geschichtswissenschaftlern. Im Dossier zu Italien berichten wir weiterhin über die feierliche Einweihung einer Kapelle zum Gedenken an den Ersten Weltkrieg und bringen eine Reportage über Neapel sowie über das jährlich stattfindende Mittelfest in Cividale. Jaroslav Hašek schrieb vor hundert Jahren einen sarkastisch-ironischen Text mit „Vorschlägen zur Sprachregelung“ – das in der Slowakei kürzlich verabschiedete und für die ungarische Minderheit äußerst nachteilige Sprachgesetz macht ihn leider wieder aktuell. Vor 100 Jahren ist der im Holocaust ermordete ungarische Lyriker Miklós Radnóti geboren – György Gömöri schreibt über die Rezeption seiner Gedichte im englischen Sprachraum. Wie werden die großen Ereignisse des Jahres 1989, die Grenzöffnung und der Mauerfall, im Rückblick bewertet? Márta Nagy berichtet darüber aufgrund ihrer Erfahrungen in Österreich und Deutschland. Das Heft ist mit den eigenwilligen Vogelskulpturen des in Serbien lebenden Künstlers Ferenc Kalmár illustriert.

L'Europa Centrale 20 anni dopo – questo è il titolo del saggio di János Martonyi, ex-ministro degli Esteri. Argomento al quale è dedicato peraltro l'intero numero della rivista. Vi presentiamo due città: Trieste, com'è vista da Giorgio Pressburger, scrittore-regista di origine ungherese, mentre fra i materiali pubblicati su Craccovia emerge l'intervista fatta a Jacek Purchla, direttore del Centro Culturale Internazionale. Della collaborazione fra storici rumeni ed ungheresi viene offerto un resoconto da due studiosi, Dorin Matei, di Bucarest e Zoltán Szász, di Budapest. Fanno parte del blocco italiano l'inaugurazione di una cappella ungherese in ricordo dei caduti nelle battaglie dell'Isonzo, un servizio da Napoli e un articolo dedicato al Mittelfest, organizzato ogni anno a Cividale del Friuli. La pubblicazione delle *Proposte per un regolamento linguistico*, uno scritto ironico, nato cent'anni fa, di Jaroslav Hašek è reso attuale dalla nuova legge sulla lingua, estremamente svantaggiosa per la minoranza ungherese, approvata di recente in Slovacchia. 100 anni fa nacque Miklós Radnóti, poeta ungherese dal destino tragico – un saggio di György Gömöri sulla fortuna in Inghilterra delle sue poesie. Della valutazione dei grandi cambiamenti avvenuti nel 1989 e quindi delle manifestazioni commemorative dedicate all'apertura della cortina di ferro e del crollo del muro di Berlino si occupa Márta Nagy, in base alle sue esperienze vissute in Austria ed in Germania. La rivista è riccamente illustrata dalle foto di singolarissime statue di uccelli di Ferenc Kalmár, scultore ungherese della Serbia.

ISSN 0866-272 590 Ft

09001

9 770866 272002